

ს. შაუხჩიშვილი

პიორები ამატოლის

სრონოგრაფის ქართული თარგმანი

ნაწილი II

ბ ა მ ო კ ვ ლ ე ვ ა

ცფილიზას უნივერსიტეტის გამომცემი

ტფილისი 1926.

დაიბეჭდა ტფილისის უნივერსიტეტის გამგეობის დადგენილებით (1925 წ.
VIII.27 და X.1 ოქმები № № 45, 50)

რ ე კ ტ ო რ ი: ივ. ჯავახიშვილი.

ბეჭდვა დასრულდა 1926 წლის თებერვლის 5-ს.

ჩემს ძმას და მეგობარს
მ. ნ. შაუხჩიშვილს
სიყვარულითა და გულგონით

შ ი ნ ა ა რ ს ი .

VORWORT	5-7
შემოკლებათა წუსება	8
შესავალი (§§ 1-3)	9-16

§ 1 გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფის ისტორიულ-ლიტერატურული მნიშვნელობა (9); § 2 ჩვენი განოკლებვის მიზანი და ფარგლები (10); § 3 დამატებითი შენიშვნები ქართული ტექსტის გამოცემის შესახებ (11).

ხრონოგრაფის ბერძნული დედნისა და ქართული თარგმანის შედარება (§§ 4-24)	17-54
--	-------

a) ბერძნული დედანი, (§ 4).

§ 4 ხრონოგრაფის ბერძნული დედნის ხელითწერილი ტრადიცია (17).

b) ქართული თარგმანი (§§ 5-8).

§ 5 ქართული ხელნაწერები (19); § 6 ქართული ძეგლის ბერძნულით თარგმნილობა (19); § 7 ქართული თარგმანი და კუალენის 310 და მასთანა ხელნაწერები (22); § 8 ქართული თარგმანის ტექსტუალური გამოყენების საკითხი (24).

c) ქართული თარგმანის თავისებურებანი (§§ 9-13).

§ 9 წინადადების თავისუფალი გაგება (25); § 10 წინადადების შემოკლება (25); § 11 ადგილშენაცვლება წინადადებაში (26); § 12 მხოლოობითისა და მრავლობითი რიცხვის ხმარება (28); § 13 პლურაზმები (28).

d) ქართული ტექსტის შეცთომები (§ 14).

e) ქართული ტექსტის შემოკლებული ადგილები (§§ 15-19).

§ 15 საღმრთო წერილისა და ღმთისმეტყველთა ციტატების შემოკლება (31); § 16 შემოკლებული ნაკეთების წარმოშობის საკითხი (36); § 17 საკუთრივ გიორგი ამარტოლის სიტყვების შემოკლება (37); § 18 ტექსტში შეტანილი სხოლიოები (38); § 19 კიდურმსგავსებით გამოწვეული ნაკლულევანებანი (39).

ი) ქართული თარგმანის ტექსტუალური სხვაობანი (§§ 20-24).

§ 20 საკითხი განსხვავებული ქვერედაქციის შესახებ (40); § 21 საკითხი დანარჩენ ტექსტუალურ სხვაობათა შესახებ (44); § 22 ქართულში გამოტოვებული ადგილები (45); § 23 ქართულში ზედმეტი ადგილები (46); § 24 ქართული ტექსტის სხვაობანი, ბერძნულის ვარიანტებით გამარწმუნებელი (51). — დასკვნა (54).

ლექსები

§ 25 დამატებათა საკითხი (57).

I ბერძნული სიტყვების გადმოცემა (§§ 26-34) 57-82

§ 26 ნასესხი და უცხო სიტყვების გადმოცემის საკითხი (59); § 27 ხრონოგრაფის ქართულ თარგმანში დაცული ბერძნული სიტყვები (60); § 28 ბერძნული მინაწერები (65); § 29 ბერძნული სიტყვების ქართულად გადმოცემის ფონეტიკურ-მორფოლოგიური განხილვისათვის (66). ფონეტიკა: § 30 ხმოვნები (67); § 31 თანხმოვნები (72); § 32 შორფოლოგია (73); § 33 ხმოვნით დაბოლოებული ძირები (75); § 34 თანხმოვნიანი ძირები (81).

II ბერძნული საკუთარი სახელების გადმოცემა (§§ 35-40) 83-97

§ 35 საკუთარი სახელების გადმოცემის საკითხი (83); მამაკაცთა სახელები: § 36 მამაკაცთა სახელების სხვადასხვანაირი მორფოლოგიური სახე (84); § 37 მამაკაცთა სახელების ეოკატიური ფორმით გადმოცემის საკითხი (87); § 38 -ე და -ი ბოლოკიდურნიანი სახელები (89); § 39 -უაიანი სახელები (95); § 40 -ა ბოლოკიდურნიანი სახელები (96). — დასკვნა (97).

საკიებლები

ავტორთა საკიებელი	98
სიტყვათა საკიებელი	99

V o r w o r t.

Der Zweck unserer Untersuchung war, die georgische Übersetzung der Chronik von Georgius Hamartolus mit dem griechischen Original zu vergleichen und dieselbe für die textkritischen Studien der Chronik zu verwerten.

Die georgische Übersetzung unserer Chronik („ბრონოლრაფი გიორგი მონაზონისაჲ“ = die Chronik des Mönches Georgius), die von uns vor 5 Jahren herausgegeben worden ist (S. Kauchcšvili, Georgii Monachi chronicon: Monumenta Georgica, III. Historici № 1, Publicationes Universitatis Tphilisensis. Tiflis 1920. P. XXVII+329), wurde von einem gewissen Arsenius Ende 11. oder Anfang 12. Jahrhunderts verfertigt und ist zu uns in drei Handschriften des Museums der Tifliser Staatsuniversität №№ 174, 685a u. 165 gekommen, die eigentlich ein und dieselbe Redaction darstellen. Die älteste von ihnen reicht bis zum 13. Jahrhundert zurück, was durch die paläographischen Eigenschaften der Handschrift bestätigt wird.

Zum grossen Bedauern, ist die georgische Übersetzung unvollständig erhalten: sie gibt uns nur einen Teil der Chronik von Georgius Hamartolus, nämlich bis zur Regierung von Theodosius dem Grossen (bis zur S. 587,8 ἀλλωθ der de Boor'schen Ausgabe). Abgesehen davon gibt unsere Übersetzung in ihrem erhaltenen Teile ein reiches Material für die Textkritik der Chronik, indem sie einerseits die lectiones variae einiger der ältesten griechischen Handschriften der Chronik rechtfertigt und andererseits eine ganze Menge solcher Abweichungen von den zu uns gekommenen griechischen Handschriften aufweist, welche uns erlauben, eine noch nicht bekannte Bearbeitung des griechischen Originals zu rekonstruieren. Diese letzte soll ein Zweig der Klasse Coislinianus 310 etc. gewesen sein, und sie wird besonders dadurch charakterisiert, dass in ihr die theologischen Digressionen allzusehr verkürzt werden.

Hier, in einer kurzen Zusammenfassung, ist nicht der Platz, die Abweichungen der georgischen Übersetzung der Chronik von Georgius Hamartolus in allen Details zu verzeichnen, besonders da wir in nächster Zukunft darüber eine ausführliche Untersuchung in deutscher Sprache zu veröffentlichen beabsichtigen. Daher begnügen wir uns an dieser Stelle mit der folgenden kurzen Übergabe des Ergebnisses der von uns unternommenen Vergleichung der georgischen Übersetzung mit dem griechischen Text.

1. Der georgische Text ist unmittelbar aus dem Griechischen übersetzt, und zwar nach derjenigen Redaction der griechischen Chronik, die in den Coislinianus 310 und dergleichen überliefert ist.

2. Die mannigfaltigen Abweichungen der georgischen Übersetzung sind verschieden zu erklären:

a) es gibt Abweichungen, welche durch die stilistischen Eigentümlichkeiten unseres Übersetzers und die Übersetzungsmethoden der damaligen Gelehrtenkreise verursacht sind;

b) viele Abweichungen lassen sich dadurch erklären, dass der Übersetzer und die Abschreiber unserer Übersetzung einige Fehler begangen haben, weil sie entweder unvollständige, fehlerhafte Unterlagen bei der Hand hatten oder unaufmerksam ihrem Original folgten; ausserdem

c) sind noch viele Fehler aufzuzeichnen, welche die einigermaßen mangelhafte Kenntnisse unseres Übersetzers im Griechischen verursacht haben;

d) besonders wichtig sind solche Abweichungen, welche keinen Zweifel zurücklassen, dass sie von der griechischen Unterlage herkommen; das sind nämlich die im Vergleich mit dem uns bekannten griechischen Text überflüssigen Stellen, welche in dem von Carl de Boor edierten Texte und dort angeführten Varianten keine Rechtfertigung finden.

3. Die zuletzt erwähnten Abweichungen sollen eine neue, bis jetzt nicht bekannte Bearbeitung der Redaction der Coislinian'schen Gruppe gehören.

4. Diese Bearbeitung wird charakterisiert durch

a) die Verkürzung der theologischen Digressionen (sowohl der Heiligen Schrift, als auch selbst der dem Verfasser der Chronik und den heiligen Vätern gehörigen);

b) die abweichenden Aufschriften einiger Stellen der Chronik und

c) die Erweiterungen einiger Stellen der Chronik.

5. Diese Bearbeitung des griechischen Textes soll d. X. oder der ersten Hälfte d. XI. Jahrhunderts angehört haben.

Das sind die Schlüsse, zu denen wir während unserer Untersuchung gekommen sind.

Es mag hier noch erwähnt werden, dass am Ende unserer Untersuchung drei Listen hinzugefügt sind. Die eine (SS. 45—47) enthält diejenigen Stellen, die sich im georgischen Texte als ausgelassen aufweisen; in der zweiten Liste (SS. 48—50) sind die im Georgischen überflüssigen Stellen angeführt, welche sich im griechischen Texte nicht befinden: unter diesen Stellen sind viele, die von der oben erwähnten Bearbeitung der griechischen Chronik herkommen sollen. Zuletzt (SS. 51—54) sind diejenigen Abweichungen der

georgischen Übersetzung aufgezeichnet, die in einzelnen Varianten der griechischen Codices ihre Rechtfertigung finden.

Es folgen weiter zwei Anhänge, von denen der eine die griechischen Lehn- und Fremdwörter im Georgischen behandelt, der zweite aber die griechischen Eigennamen (hauptsächlich—Männernamen) im Georgischen.

Tiflis

Der Verfasser.

Am 3. Februar 1926

შემოკლებითა ნუსხა.

- ⴗⴗⴗⴗⴗⴗⴗⴗ**=Leonis Allatii de Georgiis, et eorum scriptis, diatribe: *Scriptores Historiae byzantinae t. XI. Venetiis 1729.*
- Boisacq**=Dictionnaire étymologique de la langue grecque, par Émile Boisacq. Heidelberg-Paris 1916.
- C. de Boor**=Georgii monachi chronicon, edidit Carolus de Boor. Vol. I textum genuinum usque ad Vespasiani imperium continens. I. XXXIII+382 p. Vol. II textum genuinum inde a Vespasiani imperio continens p. p. 383-804. 1904 Lipsiae.
- Brockelmann**=Die griechischen Fremdwörter im Armenischen von C. Brockelmann: *ZDMG 47 Bd. (1893).*
- Brugmann**=Griechische Grammatik, von Dr. Karl Brugmann. 4. A. bearbeitet von Dr. Albert Thumb. München 1913.
- BZ**=Byzantinische Zeitschrift.
- Dieterich**=Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrh. n. Chr. von Karl Dieterich. Lpz. 1896.
- Du Cange**=Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis, auctore Carolo de Fresne Domino Du Cange. Lugduni 1688.
- Hatzidakis**=Einleitung in die neugriechische Grammatik von G. N. Hatzidakis. Lpz. 1892.
- Hirsch**=Byzantinische Studien von Ferdinand Hirsch, Lpz. 1876.
- Hirt**=Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre von Dr. Hermann Hirt. 2. A. Heidelberg 1912.
- JF**=Indogermanische Forschungen.
- Истрин В. М.** Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Текст исследование и словарь. Том I: Текст, Петроград 1920. Том II: а) Греческий текст „Продолжения Амартола“; б) Исследование, Пгрд. 1922.
- Krumbacher**=Geschichte der byzantinischen Literatur, von Karl Krumbacher 2. A. München 1897.
- Muralt**=Georgii Monachi, dicti Hamartoli, Chronicon ab orbe condito ad annum p. Chr. n. 842 et a diversis scriptoribus usque ab a. 1143 continuatum nunc primum ...edidit E. de Muralto. Petropoli 1859.
- Psalle**=Grammatik der Byzantinischen Chroniken von Stamatios B. Psalles. Göttingen 1913.
- Suidas**=Suidae Lexicon ex recognitione Immanuelis Bekkeri, Berolini, A. 1854.
- Thumb**=Die griechischen Lehnwörter im Armenischen. Beiträge zur Geschichte der *Հայկ* und des Mittelgriechischen von Albert Thumb: *BZ IX (1900).*
- Фасмер**=Греко-славянские Этимологии. II. Греческие заимствования в старославянском языке: *Известия вост. русскою яз. и сл. ПАН XII, 2. СПб 1907.*
- Vollers**=Beiträge zur Kenntniss der lebenden arabischen Sprache in Aegypten von Karl Vollers: *ZDMG 50 Bd.*
- ZDMG**=Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი .

§ 1. გ ი ო რ გ ი ა მ ა რ ტ ო ლ ი ს ხ რ ო ნ ო გ რ ა ფ ი ს შესწავლა ამავე დროს ბი-
ზანტიური ეამთაღმწერლობის შესწავლას უდრის. ის გარემოება, რომ მას რა-
მდენიმე რედაქცია გაუჩნდა და ამ რედაქციების ოცდა შვიდი ხელნაწერია დღე
მდე მოღწეული, და აგრეთვე ისიც, რომ მისი სლავური თარგმანიც რამოდენიმე
რედაქციით არის დაცული, ამისი საუკეთესო დამამტკიცებელია. და სწორედ
ამ გარემოებით აიხსნება, რომ გ ი ო რ გ ი ა მ ა რ ტ ო ლ ი ს ხ რ ო ნ ო გ რ ა ფ ი ს შეს-
წავლა ესოდენ არის გაძნელებული. მართალია, კ ა რ ლ დ ე ბ ო ო რ ი ს წყალობით
ამ მხრივ დიდი ნაბიჯია წინ გადადგმული და ჩვენ, გარდა საღ საფუძველზე ავე-
ბული განოცემისა, ხელნაწერების შედარებით ზედმიწევნითი კლასიფიკაცია მო-
გვეპოვება, მაგრამ ჯერ-ჯერობით, საკითხი პირვანდელი ტექსტის დადგენისა და
ამა თუ იმ რეცენზიის ავტორკუთვნილობისა გადაწყვეტილად არ შეიძლება ჩა-
ითვალოს. ამიტომ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ყოველ ახალ მასალას.
რომელსაც რამდენადმე შეუძლია ამა თუ იმ ხასიათის ტექსტუალური მო-
წმობანი მოგვეცეს. ჩვენც სწორედ ამ თვალსაზრისით გვსურს მიუდგეთ გ ი ო რ გ ი
ა მ ა რ ტ ო ლ ი ს ქართულ თარგმანს. სახელდობრ, თარგმანის ხასიათის გამო-
კვეის შემდეგ, უნდა დადგენილ იქნეს ის ტექსტუალური თავისებურებანი, რო-
მელიც ბერძნულ ნიადაგზე უნდა იყოს წარმოშობილი და, მაშასადამე, ბერძნუ-
ლი ტექსტის და მისი ხელნაწერების ისტორიის შესწავლისათვის მნიშვნელოვა-
ნი აღმოჩნდება.

ჩვენ აქ სწორედ ხაზგასმით აღვნიშნავთ, რომ ქართულ თარგმანს მხოლოდ
ტექსტუალური, წმინდა ფილოლოგიური მნიშვნელობა შეიძლება ჰქონდეს, და ის
სამსახურს გაუწევს მხოლოდ ბერძნული ტექსტის ისტორიის შესწავლას. თვით
ბერძნული ტექსტის ღირებულება ისტორიული შინაარსის მხრივ მეტად შეზღუ-
დულია. გ ი ო რ გ ი ა მ ა რ ტ ო ლ ი ს ხ ო მ აფასებდენ ამ მხრივ იმდენად, რამდენადაც
ის თავისი ხრონოგრაფის უკანასკნელ ნაწილში ბიზანტიის ისტორიის უძველეს
წყაროს წარმოადგენდა 9. საუკუნისათვის, და პირველი დიდი ნაწყვეტი ამ ხრო-
ნოგრაფიდან, რომელიც პარიზის კორპუსში დაიბეჭდა (LUSŋ წელს), სწორედ უკა-
ნასკნელ ეპოხას შეიცავს, ლეონ IV-ის მეფობიდან მოყოლებული, მაგრამ ამ ნა-
წილის შესწავლიდანაც გამოირკვა, რომ მას ისტორიკოსი მკვლევარი ვერ ენ-
დობა: ის ისტორიულ მოთხრობას კი არ წარმოადგენს, არამედ უფრო მიყერ-
ძობულ მსჯელობას თანატკიოს ხატის-მებრძოლისა (შდ. Hirsch 17).

თუ გ ი ო რ გ ი ა მ ა რ ტ ო ლ ი ს წმინდა ისტორიული მნიშვნელობა ასე შე-
ზღუდულია, სამაგიეროდ განუსაზღვრელია მისი ისტორიულ-ლიტერატურული
მნიშვნელობა. ამისთვის ჩვენ შეგვიძლია დავიმოწმოთ ორი ისეთი შრომის გა-

მოსვლა, როგორც არის Anton Glas, Die Kirchengeschichte des Gelasios von Kaisareia—die Vorlage für die beiden letzten Bücher der Kirchengeschichte Rufins, Leipzig-Berlin 1914, და В. М. Истрин, Хроника Георгия Амартола. Том II. Петроград 1922, რომელთაგან პირველში გიორგი ამართოლი ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს წყაროს წარმოადგენს გელასი კესარიელის საეკლესიო ისტორიის აქამდე უცნობი ტექსტის ფრაგმენტების დადგენისათვის, ხოლო მეორეში ზედმიწევნით არის გამორკვეული უდიდესი მნიშვნელობა გიორგი ამართოლისა სლავიანთა ეპითაღმწერლების შესწავლისათვის. თვით ბიზანტიელ ისტორიკოსებსა და ეპითაღმწერლებზე რომ გიორგი ამართოლის გავლენა დიდი იყო, ამას ხომ მისი ხრონოგრაფის ხელითწერილი გარდმოცემა ამტკიცებს: ხრონოგრაფის არსებული რეცენზიები და განსხვავებული რედაქციები. ამ უკანასკნელმა გარემოებამ სანწუხაროდ დიდად გააძნელა ხრონოგრაფის ტექსტის დადგენა. და ეს სიძნელე მით უფრო საგრძნობია, რომ არსებულ უძველეს ხელნაწერთაგან ერთი 10. საუკუნისაა და ერთიც 11. საუკუნის, დანარჩენები-კი შემდგომ საუკუნეებს ეკუთვნიან. და თავის-თავად ცხადია, რომ 11. საუკუნისა თუ 12. საუკუნის პირველი ათეულის ქართულ თარგმანს (შდ. პროფ. კორნ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია I, 2112) უალრესი მნიშვნელობა ენიჭება ხრონოგრაფის ხელითწერილი ტრადიციის დადგენისათვის.

§ 2. ზემო აღნიშნულით უკვე განისაზღვრება ჩვენი გამოკვლევის მიზანი და ისახება ის ფარგლები, რომელშიაც ის უნდა სწარმოებდეს. სახელდობრ: უნდა დადგინდეს იქმნეს, თუ რომელ ბერძნულ რედაქციას იცავს ქართული თარგმანი და ხელნაწერთა რომელ ჯგუფს ეკუთვნის მისი დედანი. თვით ქართული თარგმანი იმდენად უნდა იქნეს შეფასებული, რომ შესაძლებელი გახდეს შეძლებისდაგვარად აღვადგინოთ ის ბერძნული დედანი, რომელიც ხელთ უნდა ჰქონოდა ქართველ მთარგმნელს. ამისათვის-კი საჭიროა ზედმიწევნით შესწავლილ იქნეს მთარგმნელის ინდივიდუალური თვისებები და ამ გზით გამოირკვეს, თუ იმ განსხვავებულებათაგან, რომელსაც იჩენს ქართული თარგმანი ბერძნულთან შედარებით, რა უნდა მიეწეროს მთარგმნელის ხელსა და მის თავისუფალ აზროვნებას და რა უნდა წარმოადგენდეს ბერძნული დედნის კუთვნილებას. ეს გახლავთ ის ფარგლები, რომელშიაც იწარმოებს ჩვენი გამოკვლევა, და ის მიზანი წმინდა ფილოლოგიური, რომელსაც ჩვენ ვისახავთ. და ჩვენი წინამდებარე გამოკვლევის საგანს არ შეადგენს ისტორიულ-ლიტერატურული კითხვები ქართული თარგმანისა. ჩვენ არ დავმალავთ, რომ ეს საკითხები, განსაკუთრებით ორი—მთარგმნელის ვინაობისა და გიორგი ამართოლის გავლენისა ქართველ ეპითაღმწერლებზე—ჩვენ გვკონდა შეტანილი ჩვენი გამოკვლევის თავდაპირველ გეგმაში. მაგრამ მუშაობის მსვლელობაში ჩვენთვის ნათელი გახდა, რომ ამ საკითხების გარკვევისათვის უფრო მეტი ისტორიულ-ლიტერატურული ცნობები და მომზადება საჭირო, ვიდრე ჩვენ ამ ეპოქა მოგვეპოება. მაგრამ ერთი-კი უნდა აღინიშნოს: თავის თავად ცხადია, რომ ჩვენი ზემოაღნიშნული გეგმის შესრულება იმთავითვე უპერსპექტივო იქნება, რომ ჩვენ პასუხი არ გავსცეთ კითხვას, თუ

რა დროს არის ქართული თარგმანი შესრულებული? ამაზე ჩვენ გაკვრით გვაქვს მოხსენებული გამოცემის შესავალში (გვ. IX), რომ „თარგმანის ენა და მისი მეთოდები ჩვენ გავარწმუნებს იმაში, რომ საქმე გვაქვს მეთერთმეტე საუკუნის ძეგლთან“ (ამასვე ადასტურებს პროფ. კორნ. ქეკელიძე, I, 292). იქვე აღნიშნულია, რომ ხრონოგრაფის ქართული თარგმანის უძველესი ხელნაწერი 13. საუკუნეს ეკუთვნის. ხოლო, როგორც ეს ქვევით თავის ალაგას გარკვეული იქნება, ეს ხელნაწერი არ წარმოადგენს პირვანდელს სახეს ქართული თარგმანისა: მას გამოუვლია რამდენიმე გადაწერის ხელი და განუცდია სხვადასხვა ცვლილებანი (განსაკუთრებით კიდურმსგავსებით გამოწვეული შეცთომები), და აქედან ცხადია, რომ ქართული თარგმანი 13. საუკუნეზე უფრო ადრე უნდა იყოს შესრულებული. გარდა ამისა ბერძნული მინაწერები და გლოსები, რომელიც ჩვენს ძეგლში მოიპოვება, აუცილებელს ხდის ამ ძეგლის მიუთვნებას ათონის შემდგომ პერიოდისათვის და, მაშასადამე, წიგნის ანდერძში (გამოცემის გვ. 129) მოხსენებული არსენი უნდა იყოს ერთ-ერთი იმ არსენთაგანი, რომლებიც მოღვაწეობდნენ 11. საუკუნის გასულსა და 12. საუკუნის დამდეგს (იხ. ქ. ქეკელიძე I, 287).

§ 3. აქვე საპიროდ ვთვლით ორიოდ შენიშვნა დაუბრთოთ ქართული ტექსტის გამოცემის შესახებ. ტექსტის დამუშავებას ჩვენ შევუდექით 1919 წლის გაზაფხულს და შემდეგი წლის ზაფხულს უკვე დაბეჭდეთ. მისი დამუშავებისა და გამოცემის დროს ჩვენს ხელთ იყო მხოლოდ ბერძნული ტექსტი (დე ბოორის და მურალტის გამოცემები). ტექსტის დაბეჭდვის შემდეგ ჩვენ საშუალება მოგვეცა შედლებისა გვარად შეგვესწავლა სათანადო ლიტერატურა ჩვენი ხრონოგრაფის ბერძნული ტექსტის შესახებ და თვით ქართული თარგმანიც, რასაკვირველია, უფრო ზედმიწევნით იქმნა შედარებული ბერძნულ ტექსტთან. ამით ჩვენ საშუალება მოგვეცა ზოგიერთი დამატებითი ემენდაცია მოგვეხდინა ქართული ტექსტისა, გარდა ამისა ქართული ტექსტი ჩვენ ხელმოკრედ შევადარეთ ჯერ ჩვენ მიერ გადმოწერილ დედანს და შემდეგ თვით ხელნაწერებს და დავრწმუნდით, რომ სტამბისათვის დამზადებულ ტექსტში ჩვენ ზოგიერთი ადგილი გამოგვრჩენია და ორიოდ შემთხვევაში ქარაგმებიც უმართებულოდ დავკიხსნია. ასე რომ მრავალ კორექტურულ შეცთომას ჩვენი საკუთარი შეცთომებიც ზედ დაერთო. ამიტომ ჩვენ აქვე ვათავსებთ: ა) დამატებით ემენდაციას და ბ) შეცთომების გასწორებას¹:

1) ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სრულებით უმართებულოდ გვაქვს გამოცემულ ტექსტში ხანდახან ისეთი ფორმები აღდგენილი, რომელიც ძეგლის ეპოხისთვის დადასტურებულად არ შეიძლება ჩაითვალოს. ეს ეხება ორ ფორმას: ათსამეტ, რომლის ნაცვლად ხელნაწერში მუდამ «ათცამეტ» გვხვდება და მუნქუესევე, რომელიც ყოველთვის «მუნთქუესევე» ფორმით არის წარმოდგენილი. საკითხი კარის ნაცვლად ხანის აღდგენისა გულისხმად — დან წარმოებულ სიტყვებში ჯერჯერობით საგანგებო გამოკლევას მოითხოვს: რაც შეეხება უპ კომპლექსის საკითხს, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ გამოცემის შესავალში (გვ. XXIV) საკმაო მაგალითია მოყვანილი, რომ 13. საუკუნის გადაწერის მართალია მარტვის თავისი საუკუნის ადსის და უპ-საწერს, მაგრამ მისი ადრინდელი დედანი (სადაც უე ეწერა) უნებლიედ გაელენას ახდენს მასზე და ჩვენ აქა-იქ უე-თი დაწერილი ფორმებიც გვხვდება.

ა) დამატებითი ემენდაცია.

3,21	სპარსთამან	სპარსთაგან
20,23	დაკტროჯთ	და [ვა]კტროჯთ
26,22	ყოველთავე სახეთა	ყოველითავე სახითა
27,26	[.....]	[არამედ]
31,32	[.....]	[პლატონ შემდგომად ამისა განსწავლულ იყო]
34,29	მცირათა	მცირეთა
47,23	რომელი	რომელნი
49,29	ათშვდმეტ	ათ [წელ და მოკუდა ცხორებული ყოველი]ურთ ას ოცდა ათ[შვდმეტ
71,19	რათა მოსრას	რათა არა მოსრას
78,11	უფროჲს	უროჲ
128,21	მეცნიერიან	მეცნიერ [არ]იან
141,11	და ვსტასპჳან	და[რიოს] ვსტასპჳან
145,25	ზედა და	ზედა
196,16	ღმრთიე-მოვლონილობაჲ	ღმრთიე-მოვლენილობაჲ
196,20	წინაჲსწარმეტყუელისა-ებრ	წინაჲსწარმეტყუელ[ებ]ისა-ებრ
204,19	მოსწყუედს	[არა] მოსწყუედს
210,12	რჳათა	ჳართა
212,1	ჳამისამან	ჳამისაჲ
240,15	სხოლარიორთაჲსა	სხოლარიონთაჲსა
252,6	გარდარეულითა	გარდარეულთა
259,14	მომასწაეებელ	მომასწაეებელ[თა]
296,31	განმძლავრებულმან	განმძლავრებული
307,5	მივლინებული	მივლინებულნი

ბ) დამატებითი შესწორებანი გამოცემულ ტექსტში.

არის	უნდა იყოს	
9,25	მუფობაჲ	ნეფობაჲ
17,25	ღროსცა	ღრო სცა
23,17	მძლავრებისა	ანუ მძლავრებისა
26,18	იხილვებიან და»	იხილვებიან» და
28,14	მკურვალე	მკურვალე
28,6—13	not. ღ ი	ო ი ღ ი
29,5	რამეთე	რამეთეუ
29,22	შესცდებოდეს	შესცთებოდეს
30,18	ჳირველივე	ყოველივე
30,25	ბრძოლ	მბრძოლ
31,3:	მეგვპტელთა	მეგვპტელთა

32,4	და პარვასა	და მთრვალობასა დიონჯსოს და პარვასა
39,17	not. ტისპარესინ	ტისპარესეოს A ტისპარესე B
42,4	პირიტყვ	პირუტყვ
42,26	ცხოვნდა	ცხოვნდა
43,25	თავად-სიმართლისა	თავად სიმართლისა
44,10	სახელდებულსა	სახელდებულსა
44,19	ხელისა	სახელისა
44,34	რამერუ	რამეთუ
45,26	დასიპოხისაგან	და სიპოხისაგან
45,32	იყოს ოდესცა,	იყოს, ოდესცა
48,25	ღმრთის	ღმრთისა
49,5	მათ-თანად	მათ თანად
50,28,30	გზისა	ბზისა
67,10	წარმმართთა	წარმართთა
68,11	აბიბელექ	აბიბელექ
70,7	ძელეებითა	მელეებითა
72,23	რათა	რომელთა
75,11	ჩუენისასა	ჩენისასა
77,17	მეგვტურისა	მეგვტურისა
78,4	იყენენ მახვლითა,	იყენენ, მახვლითა
78,25	not. ლეილი, v. 10	ლეილი v. 26.
83,30	გიცნა	გიცნი
84,28	კეთილად	კულად
87,6	დამოჰკიდა	დამოჰკიდა
87,8	გარდამფორინავალეთა	გარდამფორინავალეთა
89,8	მკვდრნი	მკვდრნი
91,7	მკურნალმე სიბრძნეთა	მკურნალმესიბრძნეთა
93,32	დაჰმოწმა	დაჰმოწმა ღმერთმან
95,32	მოიყვავებს	მოიყვანებს
96,17	და ცალიერებითა	დაცალიერებითა
97,10	მრავალთა-მრავალი	მრავალთა მრავალი
97,20	ოცდაათა	ოცდაათთა
98,2	ღირსა-თანა	პირსა-თანა
102	not. 28 წარწყმიდა	27 წარწყმიდნა
107,2	შე ყო	შეაყო
108,7	წარმმართთანი	წარმართთანი
109,7	ხოლომე ორედ	ხოლო მეორედ
109,27	მცნობელი	მცნობელი
115,22	წანაჲსწარმეტყუელნი	წინაჲსწარმეტყუელი
115,27	გან-ვინმე-ფიცნეს	გან-ვინმე-ფიცნეს
117,18	მთასა ზედა ვიდრე-მე	მთასა ვიდრე-მე
117,31	იაკობის ზედა	იოაკიმის ზედა

118,15	დადებაჲ	და დედაჲ
119,17	ა საბს	აქიაბს (not. BC აქაბს)
121,19	სამშეას	სამეას (not. სამშეას C)
123,19	მოტყინარემან	მოტყინარემან
123,29	მეფემან	მეუფემან (not. მეფემან BC)
126,8	ნავისა	ნიავისა
126,34	პირისამ იმართ	პირისა მიმართ
132,17	ბილტასარ	ბალტასარ
132,19	მამამან	მამამან მისმან
132,29	ვისიცა, ენებოს	ვისიცა ენებოს
133,4	არამედ ორლანოდ	არამედ ვითარცა ორლანოდ
133,5	მოსაწვენლად	მოსაწვენლად
135,1	კამვისოჲს-თჳს	კამვისოჲს-თჳს
135,15	სიკუდილსა და აქადუედა	და სიკუდილსა აქადებდა
135,31	მიერიდგან	მიერითგან
136,11	რომლისა-ზე ზორობაბელ და ისოსედეკისმან	რომლისა-ზე კულად ზორობაბელ იისო სედეკისმან
136,15	ჴრიათა	ჴურიათა
136,29	ალშენებაჲ და იერუსალჴმისაჲ	და ალშენებაჲ იერუსალჴმისაჲ
140,20	ქეშმარიტად უკუე	ქეშმარიტად უკუნისამდე
141,23	დიონჳსიოჲსა	დიონჳსიოჲსა (not. დიონჳსიოჲსა C)
143,8	სამკაულითა	სამკაულთა
143,11	მან	მას
143,14	ვიეთცა და	ვიეთცადა
143,29	სიმენისა	მაგალითად სიმენისა
144,3	კორცთაგან მწდელნი	კორცთა განმწდელნი
146,33	ჴუროდსი	ჴეროდსი
147,13	სახელი	სახელად
147,20	ყოველთად	ყოველთად
148,26	საყოფელობითა	საყოფელებითა
148,33	მადიემელნი	მადიამელნი
149,9	შეფჳკას, საჴურველნი	შეფჳკას საჴურველნი
150,7	წინაჲსწარმეტყუელმან წინაჲს- წარმეტყუელმან	წინაჲსწარმეტყუელმან
151,18	მშჳდელუნი სამეოცდოორ	შჳდელუნი სამეოც და ორ
152,15	უცმათ	უც მათ
153,12	ვიეთმე	ვიეთმე
153,20	ვისწავლოთ	ვისწავოთ
153,27	იერუსალჴმელმან	იერუსალჴმელმან
159,5	აღგომაჲ	აღდგომაჲ
159,6	აღგომასა	აღდგომასა
159,8	აღგომისა	აღდგომისა

159,17	საცხორებელიხა	საცხორებელისა
160,8	კორგანა	კორბანა
160,16	დათრგუნეილნი	დათრგუნეილნი
166,10	დაბნებად	დაშნებად
169,19	ქონეთაგან	ქონებათაგან
170,6	კორცთა-თვს	კორცთა-თვს
170,27	თარგმანებისა	თარგმანებასა
170,27	საეკლესიოსა შინა	საეკლესიოსა მოთხრობასა შინა
171,27	ვერ მიიხუამსვე	ვერ მიიხუამს გარნა მიიხუამსვე
172,14	ტრფილთა	ტრფილთა
174,16	და	და-
179,2	არსცა	არს ცაჲ
179,27	ორნივე შეეოწლნეს	ორნივე შეეუღლნეს
181,12	სწავლითა შინა	სწავლითათა შინა
181,28	განჩინებულისა	განჩინებულისა
183,16	გაკლებულნი	დაკლებულნი
185,16	გამომაჩინებელ	გამომაჩინებელ
186,24	მათსა წარმართთა	მათსა და წარმართთა
187,17	მიმოთესლსა	მიმოთესლსა
187,29	სახელისათა	სახლისათა
188,4	პეტრეს	პეტრეს
189,10	ზეპურობიძა	ზეპურობისა
190,29	ტიმოთეს	ტიმოთეს
194,24	დამდარნი	დამდნარნი
194,30	სახელი	სახლი
199,13	დაიკსენინ	და იკსენინ
199,18	დააბრძნა	დააბრძნა
199,34	სამეოცდაათა წელიწადთა	სამეოცდაათა წელიწადთა
200,30	იერუსალიმისაჲ	იერუსალიმისაჲ
200,34	წინაჲსწარმეტყულებისაჲთა	წინაჲსწარმეტყულებისაჲთა
202,32	მე მერჩდა	მე არა მერჩდა
203,23	წყვილთაგან	წყვლთაგან
203,24	ყოველთაგანი	ყოველთაგან
205,28	ნუ უკუე დაშთაა არა სადა?	ნუ უკუე დაშთაა? არა სადა
207,28	გაქცევისა-თვს	დაქცევისა-თვს
207,1	მხემ	მსხემ
222,4	მიმდები	მიმდემი
218,11	სახლი	სახელი
219,14	იყენეს, მსხუერპლთა	იყენეს მსხუერპლთა,
220,25	ვაცთაჲსა, არა მნებაჲს	ვაცთაჲსა არა მნებაჲს,
220,26	თქუნთა დათრგუნვად ეზოჲსა ჩემისა?	თქუნთა? დათრგუნვად ეზოჲსა ჩემისა

221,9	და აცხვრნა	დააცხვრნა
224,30	ხუთათას	ხუთათას ხუთას
226,32	კბოჯსაგან	კმობისაგან
228,11	ღმრთისადათა	ცეცხლისადათა
231,7	დაწუვათა	და წუვათა
236,19	თანა-მეცნიერთა	თანა მეცნიერთა
238,18	ღმრთისასა	ღმრთისასა
242,29	აღჰკოცა	აღჰკოცდა
245,11	მანენტოსისი	მანენტოსისი
251,25	დამკსელნი	დამკსნელნი
254,10	მიჩუნე	მიჩუნენე
257,20	ვლდებოდინ	ვლდებოდის
259,17	ისრაელჰმსა	ისრაელსა
259,20	ისრაელჰმისათასა	ისრაელისათასა
261,18	ლიკინიზ	ლიკინიოზ
267,3	ვიტონ	ვიტონ
277,24	განაკითხვის	განიკითხვის
280,11	მამაჯსა და კერძოჯსა	მამაჯსა, კერძოჯსა
283,17	შემწიკულნა	შემწიკულნა
285,9	რომელიცა	რომელიცა
286,28	ცნობა ვენებულისა	ცნობავენებულისა
290,35	თუ ვინაჲ სახელ იდების	თუ ვინაჲ დაწყებულ იქმნა და ვინაჲ სა- ხელ იდების
292,26	მან	მან
292,28	დამცხრობელი	დამცხრობელი
293,17	ღელეს	ღელესა
295,26	მძლავრისა	მძლავრისა
296,8	მძლავრსა	მძლავრსა
298,9	მსგავსა	მსგავსი
298,21	ღმრთის-მსახურებითა	ღმრთის-მსახურებითა და სიბრძნითა
301,3	იყოდა	იყო და
301,33	ლოცვაჲ	ლოცვაჲ
305,10	მკლველობილნი	მკლველობითნი
307,15	განცხვრებულთა და ელენთა	განცხვრებულთა ელენთა
307,32	ნიქისა	ნიქსა
308,33	ვითარ	არა ვითარ
309,7	ჰამბავისა	ჰამბავისა

ხრონოგრაფის ბერძნული დედნისა და ქართული თარგმანის შედარება.

II) ბერძნული დედანი.

§ 4. გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფი წარმოადგენს მსოფლიო ქრონიკას, რომელიც ქვეყნის გაჩენით იწყება და მიხეილ III და მისი დედის თეოდორას მეფობამდე (842 წლამდე) აღწევს. მართალია, არსებულ ხელნაწერ-საგან ბერძნული დედნისა უმეტესი შეიცავს შემდეგდროინდელ ამბებსაც, მაგრამ ჯერ კიდევ ლ. ალლაციუსმა შენიშნა, რომ საკუთრივ გიორგის ხრონოგრაფი 842 წლით თავდებოდა. და დღეს ამასი ექვი არავის ეპარქა (Murali, Georgii Monachi, dicti Hamartoli Chronicon VII: Hirsch, Byz. Studien 2; Krumbacher, Byz. Litter.-Geschichte 352); ამასვე ამტკიცებს თვით გიორგის სიტყვები ხრონოგრაფის წინასიტყვაობაში, უკანასკნელი წიგნი შეიცავს ისტორიას კოსტანტინე დიდიდან ვიდრე უკანასკნელ კეისრამდე, თეოფილეს ძე მიხეილამდე. ამ სიტყვებიდან ცხადია, რომ ავტორს თავისი შრომა 842—867 წლებში უნდა დაეწერა, როდესაც მეფობდა მიხეილ III; ეს თარიღი უფრო ხელმძღვანელთა არის განსაზღვრული, სახელდობრ შრომა დანთავრებულია 866—867 წელს, კეისრის გარდაცვალების წინა ხანებში (Hirsch ო, Krumbacher 352). გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფს მრავალი გამგრძელებელი და ინტერპოლატორი აღმოუჩნდა. ასე რომ ხელნაწერებში განიჩრევა—დე ბოორის კლასიფიკაციით (იხ. მისი გამოცემის Praefatio) —ორი მთავარი ჯგუფი: 1) ხელნაწერები, რომლებიც მხოლოდ გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფს შეიცავენ, ე. ი. ამბებს 842 წლამდე, და 2) ხელნაწერები, რომლებიც განაგრძობენ მოთხრობას 948 წლამდე და ხანდახან შექმნილიც. ეს ორი ჯგუფი ხელნაწერებისა მარტო იმით როდი განიჩრევა ერთმანეთისაგან, რომ მეორეს დამატებული აქვს ხრონოგრაფის გაგრძელება. ეს განსხვავება იმაშიაც გამოიხატება. რომ. მაგ., პირველი ჯგუფი, რომელიც წარმოადგენილია სხვათა შორის სამი მთავარი ხელნაწერით—Coislinianus 310 (A) X საუკუნისა, Coislinianus 134 (C) XII საუკ. და Coislinianus 305 (P) X-XI საუკ.—ზოგიერთ ადგილას უფრო დაწვრილებით მოკვეთხრობს ამბებს; ვიდრე მეორე ჯგუფი. ჰიროში (გვ. 14-15) იმ დასკვნამდე მიდის, რომ AC ხელნაწერები (P-ს ის სრულებით არ იხსენიებს) შეიცავენ ნამდვილ ტექსტს გიორგის ხრონოგრაფისა. დე ბოორი უფრო დაწვრილებით იხილავს ამ საკითხს და AC ხელნაწერებში დაცულ ტექსტს

პირიდან აღიარებს და თავის გამოცენასაც მათ უდებს საფუძვლად. ის მხოლოდ პირვანდელი რედაქციის ხელნაწერებიდან ცალკე გამოჰყოფს P ხელნაწერს. რომელსაც ის დამოუკიდებელ რეცენზიად აღიარებს, რომელიც თვით გიორგის ეკუთვნის (Praefatio p. LXVIII). მისი აზრით P's დედანში გიორგიმ მიაწერა აზიებზე შენიშვნები, განსაკუთრებით საღმრთო წერილიდან დაუთრთო შენიშვნები, ვითარცა მონაზონმა: P's გადამწერმა-კი ყველა ეს აზიზე მოთავსებული შენიშვნა ტექსტში შეიტანა და ამის შედეგი იყო. რომ საეკლესიო მწერლების ადგილები და სხვა წიგნების ციტატები ერთმანეთში აირია. თვითონ გიორგიმ მოისურვა ექსცერპტების ნედლი მასალა (rudem excerpturum molem) დაემუშაებინა, და ხელმოკრედ გამოსცა ხრონოგრაფი. და ამ გადამუშავებული წიგნიდან მომდინარეობს დანარჩენი ხელნაწერები (იხ. Praefatio LXIX და შესტაკოვის რეცენზია Виз. Вр. XII (1906) 431 შმდ.), რომელთაგან პირველი ადგილი უჭირავს AC ხელნაწერებს.

კუალენის ხელნაწერი 310 (A) პერგამენტისაა და 10. საუკუნეს ეკუთვნის. მასში ორი დიდი ხარვეზია. რომელიც უდრის დე ბოროის მიერ გამოცემული ტექსტის 184,3-211,28 და (64);.5-659.20 გვერდებს. წიგნს არა აქვს წინასიტყვაობა: მაშინ დაიკარგა ის, როდესაც კოდექსი შეუკვრელი იდგა, თუ ეს მას არასდროს არ ჰქონია. არა ჩანს, რადგან რვეულები დანუმრული არ ყოფილა. და ის თვლა რვეულებისა, რომელიც ეხლა არის, ეკუთვნის უკვე იმ დროს, როდესაც ზემოაღნიშნული ხარვეზები იყო კოდექსში. ტექსტს სათაური არა აქვს, მაგრამ ცალიერად არის დატოვებული სამი სტრიქონის ადგილი, სადაც ის უნდა ყოფილიყო: გადამწერს-კი ის არ დაუწერია. სხვა ძველი ხელით მთავრული ასოებით დაწერილია ზევით *Αρχη, ουκ ηξει, ηξ; ηξεναιουξ*. ახალი ხელით კი სწერია: *ηξεναιουξ ηξεναιουξ ηξεναιουξ*. აღსანიშნავია ისიც, რომ ცალკე სათაურად A ხმარობს *ηξεναιουξ* (და არა *ηξεναιουξ ηξεναιουξ* - ნ.), როგორც ეს ზოგიერთებს აქვს (Praef. XIII---XVI).

ამ კოდექსთან ახლო დგას—მაგრამ განსხვავებაც ემჩნევა -- ხელნაწერები D (ესკურიალის 14 1) 11. საუკუნისა, შემდეგ C (კუალენის 134) 12. საუკუნისა ტყავზე დაწერილი (რომელშიაც სხვათა შორის წინასიტყვაობა საერთოდ არ ყოფილა). M (მესინას) და რამდენიმე სხვა მერმინდელი ხელნაწერი. რომელთაც კუალენის 310 ხელნაწერთან ერთად ერთი არსებითი უნდა ახასიათებდეს.

ჩვენ აღარ გავაგრძელებთ ხელნაწერების აღწერას—და ეს არც საჭიროა ჩვენი მიზნებისათვის. აღვნიშნავთ, რომ ხელნაწერთა ეს, ჩვენ მიერ აღწერილი ჯგუფი უნდა იყოს, რომელიც უფრო უახლოვდება ბერძნულ ორიგინალს. მართლაც-და, დე ბოროსმა რომ გამოსცა გიორგი ამაბრტოლის ხრონოგრაფი, მან საფუძვლად დაუდგა კუალენის 310 და კრიტიკულ აპარატში მოიყვანა ვარიანტები 16 კოდექსიდან. რომელთაგან ზოგიერთი მოკლე რედაქციას წარმოადგენს. ხოლო ზოგიერთი განერკომილს. ამ ვარიანტების შედარება გვიჩვენებს, რომ ბერძნული ტექსტი ამ ჯგუფის ხელნაწერთა ფარგლებში მთლიან სახეს ატარებს: ტექსტს არ ემჩნევა შინაგანი რყევა და ცვლილებებანცდილობა.

ბ) ქართული თარგმანი.

§ 5. ქართული თარგმანი გორგი ამარტოლის ხრონოგრაფისა შესრულებულია 11. საუკუნეში ან 12. საუკუნის დასაწყისში და დაცულია სამი ხელნაწერთი (A, B, C), რომელთაგან უძველესი 13. საუკუნეს ეკუთვნის (იხ. ჩვენი გამოკვების შესავალი და პროფ. კეკელიძის ქართული ლიტერატურის ისტორია I 292-293 და 545). არც ერთ ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერში ხრონოგრაფი სრულად არ არის დაცული: იგი წყდება თეოდოსი დიდის ნეფობის აღწერით. არა ჩანს, იყო ქართულად ხრონოგრაფის დანარჩენი ნაწილიც თარგმნილი თუ არა, რადგან ქართული A ხელნაწერი ბოლოში დაზიანებულია. ყოველ შემთხვევაში BC ხელნაწერთა გადაწერის დროს თარგმანის გაგრძელება ჯათ დედნებში არ მოიპოვებოდა. B'ს გადაწერს, როგორც მისი ერთი მინაწერიდან ჩანს, ერთი დედნის ნაკლულევანი ადგილები მეორეთი შეუესია, რომელიც პას საგანგებოდ მოქმედნია, ასე რომ, მის დროს რომ შესაძლებელი ყოფილიყო გაგრძელების პოვნა, მას ამის კვალი აღმოაჩნდებოდა. ეს კია. რომ ის ხრონოგრაფს აოლოში შუა წინადადებაზე სწყვეტს (გამოც. 309,25). ასე რომ მისი დედანიც ბოლოში დაზიანებული ყოფილა.

ხელნაწერთა დაზიანების გამო დაკარგულია ქართული ტექსტის შემდეგი ადგილები (დე ბოორის გამოცემით: ფრჩხილებში ნაჩვენებია ქარ. ტექსტის ადგილები).

6.1-10,17 *κλινίαν* (3,6); 22,2 *αυταχ* 33,16 *αυτα* (ქ. 10,21); 35,7 *αυτα*
38. 11 *αυ* (11,26); 587.8 *αυτα* (309,25).

მართალია უძველეს ქართულ ხელნაწერს (A) უფრო ნეტი აკლია (იხ. ჩვენი გამოც. შესავალი გვ. IX-X), მაგრამ A'ს დაზიანებული დანარჩენი ადგილები. გარდა ზემოთ მოყვანილისა, შეესებულია ჩვენ მიერ მერმინდელი B ხელნაწერის საშუალებით (იხ. გამოცემის გვ. გვ. 35.26; 63,25; 70,6; 74,23; 177.14; 195.34; 300,2; 307,23).

587,8 *αυτα*ზე წყდება ქართული ტექსტი (309,25 «სხუათა ვიდრე-მე») და ამ რიგად მოთხრობაც წყდება თეოდოსი დიდის ხანაზე.

§ 6. ჩვენი ძველი რომ უშუალოდ ბერძნულით არის ნათარგმნი, ამას ჰმოწმობს როგორც მთარგმნელის მინაწერი, ისე თვით ძველის ენა. მკვლევარს შეუძლია, რასაკვირველია. არ დაუჯეროს მთარგმნელს, რომ «ესე ბერძელისაგან ქართველთა ენად ეთარგმნე»-ო (იხ. გვ. 129 სხოლიო), მაგრამ ძველის ბერძნობები—ლექსიკური და სტილისტური ბერძნულით თარგმნილობას ეკვიმუტანლად ამტკიცებენ. ბერძნული დედნის უშუალო გავლენას ჩვენ ვამჩნევთ: ა) როდესაც ბერძნული დედანი სიტყვათა მსგავსების ნიადაგზე ცუდად არის გაგებული; ბ) როდესაც ზედმიწევნით თარგმნის დროს ქართული ენა ოდნავ დამძიმებულია; და გ) წინადადებათწყობაში.

ა) ცუდად გაგებული ადგილები.

de Boor 72,4: *ει δε αφεις ταυ παρηεξ, ια πλασσελσθςα*==29,33 ხოლო უკუეთუ დაურეგებ გამომეტყუელთა. ვითარცა მრავლის-მეტყუელ-

παρασελόμενος (=წმინდით-მეტყუელთა) მთარგმნელს გაუგია. როგორც
παρασελόμενος.

de Boor 179,15 *αὐτὸς ἦμαρ αὐτὸς ἡμεῖς* გადმოცემულია ქართულად
«და იყენეს დღენი ზაფხულისა მეურვალეებისანი» (79,35). ლექსიკურად ასეთი
მთარგმანი სრულიად გამართლებულია, რადგან *ἦμαρ* „ზაფხულს“ აღნიშნავს, ხო-
ლო *ἡμεῖς* (gen. pl. *ἡμεῶν*) „ცეცხლსა“ და „მეურვალეებს“. მაგრამ *ἦμαρ* ბერ-
ძნულში „მკას“ აც პნიშნავს, ხოლო gen. pl. *ἡμεῶν* მხოლოდობითი რიცხვის *ἡμεῖς*-
იდანაც შეიძლება იყვეს, რაც „პურს“. „ხორბალს“ გამოხატავს. და გიორგი
ამარტოლის სიტყვები სწორედ ამ უკანასკნელი მნიშვნელობით უნდა იქნეს
ვაგებული, რადგან აქ მას მზედველობაში აქვს II მეფეთა 24,14 *αὐτὸς ἦμαρ αὐτὸς ἡμεῖς*
„და დღენი იყენეს იუქლის მკისანი“. როგორც ვხედავთ ქართველ
მთარგმნელს შეცთობა მოსვლია სიტყვათა სხვადასხვა მნიშვნელობის ნიდაგზე,
რაც ბერძნულიდან გადმოთარგმნის დროს ადვილი ასახსნელია.

de Boor 274,15 *ἡμεῖς*: 134,32 «ძისა სედგისა». ჩანს მთარგმნელს
წაუკითხავს *ἡμεῖς* *ἡμεῖς*.

de Boor 276,17 *ἡμεῖς* გადმოცემულია «ორმოცდა შვიდეული» (136,7-8).
ეს ალბათ იმით აიხსნება, რომ ბერძნულ ხელნაწერში შემოკლებულად ეწერებოდა
ἡμεῖς *ἡμεῖς*, და *ἡμεῖς* ძირი გამოხატული იქნებოდა *ἡμεῖς* და ასოსხემოთა ორი
აზნეუქით (შდ. Григорий Церетели. Сокращения в греческих рукописях.
СПБ. 1904. ტაბულა V) და ამრიგად მთარგმნელი წაიკითხავდა *ἡμεῖς*, რაც მარ-
თლა ორმოცდაშვიდს უდრის.

de Boor 318,5 *ἡμεῖς* გაგებულია, როგორც *ἡμεῖς* და გადმო-
ცემულია «ახალკმობისა»-დ (160,19).

de Boor 335,2 *ἡμεῖς* (=„შესაწირავთა“: შდ. 214,3=de Boor 415,15,
გაუგია როგორც *ἡμεῖς* და თარგმნის «ნაცართა» (171,6); შდ. de Boor 413,22
ἡμεῖς=«ნაცართა» 213,5.

de Boor 380,2-3 სიტყვა *ἡμεῖς* გაგებულია როგორც *ἡμεῖς* და გადმოცე-
მულია ოთხ ადგილას «სიყუდილია»-ს მნიშვნელობით (192,5-6).

de Boor 385,23 *ἡμεῖς* (=ფართა) გაგებულია როგორც *ἡμεῖς*
«ბქეთა და კართა» 195,26.

de Boor 386,5 *ἡμεῖς* *ἡμεῖς* (*ἡμεῖς* Δ) *ἡμεῖς*. პირველი სიტყვა
=„მწერის სუნი“: შდ. 171,7 «კუმოლოვთა მიერ»=de Boor 335,2 *ἡμεῖς* ჩვენს
მთარგმნელს გაუგია როგორც *ἡμεῖς* (რომლის გენეტივი იქნებოდა *ἡμεῖς*,
ნიშნავს „ქავილს“) და ამით აიხსნება უაზრო ადგილი «აგრძნეს ჩემება რამე»
195,33).

de Boor 465,14 *ἡμεῖς* მთარგმნელს გაუგია როგორც *ἡμεῖς* და თარ-
გმნის «სიყუდილი» (242,32), ისევე როგორც 465,14 *ἡμεῖς* *ἡμεῖς* მას იმავე შე-
ცთობის წყალობით (პკონებია *ἡμεῖς) გადმოუყვია «სენი სიყუდილისა» (242,28).

de Boor 506,9 *ἡμεῖς* *ἡμεῖς* *ἡμεῖς* *ἡμεῖς* *ἡμεῖς* *ἡμεῖς* *ἡμεῖς* *ἡμεῖς* *ἡμεῖς* *ἡμεῖς*
«ითხოვა, რათა მიეცეს მას ადგილი ფილოსოფოსისა მის-მიმართი-
სა სიტყვს-გებობასა» 265,14). აქ *ἡμεῖς* ნიშნავს „ნებართვას“, მთარგმნელს გადმო-
უყვია ის მისა ძირითადი მნიშვნელობით („ადგილი“), რაც ცხადია ბერძნულ

ენის გავლენას მიეწერება. სხვათა შორის, ასეთივე შეცთობა მოხელია რუფინუსს, რომელსაც ეს ადგილი — გელასი კესარიელიდან მომდინარე — მოეპოვება და ჩვენი სიტყვა *locus*-ად აქვს გადმოცემული (შდ. A. Glas, Die Kirchengeschichte des Gelasius von Kaisareia Lpz. 1914. s. 21).

de Boor 577,3 τὸν παραΰσαν ἀπὸν παραΰσαν τῆς παλ.ν. ხანგასწული სიტყვა მთარგმნელს გაუგია: როგორც *παρὰ* და ამიტომ თარგმნის ის „გუნდმან შეედრობისა მისისამან წყობა ყო ქალაქისა მიმართ“ (303,26) ნაცვლად „ააჯანყა ქალაქი“-სა.

de Boor 578,9 βέβαιον δὲ εἶναι = „მიითულე განკანონებაჲ“ 304,16. ჩანს მთარგმნელს ამ ადგილას ჰგონებია *τὸν* *μαρτυρῶν*. ცოტა ჭევევით ეს სიტყვა მას სწორად აქვს გაგებული, როდესაც ის წინადადებას *ἡσθαί τε τὸν δεσποσῶν* (de Boor 578,16) გადმოგვეცემს „განკსნაჲ შენი კრულეებისა გან“ (304,24). იხ. აგრეთვე ქართ. 304,35; 305,3.

ასეთივე ხასიათისაა ის შემთხვევები, როდესაც მთარგმნელი საკუთარი საეკლესიო კუთვნილად თვლის ზოგიერთ ბერძნულ სიტყვას და ამიტომ გადმოუთარგმნელად სტოვებს:

de Boor 445,24 *κατὰ Μανθίωνα* = „კატა მანეთონის“ 231,18;

de Boor 544,14 *παρὰ τῆς ῥωμανίας* = „თირის თანა მდინარესა“ 284,35;

de Boor 561,6 *ἀπὸ τῆς Ἀβρίας* = „ამფიტონ ადრიადასა“ 294,3;

ანდა პირიქით, როდესაც ის ბერძნულ საკუთარ სახელს ან სიტყვის ნაწილს სთარგმნის:

de Boor 238,7 *Ἰσθμια* = „ქურისაჲთა“ 113,28 და

de Boor 509,6 *ῥωμαίωνων* = „პოტირიტიისნი“ (267,2), სადაც ეს მარცვლი აკლია¹.

ბ) **ზედმიწევნით თარგმნა.**

ჩვენი მთარგმნელი, როგორც ეს ქვემოთ იქნება დაწვრილებით განხილული. ბრძნად არ მისდევს დედნის არც წინადადებათწყობას და არც ცალკე სიტყვების შეუზღუდველ მნიშვნელობას. მას ახასიათებს დედნის ტექსტის თავისუფალი მომარჯვება და მისი ამოწურვა ქართული ენის ყოველი საშუალებით. მიუხედავად ამისა ბერძნული დედანი საკმარის გავლენას ახდენს მასზე. ამას ქმოწმობს მეტად დიდი პერიოდები, რომელიც ალაგ-ალაგ ვეხვდება (მაგ., 156,3--10), აუარებელი რთული სიტყვები, ქართული ენისათვის უჩვეულო კომპოზიტები („დედებისემეტყუელებთ“ 108,23, „ჩვეულებათმწურთელობითი“ 180,19, „ცუდმეტყუელება“ 30,22 და სხვ.), მიცემითი ბრუნვის ხმარება ნაცვლად ქართულისათვის საკირო ნათესაობითისა („სიმლიდრესა აღურიცხვეელსა შეკრებისა“ 142,16. „სიბრძნესა პანარეტოსისა აღმწერელი“ 146,15, „დამპყრობელი მეფობასა“ 147,8. „მსმენელი ვედრებასა“ 155,11, „ვატიქსა მიმღებელმან“ 156,1) და სხვ.

ბერძნული ენის გავლენა ხშირად იჩენს თავს *χαί*: კავშირის მოხმარებაში. ცნობილია, რომ ბერძნული *χαί*: ორმხრივია და უდრის *καί* და კავშირს და

¹) აღსანიშნავია, რომ საბაბას ასეთივე ფაორმით მოჰყავს ეს სიტყვა: „*ῥωμαίωνων*“. საფიქრებელია, რომ საბაბა ამ სიტყვას ჩვენი ძეგლიდან იღობს.

2) „ცა“ ნაწილას. ძალიან ხშირად ეს განსხვავება ჩვენი მთარგმნელის მიერ სწორად არის გაცემული. მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც ბუნებრივად თავს იჩენს ბერძნულის გავლენა და მთარგმნელი შეუცნობლად გადმოგვცემს მას „და“-თი იქაც. სადაც ეს ქართულისათვის სრულიად ზედმეტია, რითაც რასაკვირველია ქართული ტექსტის აზრი ცოტა-ოდნად ირყუნება. მაგ.:

de Boor 463,1 *μαρτυροιστης και της εμπορας υπερας δεσπο* = «მოწამე იყოფ-ღეს და ანახლაითსა მის განკურნებასა მისსა» 241,14.

de Boor 570,4 *ουκ και εστις* = «ეგრეთ და ვიხილეთცა» 299,22.

ბერძნული ენის გავლენა ჩანს *αυα*- თავსართის გადმოცემაშიც, რომელსაც მთარგმნელი ხშირად სიტყვა-სიტყვით აქაოთულებს მისი თანდებულობითი მნიშვნელობის მიხედვით: «თანად-ყოველი» 162,1; «თანად-ყოველთა» 198,27 (*αυαπαχης*), აგრეთვე de Boor 189,18 გვხვდება იშვიათი ფორმა *αυαπαχης* „სისქის“ მნიშვნელობით. ამ ცნების გამოსახატავად ბერძნულში ჩვეულებრივ იმპარება *αυαπαχης*. ჩვენს მთარგმნელს გიორგი ამარტოლის მიერ ნახმარი იშვიათი სიტყვის *αυα*- თავსართი თანდებულად მიუჩნევა და ამით აიხსნება მისი უახრო «მკონებელთა საზომისა ათწყრთეულისათა სიზრქით-ურთა» (85,21).

3) წინადადებათწყობა.

ყველაზე უფრო შესამჩნევია ბერძნული დედნის გავლენა წინადადების წყობაში. მართალია, ჩვენი მთარგმნელი ბრმად არ მისდევს დედნის ტექსტს და როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დიდ თავისუფლებას იჩენს წინადადებათწყობაში თავისუფალია, მაგ., 105,30—34 = de Boor 223,20—24; 107,32—33 = 227,8—9). მაგრამ თავისთავად ცხადია, რომ თარგმნის დროს დედნის წყობა ძალაუვნებურად გავლენას ახდენს მთარგმნელზე. თავისდა შეუმჩნეველად ის იცავს დედნის წინადადებათწყობას და ხშირად ამის გამო ქართული ტექსტის გაგება ძნელდება. ამას ჩვენ ვამჩნევთ ისეთ ნაწილებშიც-კი, რომელიც საღმრთო წერილიდან არის ამოღებული და რომელიც, მათასადამე, მთარგმნელისათვის ბუნებრივი ქართული წყობით იქნებოდა ცნობილი. მაგ., 492,13 *και ελεειναι και ελεειναι* = «და ვლდებოდის ვითარცა ირემი მკელობელი» 257,20 (ე. ი. „და ვლდებოდის მკელობელი, ვითარცა ირემი“).

ყველა ეს საბუთი სრულიად ნათლად ხდის ჩვენი ძეგლის თარგმნილობას ბერძნულით. ამას შეგვიძლია აგრეთვე დაუმატოთ ბერძნულის გავლენა საკუთარი სახელების გადმოცემისას და ის უტყუარი საბუთი ჩვენი ძეგლის ბერძნული წარმოშობისა, რომელიც გაბნეულია როგორც თვით ძეგლში, ისე მის სხოლოებსა და მიწაწერებში. ჩვენ სახეში გვაქვს ის ბერძნული სიტყვები, რომელიც ჩვენს მთარგმნელს ან გადმოუთარგმნელი დაუტოვებია, რადგან ის ვერ გაუგია, ან აშინაზე მიუწერია ბერძნული შესატყვისი, რადგან თვითონვე საეჭვოდ მიუჩნე-ვია თარგმანი (ან სხვა მიზეზის გამო).

§ 7. ქართული თარგმანი რომ შევადაროთ ბერძნულ დედანს, მაშინვე ცხადი გახდება, რომ ის ხელნაწერთა იმ ჯგუფს მისდევს, რომელიც წარმოდგენილია კულენის 310 და მისი მონათესავე ხელნაწერებით. მთავარი ნიშნები ამ უკანასკნელებთან ნათესაობისა შემდეგია.

ა) ქართულ ტექსტს წინასიტყვაობა (პროლოგი) არა აქვს. მისი უძველესი იელნაწერი A (13. საუკუნისა) იწყება პირდაპირ ხრონოგრაფით: მას, როგორ; ამას რვეულების ნუმერაცია გვიჩვენებს, არ ჰქონია წინასიტყვაობა. თავში ხელნაწერს აკლია სულ 1 ფურცელი¹, სადაც იყო დასაწყისი პირველი წიგნისა. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ქართულ თარგმანში, საზოგადოდ, პროლოგი არ ყოფილა. საზოგადო სენია ქართული ხელნაწერების, რომ პირველი ფურცელი აკლია ხოლმე: მაგ., ჩვენი ხრონოგრაფის ქართული ხელნაწერების მდგომარეობა ასეთია: A ხელნაწერს ერთი ფურცელი აკლია და ასეთი ნაკლულევანი სახით ჰქონიათ ის BC ხელნაწერი ან გადაწერილი. B ხელნაწერს, რომელიც C-ზე უფრო ადრეა შესრულებული, A ხელნაწერის საკმაოდ კარგი, შესაძლებელია განახლებული პირა ჰქონდა ხელთ, მაგრამ თავში ამ ხელნაწერშიაც დაკარგულია მცირეოდენი ნაწილი. C ხელნაწერს A-სთან შედარებით კიდევ აკლია ერთი ფურცელი. ეს გარემოება ჩვენ საშუალებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ A ხელნაწერს გარდა თავისი ნაკლულევანი ერთი ფურცლისა უნდა აკლდეს კიდევ ერთი ფურცელი, რომელიც მის დედანს უნდა დაკლებოდა მთელი საუკუნის ან საუკუნე ნახევრის მანძილზე. და სწორედ ეს ორი ფურცელი შეიცავდა დასაწყისს პირველი წიგნისა, რომელიც ქართულ თარგმანს აკლია ბერძნულთან შედარებით (de Boer 6, 10, 17).

ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ პროლოგი არ უნდა ყოფილიყო არც იმ ბერძნულ დედანში, რომელიც მთარგმნელს ხელთ ჰქონდა. და რადგან პროლოგის უქონლობა ახასიათებს ზოგიერთ დაცულ ბერძნულ ხელნაწერებსაც (მაგ., კულენის 310 და 134. შდ. ხევით § 4), შესაძლებელია დაუშვათ, რომ იმ ორი რეცენზიიდან, რომელიც დე ბოორის აზრით თვითონ გიორგი ამპარტოლიდან მომდინარეობს, პირვანდელი რეცენზია უპროლოგოდ იყო და ამ რეკონსტრუქციის ერთ-ერთი შემდეგდროინდელი ხელნაწერი ხელთ ჰქონდა ქართველ მთარგმნელს.

ბ) სათაურების ფორმა ქართულ თარგმანში იგივეა, რაც კულენის 310 და მისთანა ხელნაწერებში: «ნებროთის-თვს», «სოსტრის-თვს», «ფარაოას-თვს» და სხვ. ე. ი. ფორმა *πρωτῶν τῶν βιβλῶν* და არა *ἀρχῆς τῶν βιβλῶν*.

გ) კერძოდ კულენის 310 ხელნაწერს აახლოვებს ქართულ თარგმანს შენდები გარემოებაც. კულენის 310-ს აქვს ერთი ხარვეზი, დე ბოორის გამოცემით 184,3 211,28, რომელიც გამოცემაში შეესვებულია სხვა ხელნაწერების მიხედვით. და ქართული ტექსტი სწორედ ამ ადგილას იძლევა აუარებელ ტექსტუალურ სხვაობას გამოცემულ ბერძნულ ტექსტთან შედარებით. ეს გვაფიქრებინებს, რომ ქართველ მთარგმნელს ხელთ ჰქონია კულენის 310-ის ხასიათის ისეთი ტექსტი, რომელსაც კულენის 310-ის ნაკლულევანი ადგილიც დაცული ჰქონია და, მაშასადამე, ქართული ტექსტის სხვაობათა სათანადო გაცხრილის შემდეგ, ჩვენ შეგვიძლია მივიღოთ ისეთი ვარიანტები, რომელიც კულენის 310-ს (resp. მის დედანს) ექნებოდა.

¹) მართალია, ხელნაწერი დღეს მ. ფურცლით იწყება, მაგრამ ეს იმიტომ, რომ თ. კ. ი. დანი ას ფურცლების დახუჭვის დროს ერთი ამოხეული ფურცელი, რომელიც ეწეა მ-დ გვაქვს აღნიშნული, პირველ ფურცლად (რეა. მეროდ) ჰქონდა აღნიშნული (იხ. ჩვენი გამოცემის გვ. IX. შდ. 4).

დ) კულენის ხელნაწევებთან ახლო დგას მესინას ხელნაწერი (M, codex Messanensis), რომელიც ქართული თარგმანისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის არის. რადგან ზოგიერთ გარეგნულ დეტალში ქართული ტექსტი დიდ მსგავსებას იჩენს მასთან. ასე, მაგ., 1) მესინას ხელნაწერს ერთ ადგილას (de Boor 264,16) ესკურიალის ხელნაწერთან ერთად ახასიათებს მინაწერი $\alpha\lambda\epsilon\gamma\alpha\iota\sigma\tau\alpha\iota$ $\chi\alpha\sigma\mu\epsilon\lambda\iota\sigma\iota\alpha$, და აქ გადამწერს ორი სტრიქონის ადგილი თავიანთ ფაქტობრივ დაუტოვებია ზედწერილისათვის (C. de Boor, Weiteres zur Chronik des Logotheten: *BZ X (1901), 71*). ეს ჩვენ ვვაგონებთ იმ გარემოებას, რომ სწორედ ამ ადგილას ქართველი მთარგმნელიც სწერს: «დაესრულა ხრონოლოგია კიორგი მონაზონისაჲ ადამისითგან და ვიდრე დასასრულამდე შეფობათა იუდაეა და ისრაელისათა» (ჩვენი გამოც. 129) და აქვე ურთავს თავის ანდერძს: 2) მესინას კოდექსს აქვს ზოგიერთი ისეთი ზედმეტი სათაური, რომელიც სხვა ხელნაწერებს არ მოეპოვებათ, ქართულს-კი აქვს: მაგ. de Boor 145,20 მესინა იძლევა $\alpha\delta\epsilon\phi\iota\sigma\tau\alpha\iota$ $\alpha\iota\omega\upsilon$ $\chi\alpha\iota$ $\alpha\delta\epsilon\phi\iota\sigma\tau\alpha\iota$ —ქართ. 67,7 «მსაჯულთა-თვის» (de Boor l. c. 71); დასასრულ. 3) მესინას კოდექსს თავისი საერთო ხასიათით უახლოვდება ქართული თარგმანი კიდევ ერთი მეტად მნიშვნელოვანი გარემოებით. როგორც ეს ქვემოთ თავის ადგილას განხილული იქნება. ქართული თარგმანი ხშირად ამოკლებს საღვთისწიერულ ადგილებს (იხ. § 15). მესინას კოდექსიც შუა ხრონოგრაფიდან დაწყებული იჩენს ასეთ მიდრეკილებას და საგრძნობლად ამოკლებს ხოლმე გაზვიადებული საღვთისმეტყველო პასუხებს (de Boor l. c. 76-77).

ზემოთაქვამი ცხადყოფს, რომ ქართველ მთარგმნელს ხელთ ჰქონია ის რეცენზია ბერძნული დედნისა კიორგი ამართოლის ხელიდან გამოსული. რომელიც წარმოდგენილია კულენის 310 და მისი მონათესავე ხელნაწერებით. აქედან ცხადია, ქართული თარგმანის ტექსტუალური ხასიათის გამოსარკვევად ჩვენ შევადარებთ მას დე ბოორის მიერ კულენის 310 ხელთნაწერის საფუძველზე გამოცემულ ტექსტს.

§ 8. კიორგი ამართოლის ხრონოგრაფის ქართული თარგმანი ბერძნულ ტექსტთან შედარებით აუარებელ სხვაობას იძლევა. ეს სხვაობა როდი ჩანს მართოდ დე ბოორის მიერ გამოცემულ ტექსტთან შედარებით, არამედ ამ სხვაობათ—გარდა ზოგიერთი გამონაკლისისა, რომელიც ცალკე იქნება მოყვანილი—არავითარი ტექსტუალური გამართლება არა აქვთ კრიტიკულ აპარატში მოყვანილ ვარიანტებშიც. აი ამ მხრივ არის სწორედ გაძნელებული ქართული თარგმანის ტექსტუალური გამოყენება. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს გამოყენება გადავიღდება, თუ ჩვენ უწინარეს ტექსტუალური შეფასებისა საზოგადოდ დაეხმარებათ ძველს: ჩვენ უნდა გავიგოთ, რა მეთოდი აქვს ჩვენს მთარგმნელს, რა სტილისტური სახეობანი ახასიათებს მას, რომ ამით საშუალება მოგვეცეს გამოვსინათ ის, რაც ჩვენი მთარგმნელის თავისუფალ ტექსტუალურ მიმარჯვებას უწყობს. და ის, რაც თვით დედნის სხვაობით აიხსნება.

ც) ქართული თარგმანის თავისებურებანი.

§ 9. როგორც ზემოთ ითქვა, ჩვენი მთარგმნელი ბრძალ არ მისდევს ბერძნული დედნის არც წინადადებათწყობას და არც ცალკე სიტყვების შეუზღუდველ მნიშვნელობას. მას ახასიათებს დედნის ტექსტის თავისუფალი გაგება და მისი ამოწურვა ქართული ენის ყოველი საშუალებით. ეს გატარებულია მთელი წიგნის სივრცეზე, ასე რომ არაერთარ საჭიროებას არ წარმოადგენს აქ იქნეს აღნუსხული ყველა ის წერილმანი, რომელიც მთარგმნელის თავისუფალ მთარგმნელობითს აზროვნებას ახასიათებს. საკმარისი იქნება, თუ ჩვენ ამის მხოლოდ ზოგიერთ ნიმუშს მოვიყვანთ:

33,18 *γῆμαχλόν* (=დაბალი) *ἔσται*=10,23 «*არა გრძელ არს ჰასაკითა*».

36,7 «*რამეთუ ვიდრე მთოვარისა და მისთანათამდე ხოლო შთამომავალად თქუა უფლისა მიერისა განმგებელობისა ძალი*»=84,5 *τὰ γὰρ οἱ μᾶχρῃ σεληνῆς ἰμῆνευ ἕφη ἴ·* *φέν.* თავისუფალი თარგმანი გამართლებულია აქ მით. რომ ბერძნულად კონსტრუქტიულად არის გამოთქმული ფორმები (*τὰ μᾶχρῃ ἰμῆνευ*)

46,16 «*რამეთუ რომელსაცა დაემკვდრა ვინ სოფელსა, იწოდა სოფელი თანამოსახელედ მამისა სოფლებისა მის ნათესავთაჲსა*». ხაზგასმული სიტყვებით მთარგმნელის ზედმეტ განსაზღვრას წარმოადგენს.

60,24 «*რამეთუ რაჲ უღირდა მას შემთხუევად ბუნებებითისაგან საცუთრებისა და თვისებისა და ძმებრივისა ერთსულობისა*». ხაზგასმული სიტყვებით უღირის 133,11 *საბ ἄν·* *φυσικῆς φιλοσοφίας.*

41,2 «*რათა ჰპოვო ქეშმარიტი მიწლობაჲ მისი*» უღირის ბერძნულს *τὸ ζῆμιόν* (98,1).

63,24—25 «*ვიდრე დღედმდე უკუანახსენელისა აღმოქმენისა*»=*ἰεχρῃ ἰσθσται* (138,4).

120,18 «*და ზღუაჲ უკუე ნათ მლტოლვარეთა ფრკივისაველად მისცემდა თავსა თვისსა*». ხაზგასმული სიტყვებით გადმოცემულია ბერძნული *ἐπιστά.* (249,13).

მთლიანი ტექსტის გადმოცემის მხრით დამახასიათებელია შემდეგი ადგილი: 61,29 «*ამის-თვის საღმრთოდ ბრძენი ვინმე სულითა შემოსილი კაცთაგანი იტყოდა, ვითარმედ სხუათა ვიდრე-მე ცხოვნებაჲ არა ყოველთა. ხოლო თავთა თვისთა უქუეულად ყოველთა მიგუეჲადების. ხოლო ქრისტეშემოსილი იგი და ესე ვითართა შინა სიტყვთ და საქმით ძლიერი წინაასწარაგანაკრძალებს და ამცნებს მოწაფესა თვისსა და ესრეთ იტყვის*» (უღირის *de Boor* 134,23—135,4. აქ როგორც სიტყვებითა შენაცვლებულ-შებრუნებული რიგით გადმოცემული, აგრეთვე ზედმეტი განმარტებანი და განვრცომანიც მოიპოვება).

§ 10. იმავე თავისუფალი აზროვნების ნაყოფი უნდა იყოს, როდესაც მთარგმნელი ამოკლებს ბერძნულ წინადადებას აზრის დაუმახინჯებლად და გამოსტოვებს ხოლმე ისეო სიტყვებს, რომლის სინონიმური გამოხატულება უკვე იყო მოყვანილი.

32,10—13 შემოკლებულად არის გადმოცემული ისე, რომ ბერძნული 77, ε ἰεὸν τελευτήσαντα πρῶτον γέρουσαν გადმოუთარგმნელად არის დატოვებული, რადგან მთარგმნელს, ჩანს, სრულებით საკმარისად მიაჩნია ამის წინ საზოგადოდ ოქმული ἰσχυροίησαν («ღმერთ ჰყოფდეს»).

32,29 «რამეთუ იყვის ოდესმე, რომელ მრავალგზის უბრძნესნიცა ელლენ-თასა მოიპოვნინათ მათ ღონენი და უმანქნესნი სიკელოვნენი». ან უკანასკნელი სიტყვებით გადმოცემულია ბერძნულში უფრო ვრცლად გამოთქმული აზრი: *μυχαυήματα—ἐνέμραξ* (79,2).

35,1—2 აქ მოყვანილია დემოკრიტეს (?) აზრი სეისა და ბედის შესახებ. რომელიც ბერძნულში (81,21—24) უფრო ვრცლად არის აღსანიშნავია, რომ დემოკრიტეს ასეთი აზრი არ უნდა ეკუთვნოდეს. გიორგი ამარტოლს აქ კალბად აქვს გაგებული თეოდორიტე კვირელის *Graecarum affectionum curatio VI, Sirmont-Schulze*'ს გამოცემის ტ. IV. Halae 1772).

ერთ შემთხვევაში ჩვენი მთარგმნელი ამოკლებს ბერძნულ წინადადებას. ალბათ. იმის გამო, რომ იქ მოხსენებულია ადამიანის გვამის სარცხეიწელი ნაწილები: *de Boor 384,1—3 ἰσχυροίη—ἰσχυροίη* გადმოცემულია საზოგადო სიტყვებით: 194,15 «ძვრძვრითა სახითა სატანჯველთაჲთა აიძულედეს უწყამებასა...». ამის საპირაღებოდ ჩვენ შეგვიძლიან მეორე ადგილიკდავსახელოთ, სადაც ჩვენი მთარგმნელი ცდილობს უფრო რბილი და ლიტერატურული გამოთქმებით გადმოსცეს სქესობრივი სამყაროს შესახები მცნებები: *de Boor 444.5 ἰσχυροίη* და *ἰσχυροίη* = ქართ. 230,19 «არაწმიდებათა ბუნებითაცა და გარეშეთა ბუნებისათა აღსავსე ქმნილმან».

გარდა ზემოთაღნიშნული თავისებებისა ქართულ თარგმანს ახასიათებს წმინდა სტილისტური თავისებურებანი, რომლებიც ან ქართული ენის ბუნებით არის გამოწვეული ან შექმნილია ეპოხის ენითა და მთარგმნელობითი ტენიკით.

§ 11. თარგმანის მრავალ ადგილას ერთნაირი მიმართულებისა და ხასიათის დაბატების გამოწხატველი სიტყვები პირუკმა გადმოცემული. ისე რომ, რაც ბერძნულ ტექსტში პირველ ალაგას არის. ის ქართულში მეორეზეა, და პირიკით. ძაგ, 19,3 *ἰσχυροίη* და *ἰσχυροίη* («სიტყვთა და საქმითა» 8,20); 69,16 *ἰσχυροίη* და *ἰσχυροίη* («ძალითა და სიბრძნითა» 28,12). ამ სახით არის ბერძნული სიტყვები პირუკმა წენაცვლებულად გადმოცემულ შემდეგ ადგილებში:

28,17 ძმა რამე და მეგობარ არიან. 28,22 თითოსახეთა და ყოვლით.კერპათა. 34,1 მრავალღონიერებაჲ და გულისხმიერებაჲ. 34,12 გონიერობითა და გულის-ხმის-ყოფითა. 35,1 ბედისაგან და სვსა. 35,4 მშვიდობისა და ბრძოლისა. 35,12 სვსა და იძულებათა. 42,13 შეიცვალეზიან და უმჯობეს იქმნებიან. 43,26 უმამო და უდელო. 53,16 დიდებისა და ჰაეროვნებისა. 54,8 მარხვისა და მოღუწებისა. 64,21 დაუფრთხისა გულის-ზრახვისა და თვსაგან ქმნილისა მოგონებისა მიერ. 65,12 ცოდვილი და უღმრთოჲ.. 81,1 ოქროჲ და ვეცხლი. 96,13 მარტოებისა და დაყუდებისა. 96,28 გულთა ჩუენთა და სასმენელთა. 105,33 გულისა და ღვძლისა. 105,34 გული და ღვძლი. 116,28 ცრუწინააღმარებეყუელნი. მუკლით-მეზღაპრენი. 119,33 პირველი და სრულიადი. 120,34 კელთა და

ფერკთა. 133,19 წარუვალობისა და თუალუხუაობისა. 136,15 ქალაქისა და ტაძრისა. 142,31 ეგვპტე და ანტიოქიაჲ. 144,31 ძლეულად და დამდაბლებულად. 148,7 მოაბელნი და ამანიტელნი. 155,2 თავითგან ვიდრე ფერკთამდე. 165,2 შენდობისა ანუ სიტყუკს-გებისაჲ. 167,4 შეძინებაჲ და აღორძინებაჲ. 172,16 მწიკნობართა და ფარისეველთა. 174,12 დღე და ღამე. 174,24 სამოციქულოჲსა და სიკაცველ. 178,6 ღამე და დღე. 179,35 მწიგნობართა და ფარისეველთა. 180,9 სამოციქულოთა და უფროჲსად საზღდელოთა. 182,9 შეებულსა და ფუფუნელსა. 182,32 დიდთა და მცირეთა-თჳს. 187,36 ცხოველთა და კაცთასა. 190,32 მეცებრივობისა-თჳს და კაცთ-მოძულეებისა. 197,22 ქეელის-მოქმედისა და შემოქმედისა. 205,2: საწყევარად და საძულელად. 212,35 ტყუილსა და ბრძოლის-მოუყარებასა. 215,5 ეამისაცა და ადგილასა. 216,23 სიციფისა და ბორგნეულობისაგან. 222,19 ოქროჲსა და ვეცლისათა. 224,4 განმსწავლეღმან და მახონებებღმან. 225,31 ეოისა და მეკდრობისა. 226,29 შენდობისა და წყალობისა. 230,10 სიბრძნე და ძალი. 231,4 მუმლნი და ღრიაკალნი. 234,16 ტაძრისა და ქალაქისანი. 241,33 თავყედობისა და უგულისხმოებისაგან. 242,33 აღურიცხუველ და მიუწდომელ. 243,2 სიკუდილისა და სნეულებისა. 245,21 ასურეთისა და ლაოდიკიისაჲ. 258, 17 ასურთა და მოაბელთა. 268,23,24 მართალი და უბრალოჲ. 275,5 აიძულებდა და აწუჳდა. 276,35 სიდიდესა ზედა და სიკეთესა. 286,35 წესსა და სარწმუნობასა. 301,15 შიშითა და მწუხარებითა.

ამ ხასიათის ადგილშენაცვლებას არავითარი განართლება არა აქვს ბერანულ დედანში: ის, ჩვენი აზრით დედნის ვარიანტს კი არ იძლევა, არამედ სრულად მიეწერება ქართული მთარგმნელის ხელს. ასეთი თავისუფალი შებრუნება სიტყვებისა გამოწვეული უნდა იყოს ქართული ენის ბუნებით და მთარგმნელის სტილით. სახელდობრ, ჩვენი მთარგმნელი, როდესაც ის ვითარცა მთარგმნელი თავისუფლად აზროვნობს და ბრძიდ არ მისდევს დედანს, არჩევს სიტყვების წყობას, რომელიც უფრო ეხერხება ქართულ ენას. თავის-თავად ცხადია, რომ ბუნებრივი ქართული ენა მოითხოვდა «სიტყვთ და საქმით» (8,20; 176,24). «თავითგან ვიდრე ფერკთამდე» (155,2), «დღე და ღამე» (174,12). «დიდთა და მცირეთა-თჳს» (182,32), «ეამისაცა და ადგილისა» (215,5), «ოქროჲსა და ვეცლისათა» (222,19), ვიდრე პირიქით. თუმცა, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო დედნის გავლენა ამ შემთხვევებშიც იჩენს თავს და პარალელურად გვხვდება ისეთი წყობაც, როგორც არის «ღამე და დღე» (178,6). სიტყვათა ასეთი თანამიმდევრობაა სწორედ დამახასიათებელი ძველისა და საშუალო ქართულისათვის და დღესაც ქართულ ენას ბუნებრივად აქვს მიჩნეული «სიტყვა და საქმე», «თავიდან ფეხებამდე», «ღრო და ადგილი», «ოქრო-ვერცხლი» და სხვა, და არა პირიქით.

პირუქმო შენაცვლებულად არის გადმოცემული არა მარტო ცალკე სიტყვები, არამედ რთული წინადადების ნაწილებიც როგორც, მაგ., 73,16 მ:z აა: ჰრძსთაჲ ჰრძსთაჲ აა: ჰრძსთაჲ (საქმეთა მიერ სათნოებისათა და მრავალ-

1) მხოლოდ ორიოდე შემთხვევაში ბეზნულ ვარიანტებიც იძლევიან შებრუნებულ ოცნა de Boer 158.6-7: 207,12.

ახებთა ღონეთა სიმარჯვსათა: 30,35); 136,19 εις οίχτων και συγγνάμην τῆς
ἡφ᾽ ἑλπίδος (ამიტყევებაჲ ბრალისაჲ და შენდობისა მიმართ მიდრეკიჲ სასჯელისაჲ
52,33) ასევეა შემართებული:

136,25 ერთი იგი ერთისაგან მეფე ითქჳა უძძელსად და სხვსაგან ღკ-
ნოჲ. 195,18 მაჲანა შვილთაგან... მიიტაცებდეს. 203,1 და ესრეთ საძა-
კელ ქმნილად და განხრწნილად და ყოვლით-ურთ მოძულებულად. 225,3
აღიერებით მპყრობელქმნილი დარიოსისითგან ვიდრე კვროსისამდე წელ-
თა ორას ოცდაათა.

§ 12. აგრეთვე მთარგმნელის თავისუფლებას უნდა მიეწეროს ის გარემოე-
ბა, რომ ა) დედნის მრავლობითი რიცხვი ხანდახან მხოლოდითად არის გად-
პოყენული ქართულში, და ბ) მხოლოდითი რიცხვის მაგიერ ხანდახან მრავლობითი
რიცხვი გვხვდება.

ა) 39,29 წესისა-ებრ. 43,29 ადგილისაგან. 77,3 ქვისაგან პატიოსანსა. 78,25
გნირისა. 81,13 პატიესა. 83,29 მცნებისა. 84,7 დლითა [84,11 წმიდისა.] 87,24
აყვრითა, წინწილითა და ორღანოჲთა. 92,33 წელიწდისასა. 93,16 ძისა. 95,4
პოსაწყინელად და საძაგელბად. 105,6 ზრახვასა. 107,18 ანგელოზი. 110,1 სა-
სჯელი. 113,11 საძაგელი. 120,10 განსაცდელისა მათისა. 124,12 ყორნისა. 129,14
ქვითა. 137,30 ქორი. 145,35 სამეფოჲთა საქურველითა. 148,10 წიგნი. 154,19
წელიწადსა. 156,29 მათიანესა შინა. 160,13 ძელითა და ქვითა. 172,6 ქსესტისა
და პინაკისა. 179,32 მაგალითსა. 251,5 მონაზონისა. 287,33 ყოველსა ერსა.

ბ) 25,26 ერთა. 47,32 წმიდათა ანგელოზთა. 64,2 სათნოებათა. 77,9 კა-
მლნი. 83,14 ნახვლნი 83,18 სატანჯველთა საუქუნეთა. 92,1 პირთა. 93,11 ხენი
ყოვლად ნაყოფიერნი. 94,21 საღმრთოთა მსჯავრთაგან. 95,8 საღმრთოთა დი-
დებათა და გამოცხადებათა. 97,29 სასტიკთა გრიგალთა. 103,14 გზათა. 104,10
სასაკუნველეუნი. 107,2 სტადიონთა. 110,16 ესოდენთა ჯამთა. 114,11 მომავალთა
საქმეთა. 119,2 საკუმეველთა. 121,4 სისხლთა. 122,8 ყოველთა ცოდვითა. 123,1
სახლნი საკვრეულნი. 125,19 ყოველნი გზანი. 128,23 მსჯავრნი. 138,11 თეთრ-
თა წარმარლოთა მიერ. 143,15 სიწმიდეთა ცა შინა. 145,7 ეტლთაგან. 145,11
უბადრუკთა მათ და საწყალობელთა კორცთა მისთა. 149,19 საცხორებელთა
ბოძლურებათა. 149,26 ქედნი. 152,25 სრბათა-ებრ. 155,10 სიბოროტენი. 160,11
ლიტონები ემოსა შესამოსლები. 164,6 გუემანი და წურთანი. 173,35 მოსრულთა.
181,13 კორცთა. 195,28 სოფლებისაგან. 206,10 ნათესავთა. 209,27 რანი შე-
კვალებანი. 215,26 ეგევითართა შეცვალებათა. 220,30 ხმანი. 221,4 გლოათა.
221,20 პწარენი წყალნი. 223,29 ასურასტანელთა და ბაბილოვნელთა მიმართ.
231,1 მცირენი სუტენი. 237,6 ქარტათა. 242,3 ესევეითარნი დიდებანი. 255,9
ბრახენნი წყალთა. 268,29 საღმრთოთა-ებრ სჯულთა. 285,4 სოფლებისაგან. 290,25
უდაბნოთა ნახლობელთა. 300,29 საყდართა.

§ 13. ნინშენელოვანი ადგილი უქირავს ჩვენს ძეგლში იმ თვისებას, რო-
მელიც უკვე დიდი ხანია შემჩნეულია ქართულ თარგმნილ ლიტერატურაში: მრავალ
შემთხვევას აქვს ადგილი. როდესაც ბერძნულში ერთი სიტყვით გამოხატუ-

ლი ცნება ქართულ თარგმანში ორი ერთნაირი ან მონათესავე მნიშვნელობის სიტყვით არის გადმოცემული (შდ. Н. Мара, Физиолог ХХХIII):

27,13 ურთიერთას რაჲ შეერინენ და შეიყენენ. 27,14 აქუს მდგომარეობაჲ და მყოფობაჲ. 27,16 მბრძოლ და დამკნელ არიან. 35,7 დაიკნენ და უჩინო-
აქმნეს. 58,22 მგლოვარე და მწუხარე. 60,30 მოულოდებელსა მას და ანაზღა-
იოსა. 60,31 თანაქცევისა და მოყუსობისაგან. 61,3 შრომანი და ქირნი. 61,4 მოე-
ომინნეს და თავს ესხნეს. 63,24 მდაბალ და აღუზუაევებელ. 64,16 მართალ და
წმიდა. 72,3 შთაერდომილად და მიდრეკილად. 79,16 ნეშტნი იგი სხუანი. 83,21
დღეკეთილობისა და ბედნიერობისანი. 88,27 სამოთხენი და შტილნი. 98,12 გუე-
სმის და უწყით. 103,10 განზრახვისა და ნებისაჲ. 111,33 საკუთართა და მიმდგომ-
თა თვისთა. 143,24 მიმცოკვნებული და ფრიად მოხუცებული ჰასაკითა. 143,28
პოხუცებულთაცა და გარდასრულთა ჰასაკითა. 144,30 განდგომილნი და უფარის-
მყოფელნი. 169,17 ესრეთ მოქალაქენი და ესევეთარისა ცხორებისა აღმრჩევე-
ლნი. 170,6 დოსა და ნათლისად (წარწჷ). 183,19 დასჯიდეს და განიკითხვიდეს.
187,21 ძმაკულებათა და მრავალღონებათა. 192,13 იძულებაჲ და ქირი. 196,14
ქირნი და სახედველნი (ბჷჷჷ). 196,34 ხმობდეს და იტყოდეს. 208,8 მტილნი
სამოთხენი. 211,32 განსაცდელთა ამით მოსაწევარისაჲ (წაჷ აუჯჷნეთჷ აუჷაუჷ).
226,20 სიციხთა შისა შარავანდდელთათა (წაჷ თჷ ოღესაჷ). 228,34 უმკურვალეს და
უტეცხლეს. 229,13 მანიავობელთა და მიმომბენეველთა. 240,23 ძნელთა და ურწყულ-
თა ადგილთა შინა. 251,23 წინაშესაველნი და წინდნი. 296,13 მბრძოლისა
ვის და მძლავრისა. 297,17 თვისისავე სამეფოჲსა და მეფობისა მიმართ.

დ) ქართული ტექსტის შავსი თქმულება.

§ 14. ქართული ტექსტის იმ მრავალ სხვაობათაგან, რომელთაც იჩენს ის ბერძ-
ნულ ტექსტთან შედარებით, თავისთავად ცხადია, ცალკე უნდა იქნეს გამოყოფილი
და პირველ რიგში მოხსენებული ის სხვაობანი, რომელთა საფუძველი
ჩვენ უნდა ვეძიოთ ან ბერძნული ტექსტის ცუდად გაგებაში მთარგმნელის მიერ
ან ბერძნულისა და ქართული ტექსტის შეკვენაში ღროთა ვითარების გამო. ასე
რომ ამგვარ სხვაობათ ჩვენ თავისუფლად შეგვიძლია უწოდოთ „ქართული ტექ-
სტის შეცთომები“. ზოგიერთი ამ შეცთომებათანი წარმოშობილია ბერძნული
მსგავსი სიტყვების აღრევისგან, ზოგი კი დევ პალეოგრაფიული მიმსგავსებისა ხელ-
ნაწერების მერყვნის ნიადაგზე.

45,17 ოჲ: 16.11 ცხრაას და ორ . შეცთომა განიწვეული უნდა იყოს
შინისა (=900) და ყარის (=800) აღრევით.

52,15 აჷ: 19,8 «სამეცდელთანი». ცხადია აქ შეცთომაჲ, რადგან ცოტა
ქვევით ამასთან დაკავშირებული რიცხვი სწორად არის გადმოცემული: „სამეცლ
და ათორმეტ“ (19,10-11).

70,17 ჰბძ: მჷჷჷჷჷჷჷჷჷ ოჷმ ნჷჷჷჷჷჷჷჷჷ: 29,4 «სინხარულად ეშმაკი-
სა». აქ ერთ-ერთი გადამწერის მიერ ქარავმა უნდა იყოს გახსნილი უმართებუ-
ლოდ. შესაძლებელია თავდაპირველად იყო „სმსხრლად“ (=სამსახურებელად),
რაც გადამწერმა გახსნა «სინხარულად».

72,26 *εἰς ἄλυσιν*: 30,20 «ეშმაკთა». შესაძლებელია მთარგმნელმა აქ აურია სიტყვისთან *δ:αψῆλυσιν*.

81,9 *κοιμησάτω; ἄεχνη* (==მშენიერი ხელოვნებით): 34,25 «ელლენურითა კელოვნებითა». შეიძლება ამ შემთხვევაში არავეთარი შეცთომაც არ იყვეს და მთარგმნელს სახთანად ჰქონდეს გადმოცემული. სხვა მხრივ მიზეზის გარკვევა ძნელია.

102,9 *Αἰφραχῆ*: 43,21 «ებრაელთაჲსა». შეცთომა შეიძლება წარმოშობილი იყოს მთავრული ჰაესა და ლასის, მანისა და თანის აღრევისაგან, და ქარაგნიანი „აბრჰმსა“ გაგებულ იქმნა „ებრლთსა“.

108,7 *Ἄφραχῆ* (==აფრიკეთი): 46,15 «აფრიკელნი», აგრეთვე პალეოგრაფიულ ნიადაგზე აიხსნება.

127,9 *Βαχρήμ*: 57,6 «ორამ». ხომ არა გვაქვს აქ ჩვეულებრივი ქართული შედუღება: ვა...ო?

127,23 *Βεμβεχάσας*: 57,19 «მეათისა». ეს შეცთომა უგრძნია ქართული *Λ* ბელნაწერის გადაწერს და ამიტომ აშიაზე მიუწერია ამ ადგილის შესატყვისი თვეები: «მარტი» (ე. ი. პირველი თვე ნისანი), «ივლისი» (მეხუთე თვე ავი, «ჟებერვალი» (მეთორმეტე თვე ადარ):

128,15 *Βεμβεχῆ; καὶ εἰς ἄλυσιν*: 57,22 «ათოთბმეტსა». ჩანს, მთარგმნელს უკანასკნელი სიტყვა წაუკითხავს *Βεμβεχῆ*.

138,12 *εἰς ἄλυσιν*: 63,33 «სისმართა». შეცთომა ეკუთვნის მთარგმნელს ან გადაწერს და აიხსნება იმით, რომ იმავე წინადადებაში გვხვდება აგრეთვე სიტყვა «სისმართა».

176,22 *Ἐραχάσας*: 78,30 «ლაშქრობისა» (==*εἰς ἄλυσιν*).

177,10 *εἰς ἄλυσιν*: 79,44 «ისრაჲლისანი» (<არიჲლისანი).

180,25 *εἰς ἄλυσιν* 80,28 «ამის-ძლითი». წარმოშობილია პალეოგრაფიულ ნიადაგზე და აიხსნება მანისა და ძილის აღრევით (უნდა ყოფილიყო «სიყნილითი»).

181,2 *εἰς ἄλυσιν*: 80,29 «დასხნათა» „მცნებათა“-ს ნაცვლად. აიხსნება წინა სიტყვის („ფიტით დასხმულთა“) გავლენით.

184,9 *εἰς ἄλυσιν*: (==მიმზიდველობასა): 82,25 «კორცსა». შეცთომა გამოწვეული უნდა იყოს აღნიშნული ბერძნული სიტყვის ნაცვლად *καραχῆ*’ს წაკითხვით,

187,22 *εἰς ἄλυσιν*: 84,20 «ნიქი» (უნდა ყოფილიყო „ნიში“). ქვევით (85,30) ეს სიტყვა მართლაც „ნიშად“ არის გადმოცემული. ცხადია აქ პალეოგრაფიულ პოეტუნასთან გვაქვს საქმე: შინისა და ჰარის აღრევასთან. ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ სხვა ორ ადგილასაც არის ეს ორი ასო ერთმანეთში არეული: 180,1 „ნიქო“ (უნდა იყოს „ნიშო“) და 180,3 «ნიქთნი» (ნაცვლად „ნიშთნი“—სა).

193,10 *εἰς ἄλυσιν*: 87,20 «და სხუათა კურკელთა». ჩანს მთარგმნელმა ვერ შესძლო ამ სიტყვების გადმოქართულება და ამიტომაც არის, რომ მას აშიაზე მიუწერია ეს ბერძნული სიტყვები. ასევეა 196,21 *εἰς ἄλυσιν*, რომელიც აგრეთვე ვერ გადმოუთარგმნია ქართველს და აშიაზე მიუწერია ბერძნული სიტყვა, და 199,7 *εἰς ἄλυσιν* (მცენარეა), რომელსაც საზოგადო სახელით ვაღნიშნავთ (91.1 „მიჯეჯლამდე“).

195,16 ჰჰრსი (==მომდინარეობდენ): 88,30 «იპოვებოდეს». ჩანს, მთარგ-
პნელს წაუკითხავს ანრსი (რაც ფონეტიკურად იგივეა) და გაუგია როგორც
ჰჰრსი. აღსანიშნავია, რომ P ჰკითხულობს ჰჰრსი.

205,6 'A'ბრძაძე: 94,13 «ადრიაქსარ». შეცთომა გამოწვეულია ჰსა და ჯს
აღრვეით, რაც ბერძნულ ხელნაწერებში ხშირია.

219,11 ბრძაძე: სპარ აბ (ჰთ): 103,6 «მართალნი მართალთათჳს».

227,7 იქათ: 107,32 «ერისა» (ნაცვლად «ჩუენისა»).

229,1 ბრძაძე: 108,29 «განუცემელად». უნდა ყოფილიყო «განსმენილად»,
ე. ი. უკრალდებით.

232,15 ბრძაძე (==წარებართა): 114,26 «მხიარულ იქმნა და განიშუა».
ცხადია, მთარგმნელს ჩვენი სიტყვა აურვეია ანაბ... ძირიდან წარმოებულ რო-
მელსამე სიტყვასთან.

264,9 აბ ბრძაძე: 128,35 ყოვლად დასაწუველად. ბერძნული შეც-
თონით არის წაკითხული, როგორც ბრძაძე, რაც მართლა «მხვერპლის შე-
წირვას» ნიშნავს.

281,7-8 ბრძაძე: სპარ სპარ (==ზორობაბელის არხონტობის დროს):
131,1 «მთავარნი ზორობაბელისნი». ჩანს, პირველი სიტყვა წაკითხულია მთარ-
გმნელის მიერ, როგორც ბრძაძე.

285,1 ბრძაძე: 141,9 «მვლ».

304,10 ბრძაძე: 154,5 «ნებესიოსს».

314,12 ბრძაძე: 158,23 «თივათადას». წაკითხულია ბრძაძე.

412,14 ბრძაძე: 212,13 «ათას სამას ოცდაათ ოთხმეტთა» («ათხუთმეტთა»-ს
ნაცვლად). ქვევით 212,17 იგივე რიცხვი სწორედ არის გადმოცემული.

414,1 ბრძაძე: 213,6 «შემოკრებეს». უნდა იყოს «შემოკლდეს», რო-
გორც ეს არის სათანადო ციტატაში დანიელ 9,24 («შემოკლებულნი»).

421,8 ბრძაძე: 217,20 «ნათელმან». უნდა ყოფილიყო, პირიქით, «ბნელმან».

194,2 ბრძაძე: 258,14 «იპლი» და, პირიქით, 495,13 ბრძაძე: 259,6
«იპლიმად» არის გადმოცემული გადამწერის შეცთომით.

525,16 ბრძაძე: 274,31 «ექუს წელ». ისე უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ მთარ-
გმნელს აქ, როგორც ზემოთ 285.1, წაუკითხავს ალბად ბრძაძე.

560,1 ბრძაძე: 293,17 «ლელეს». შესაძლებელია აქ გაუგებრობა გამოე-
წვიოს ბრძაძე სიტყვასთან მსგავსებას.

ე) შამოსლავული ადგილები.

§ 15. ჩვენ უკვე გვერდა ზემოთ მოხსენიებული (§ 10), რომ ქართველი მთარ-
გმნელი ხანდახან წინადადებას ამოკლებს. მაგრამ ამ შემთხვევებში შემოკლება
სრულებითაც არ ხდება აზრის სახიანოდ და ეს შემოკლება ყოველ შემთხვევა-
ში ცალკე წინადადებას არ სცილდება. სულ სხვა ხასიათის არის მეორე კატე-
გორიის შემოკლებანი: საღმრთო წერილის ადგილების მოყვანის დროს, როდესაც
საქმე ეხება საღმრთო წერილში გადმოცემულ იმ ვრცელ აზრებს, რომლებიც,
იგულისხმება, ყოველი განათლებული მკითხველისათვის ცნობილი უნდა იყოს,

ჩენი თარგმანი მოკლედ აღწესხავს ამ ადგილის შინაარსს ან და მოჰყავს პირ-
ველი და უკანასკნელი მუხლები სათანადო ციტატისა, და თავის ასეთ ღონის-
ძიებას ის უთუოდ აღნიშნავს ენობრივად ასეთი წერიწვნებით: «თუ ვითარ»,
«და შემდგომი და ვითარმედ», «და შემდგომი ვითარ იგი» და სხვა.

ეს ადგილები შემდეგია:

de Boer 100,25--101,15 გადმოცემულია ებრაელთა მიმართ 7,1--7
სოულად, ხოლო ქართ. 43,1--8 «მოციქულმან თქუა: „რამეთუ ესე მელქისე-
დეკ მეფე სალემისაჲ მდღელი ღმრთისა მალისაჲ“ (==ებრ. 7,1) და შემდგომი
ვითარ იგი წარმოიტყვს შემთხვევასა აბრაჰამისსა, კურთხევასა მისსა, და ათე-
ულისა მიღებასა..... და რაოდენსა რას სხუასა წარმოიტყვს მისთვის, რომლისა
დასასრულთა იტყვს ვითარმედ „თვნიერ ყოვლისა ცილობისა უღარესი იგი
ულარესისაჲან იკურთხევის“ (==ებრ. 7,7).

de Boer 104,11--19 მოყვანილია რომაელთა მიმართ 1,21--25
პოლიანად. ხოლო ქართ. 44,29--31 რომელთა-თვს მოციქული უკუე იტყოდა
ვითარმედ „აჲო იქმნეს გულისზრახვითა მათითა და დაუბნელდა უგულისხმოჲ
გული მათი“ (==რომ. 1,21) და შემდგომსა და ვითარმედ „ჰმსახურებდეს...“
(==რომ. 1,25).

de Boer 148,7 შმდ. მოთხრობილია სრულად იგავი მეფის მიძიებელ ხეთა
შესახებ, რომელიც გადმოცემულია მსაჯულთა 9. თავში. ქართ. 68,14 შმდ:
«რომელმან წარმოთქუაჲ იგავი იგი, თუ ვითარ ხენი მეძიებელნი ცხებად თა-
ვისა მათისა მეფისა პირველად ზეთისხილსა მოუკდესა.... (და აქ მოცემულია
პარაფრაზი მსაჯულთა ტექსტისა)..... «და, დასასრულსა, ვითარ იგი მასვე
სიტყუასა ეტყოდეს „ძეძუსა რათა მეფე იქმნეს მათ ზედა.....“ (და აქ სრულად
არის გადმოცემული მსაჯულთა 9,14--20).

de Boer 152,2--12 გადმოცემულია სამსონის სიძლიერის ამბავი ლახელ-
თა ქალაქის აღების დროს და მოყვანილია მსაჯ. 16,1--3. ქართულ ტექსტს
(70,8 -13) მოკლედ მოჰყავს გიორგი ამარტოლის სიტყვები. ხოლო მსა-
ჯულთა ტექსტიდან მხოლოდ უკანასკნელი მუხლი. ასეთი შემოკლება სტილის-
ტურად გამართლებულია კაჭშირით «ვითარ იგი».

de Boer 154,1--25 გადმოცემულია მსაჯულთა 20,27-სა და შემდგომ
მუხლებში მოთხრობილი ბრძოლა და თეოდორიტეს განმარტებანი ამის შე-
სახებ. ამ ბრძოლას ქართული თარგმანი მხოლოდ ჰოისხსენიებს: «ამისა შემდგო-
მად მძლე ექმნეს მას და სრულებით მოსპოლეს იგი» (71,9 -10==de Boer
153,25) და დასძენს-რა «ვითარცა მოგვთხრობს წიგნი მსაჯულთაჲ» (რაც ბერ-
ძნულ ტექსტში არაა), დაასკენის: «და შემსვავსებული უსჯულოებისა მათისა მი-
კადა პატივი (71,10).

de Boer 172,15 -173,7 გადმოგვცემს ფსალმ. 88 და 77. ბერძნული
დუნის პირველი მუხლების გადმოთარგმნის შემდეგ ჩენი ტექსტი ასე ამოკლებს
შემდგომ მუხლებს: „და რაოდენი რაჲ არს სხუაჲ ესე ვითარი და ვითარმედ
„გაჰიორჩია მან დავით, მონა თვისი...“ (==ფსალმ. 77,70).

de Boer 178,12--179,1 (II მეფეთა და I პარალიპ. 21-დან) ქართულ-
ნი გამოტოვებულია, მაგრამ არის იმის ნიშნები, რომ ეს ადგილი შემოკლებუ-

ლად ყოფილა გადმოცემული, ხოლო ეს შემოკლებული ადგილი გადამწერის მიერ არის შეცთომით გამოტოვებული; დარჩენილია მხოლოდ ასეთ შემთხვევებში ჩვენი ტექსტისათვის დამახასიათებელი სიტყვები: «ვითარ იგი წერილ არს» (ქართ. 79,23).

de Boor 261,10—15=ქართ. «და შემდგომი» (127,13). აქ გიორგის შემოკლებულად აქვს გადმოცემული IV. მეფეთა 12. თავში მოთხრობილი ამბები.

de Boor 267,11—14 (=იერემია 8,16) ქართულში მთლად გამოტოვებულია და ამის წინ მოყვანილ იერემიას ციტატებს მიწერილი აქვს «და შემდგომი» (131,11).

de Boor 267,15 შდ. მოყვანილია ადგილები ეზეკ. 26,7 შმდ.. ნაწილი ამ ციტატისა ქართულში ვამოტოვებულია, რაც აღნიშნულია სიტყვებით «და შემდგომნი» (131,15).

de Boor 286,13 მოყვანილია ამის წინ გამოთქმული აზრის დასადასტურებლად დანიელ 12,12. ამის ნაცვლად ქართული ტექსტი სწერს: «ვითარ იგი ცხად ჰყოფს წიგნი ხილვათა მისთაჲ» (142,11).

de Boor 361,7—9 მოყვანილია სრულად ამბაკუმი 1,13. ქართულში (182,1—2) ციტატი შემოკლებულია «და შემდგომსა»-ს დართვით.

de Boor 175,6 𐌆𐌆𐌗 -7 𐌖𐌰𐌸 (Psalm. 136,1). ამის ნაცვლად ქართ. 77,34 «და შემდგომი».

de Boor 489,18—20: აქ მოყვანილ ესაია 52,1—2'ს მაგიერ ქართული ტექსტი იძლევა «და შემდგომთა» (255,28), რომლის წინ მოყვანილია ესაია 54,4. საღმრთო წერილის გარდა ქართული თარგმანი ცნობილ ლეთისმეტყველთა ნაწარმოებიდან მოყვანილ ციტატებსაც ამოკლებს.

de Boor 42,19—43,6. აქ მოყვანილი დიდი ბასილის აზრი ასეა შემოკლებული: «სხუამან სხუაჲ რამეჲ და კუალად სხუამან სხუაჲ იოცნა დასაბამად და მიზეზად არსთა ყოფისა და დგომისა და ძრვისა» (14,19—20).

de Boor 144,11—145,19, რომელიც გადმოგვცემს შერეულად ოქროპირისა და თვითონ გიორგის აზრებს, ქართულში ძლიერ არის შემოკლებული (66,32—67,5).

de Boor 61,12—21 წარმოადგენს ციტატს ათანასის Contra gentes 15-დან, რომლის მეორე ნახევარი ქართულში შემოკლებულია. აგრეთვე de Boor 63,24—26 (=ქართ. 24,33 «და კუალად სხუანი სხუათა ესრეთვე»).

de Boor 337,8—338,11 მოყვანილია დიონისი არეოპაგელის აზრი მონაზონთა დასის შესახებ. ქართულში ამ აზრის მხოლოდ დასაწყისია მოყვანილი, ხოლო დანარჩენი ასეა შემოკლებული: «და სხუასა რაოდენსა რას წარმოიტყვს იგი ამის პირისა-თჳს თავთა შინა საეკლესიოჲსა მღდელმთავრობისა თჳს თქუმულისა მის წიგნისა თჳსისათა» (172,21).

de Boor 349,9—353,10 მოყვანილია ოქროპირის აზრი მისი თარგმანებიდან მათეს სახარებისათვის. ქართულ ტექსტს სრულად მოჰყავს მხოლოდ დასაწყისი ნაწილი (de Boor 349,9—350,4), ხოლო შემდეგ ამოკლებს: «და რაოდენსა რას სხუასა წარმოიტყვს მუნ საღმრთოთა მათ კაცთა უცხოთა ცხოვრებისა და ანგელოზებრივისა მოქალაქობისა-თჳს» (179,16).

de Boor 360,15 — 18 ქართულად ასეა შემოკლებული: «ხოლო ალექსანდრ(ს)-
თჳს, თუ ვითარ არცა თუ ხილვად თავს იღვა დარიოსის ასულთა, ზემოკსენებულ
აჲს» (181,26). ეს წარმოადგენს ისილორე კელუზიელის სიტყვებს (Epp III).

de Boor 378,8—379,4. ქართულში ძალიან შემოკლებულია აქ მოყვანილი
ადგილი ევსევის საეკლესიო ისტორიისა, ისე რომ გადმოცემულია მთავარი
აზრი, რომელიც ისეთი სიტყვებით არის გამოხატული, რომ ბერძნული ტექსტის
თავსა და ბოლოს უდრის. ეს შემოკლება აღნიშნულია სიტყვებით «და თუ ვი-
თარ» (191,16).

de Boor 542,4—543,7 მოყვანილია გიორგი ნაზიანზელის აზრი,
რომელსაც ქართული ტექსტი ჩვეულებრივი წესით ამოკლებს, ე. ი. მოჰყავს და-
საწყისი (542,4—8) და ბოლო (543,6—7), რომლებიც შეერთებულია ასეთი წი-
ნადადებით: «და სხუათა რაოდენთა რათ იტყვს ამათ-თჳს თავთა მათ შინა გან-
საქიქებელისათა, რომელთა ზედა-დაჰრთავს ვითარმედ» (284,4—6).

de Boor 545,21—546,3 იმავე გრიგოლ ნაზიანზელის აზრი ივ-
ლიანე განდგომილის შესახებ ქართულში სრულებით გამოტოვებულია და მის ნა-
ცვლად მოხსენებულია, თუ სად ამბობს ამას გრიგოლი: «მეორესა შინა განსაქი-
ქებელსა ამის განდგომილისასა» (285,25—26).

ერთ ადგილას (de Boor 58,2—59,13) ქართული ტექსტი შეზავებულად
და შემოკლებულად გადმოგვცემს საღმრთო წერილისა (სიბრძნე და ეკლეს.)
და ათანასი ალექსანდრიელის შრომიდან (Contra gentes 7—8) ამოღებულ ცი-
ტატებს: «რომელთა განქიქებასა მსახურთაცა და სამსახურებელთასა ყოვლით-
კერძო საღმრთოასა წერილისა და ღმრთივ სულიერთა მამათა და მოძღუართა
წიგნებისა ვრცელად განფენილსა ეჰჰოებთ» (22,6—8).

აქამდე მოყვანილი იყო ის ადგილები, რომლებიც თუმცა შემოკლებულია,
მაგრამ ატარებენ კვალს ამ შემოკლებისა. და ის გარემოება, რომ ქართული ტექ-
სტი ასეთ შემთხვევებში საკიროდ თვლის განსაკუთრებულის გამოტქმით («ვი-
თარ იგო», «და სხუათა რაოდენთა რათ იტყვს» და სხვ.) აღნიშნოს შემოკლე-
ბული ადგილი, შესაძლებელია იმის საბუთად ყოფილიყო გამოყენებული, რომ
ეს შემოკლება ქართველ მთარგმნელს ეკუთვნის და, მაშასადამე, მიეწერება მის
ისეთსავე თავისუფალ მთარგმნელობითს აზროვნებას, როგორც ჩვენ §§ 9—13
დავინახეთ. ეს მით უმეტეს საფიქრებელი იქნებოდა, რომ ზემოთ მოყვანილი
ადგილები ბერძნული დედნის ხელითწერილი ტრადიციის ფარგლებში სრულებით
განმარტოვებით დგას და არაერთგვაროვნა არა აქვს არსებულ ვარიანტებ-
ში. მაგრამ ასეთი დასკვნა ჩვენ ჯერ-ჯერობით ნაადრევად მიგვაჩნია. მარტოოდენ
ზემომოყვანილი მაგალითები საკმარისად არ შეიძლება ჩაითვალოს ჩვენი ძველის
ტექსტუალური კრიტიკის იმ დიდი საკითხის გადასაწყვეტად, რომელიც ციტა-
ტების შემოკლებას და, საზოგადოდ, გამოტოვებულ ადგილებს ეხება: სახელდობრ,
ქართველი მთარგმნელის მიერ არის გამოჩენილი ასეთი თავისუფლება, თუ მის
განკარგულებაში იყო ისეთი ბერძნული დედანი, სადაც ზოგიერთი ციტატები,
საღმრთო წერილისა და ლეთისმეტყველ მამათა შრომებიდან ამოღებული, შემო-
კლებულად იყო წარმოდგენილი?

ამიტომ ჩვენ ჯერ-ჯერობით კიდევ განვაგრძობთ ბერძნულისა და ქართული ტექსტების შედარებას ამ მიმართულებით, მით უმეტეს რომ ამ საკითხის გადაჭრასთან დაკავშირებული იქნება, საზოგადოდ, ტექსტუალურ სხვაობათა მიზეზის გამოჩვენება.

ლუთისმეტყველთა შრომებიდან ამოღებული ციტატების შემოკლება იმდენად არის ქართულ ტექსტში გავრცელებული, რომ მრავალი შემთხვევაა, როდესაც ციტატი სრულებით ამოღებულია უკვე აღ:

de Boor 49,8—51,10=Chrys. ad. Stagir. II,5 (ქართ. 18,25)¹.

de Boor 74,20—75,16=Nonnus ad Gregorium Naz. in Julianum I cp. 72 (ქართ. 31,22). ამის წინა ადგილიც იმავე ნონნეს ციტატს წარმოადგენს, რომელიც ქართულშიც არის დაცული (de Boor 74,4—20=ქართ. 31,11—22).

de Boor 76,18—77,1=Theodoret i Graecarum affectionum curatio I-დან (ქართ. 32,6).

de Boor 77,20—78,1 ამოღებულია თეოდორიტეს იმავე ნაწარმოებიდან (ქართ. 32,23).

de Boor 84,12—88,15 ამოღებულია იქიდანვე II, V და VI წიგნებიდან და შეიცავს პლატონის აზრების განმარტებას, რომელიც მას გამოთქმული აქვს დიალოგებში Timaeus, Politicus, Leges, Gorgias (ქართ. 36,13).

de Boor 89,19—90,2 იქიდანვე წ. II (ქართ. 37,2).

de Boor 90,7—91,19 იმავე ავტორის შრომებიდან De Providentia I და Graec. aff. cur. V (ქართ. 37,5).

de Boor 154,2—25 გადმოცემულია თეოდორიტეს განმარტებანი საჯულთა წიგნზე (Quaest. 27) და თვით მსაჯულთა ტექსტიც არის მოყვანილი (ქართ. 71,11).

de Boor 157,1—7=sid. Pelus. Epp. I 380.

de Boor 160,12—165,13 მოყვანილია ციტატები ოქროპირისა და ბასილი კესარიელის შრომებიდან (73,27).

de Boor 169,10—171,11 მოყვანილია ციტატები ისიდორე პელუზიელის შრომებიდან და საღმრთო წერილიდან (ქართ. 76,3).

de Boor 353,11—355,4 თეოდორიტეს შრომებიდან Graec. aff. cur. III და Relig. hist. (ფილოთეონ ისტორია) cp. 30 (ქართ. 179,18).

de Boor 356,9—357,1 თეოდორიტეს შრომიდან Graec. aff. cur. (ქართ. 180,5).

de Boor 475,5—476,1 თეოდორიტეს შრომიდან De Providentia (ქართ. 248,16).

de Boor 522,8—523,2=დიონისი არეოპაგელის De divinis nominibus VIII,8 (ქართ. 274,5).

de Boor 524,9—525,10=თანასი ალექსანდრიელის Vita Antonii cp. 81. (ქართ. 274,25).

¹) ფრჩხილებში აღენიშნავთ ხოლმე ქართული ტექსტის იმ ადგილს, სადაც ხსენებული ციტატი უნდა ყოფილიყო.

უკვალოდ არის გამოტოვებული აგრეთვე საღმრთო წერილის ადგილები (de Boor 105,11—24=Genesis 16 (ქართ. 45,10).

გარდა ამისა საღმრთო წერილისა და ლეთისმეტყველთა ზოგიერთი ადგილი-საკუთარი სიტყვებით გვევლინება შემოკლებული:

de Boor 44,7—11=ქართ. 15,11 «ვითარ იგი ყოვლით-კერძო წერილისა ღმრთად იწოდებიან მართალნი და ღირნი».

de Boor 167,2—8,=ქართ. 74,24 «და მოიკლა იგი, და აღიღო ყუედრებაჲ მისი ბანაკისაგან ღმრთისა».

§ 16. ეხლა ჩვენ გამოსარკვევი გვაქვს საკითხი, თუ ვის უნდა მიეწეროს ზემოაღნიშნული შემოკლებანი: ქართველ მთარგმნელს, თუ მის დედანს.

თავის ადგილას ჩვენ გვქონდა გამორკვეული, რომ ქართველი მთარგმნელი ბრმად არ მისდევს დედანს: ის თავისუფლად ეპყრობა ბერძნულ ტექსტს და ალაგ-ალაგ გადაუხვევს ხოლმე მას. მაგრამ ყველაფერი ეს გამოწვეულია ან ქართული ენის ბუნებით ან მთარგმნელისა და ეპოხის სტილისტური თავისებურებებით, და სხვა მხრივ ჩვენი მთარგმნელი ყოველთვის რჩება ბერძნული დედნის ფარგლებში (იხ. §§ 9—13). უკანასკნელ მუხლში განხილულ შემთხვევებში-კითარგმანი უკვე გადადის ამ ფარგლებს და იძლევა ისეთ შემოკლებულ ადგილებს, რომელთაც არსებულ, აქამდე ცნობილ ხელნაწერთა ვარიანტებში არავითარი გამართლება არა აქვს. მიუხედავად ამისა ჩვენ მაინც არ შეგვიძლიან ეს შემოკლებანი წთარგმნელს მივაწეროთ.

მართალია, არსებულ ვარიანტებში აღნიშნულ შემოკლებათ არავითარი გამართლება არა აქვთ, მაგრამ ამით როდი წყდება საკითხი შემოკლებათა მიკუთვნებისა ჩვენი მთარგმნელისათვის. პირიქით, არის იმის ნიშნები, რომ აღნიშნული ადგილები შემოკლებული უნდა ყოფილიყო იმ ბერძნულ დედანში, რომელიც ხელთ ჰქონდა ქართველ მთარგმნელს.

თუ როგორია, საზოგადოდ, ხელითწერილი ტრადიცია ბერძნული ტექსტისა, ამაზე ჩვენ ზემოთ გვქონდა მოხსენებული. იქ (§ 7) აღნიშნული იყო, რომ მესინას კოდექსი იჩენს ხრონოგრაფის ერთ ნაწილში მიდრეკილებას საღმრთო-მეტყველო ადგილების შემოკლებისა. აღნიშნული კოდექსი, რომელიც შეიცავს ლოგოთეტის ქრონიკას, აღწერილი აქვს დე ბოორის Byzantinische Zeitschrift-ის VI და X ტომში. ამ უკანასკნელში (Weiteres zur Chronik des Logotheten: *BZ* X (1901) გვ. 76 შდ.) დე ბოორი სწერს: «აქედან» (ე. ი. 327,22 მურალტის გამოკემით, რადგან მაშინ, 1901 წელს, დე ბოორის გამოცემა ჯერ კიდევ არ იყო გამოსული) მესინას კოდექსი იძლევა გიორგის ხრონოგრაფის ტექსტს სხვა ტექსტის შეურევლად. მაგრამ იმ დროს როდესაც აქამდე მას ეს შრომა სრულად აქვს გადმოწერილი და შიგ აქვს შეტანილი ყველა გაზვიადებული თეოლოგიური ადგილები, ამიერიდან ის (თითქოს) იღლება ამ საქციელით და თავს ნებას აძლევს დედანი შეამოკლოს და გამოსტოვოს დიდი თუ პატარა ნაკვთები“. და შენდევ მას მოჰყავს ის შემოკლებული და გამოტოვებული ადგილები, რომლითაც ხასიათდება მესინას ხელნაწერი. ეს გარემოება ჩვენთვის მხოლოდ იმით არის საყურადღებო, რომ, მაშასადამე, გიორგი ამპარტოლის ხრონოგრაფის

ხელნაწერთ შორის ყოფილა ისეთებიც, რომელთაც თეოლოგიური ადგილები შემოკლებულად ჰქონიათ გადმოცემული. ამავე გარემოებას ადასტურებს მეორე, XI საუკუნის ხელნაწერი, Codex Laurentianus Plut. LXX, რომელიც აგრეთვე ამოკლებს ხოლმე საღვთისმეტყველო ელემენტს (იხ. დე ბოორის გამ. Praefatio XL). ის ხასიათდება იმით, „dass die theologischen Digressionen in ihm bei weitem weniger umfangreich sind“ (C. de Boor, die Chronik des Logotheten: *BZ VI (1897) S. 238*).

მაშასადამე, მართალია ქართულ ტექსტში გამოტოვებულ ადგილებს დღემდე ნოღწეული ბერძნული ხელნაწერები არ ამართლებენ, მაგრამ ამ გამოტოვებულ ადგილთა საფუძველი ხრონოგრაფის ხელითწერილ ტრადიციასი თვალსაჩინოა.

ესეც რომ არ იყოს, ჩვენ არავითარი საბუთი არა გვაქვს მთარგმნელს მივაწეროთ ესოდენი თავისუფლება. მთარგმნელის მაზნანს სრულებით არ შეადგენდა კომპილატური შრომა დაეწერა გიორგი ამართლოს ხრონოგრაფის საფუძველზე, არამედ მან ხრონოგრაფი „ესე ბერძნულისაგან ქართველთა ენად“ თარგმნა. და როგორც მთარგმნელს მას კარგად უნდა სცოდნოდა, თუ რა მოთხოვნებს უყენებდა მთარგმნელს მაშინდელი მკითხველი საზოგადოება და მთარგმნელობითი ლიტერატურაც. სახელდობრ, მთარგმნელი უნდა მოჰრიდებოდა „დაქრასა და განბძარვასა წიგნისასა“, როგორც ეფრემ მცირე ამბობს (თ. უორდანი, ქრონიკები 1. 216,2): მთარგმნელის მიერ შეიძლებოდა ხან-და-ხან აზრისა თუ ცალკე სიტყვების განმმარტებელი სხოლიოები მოთავსებულიყო წიგნის „კიდესა ზედა“, ხოლო თვითონ დედანი „მარტივად და შეუხავებელად და შეუხებელად“ უნდა ყოფილიყო თარგმნილი“ (იქვე 217; იხ. აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ეხლა. წ. 1. ტფილისი 1916; გვ. 93 შმდ.).

ყველა ამ მოსაზრების გამო ჩვენ ვუიქრობთ, რომ ზემოაღნიშნული შემოკლებანი გაზვიადებული თეოლოგიური ნაკეთებისა იმ ბერძნულ დედანს უნდა მიეწეროს, რომელიც ქართველ მთარგმნელს ხელთ ჰქონდა.

§ 17. თუ ქართული თარგმანის შემოკლებულ ნაკეთთა წარმოშობის საკითხი გამორკვეულად შეიძლება ჩაითვალოს ისე, როგორც ეს ზემოთ არის განხილული, მაშინ შეიძლება დაისვას საკითხი: ხომ არ ახასიათებდა იმ ბერძნულს, ხელითწერილი ტრადიციით დაუცველს, მაგრამ ქართული ტექსტის საშუალებით შენახულ დედანს საზოგადო მიდრეკილება თავდაპირველი ტექსტის ალაგ-ალაგ შემოკლებისა. ამ საკითხის წამოყენება ბუნებრივად გვეჩვენება, ვინაიდან ბერძნული ტექსტისა და ქართული თარგმანის შედარება ააშკარავებს, რომ უკანასკნელში შემოკლებულია არა მხოლოდ ღვთისმეტყველთა და საღმრთო წერილის ციტატები, არამედ თვით გიორგი ამართლოს სიტყვებიც. ამ შემოკლებათ, ცხადია, აზრის შერყვნა არ გამოუწვევია: შემოკლება მეტ შემთხვევაში იმაში გამოიხატება, რომ ქართული თარგმანი (resp. მისი ბერძნული დედანი) ან შემოკლებულად გადმოგვეცემს გიორგის აზრს, ან, თუ ეს აზრი ერთხელ უკვე იყო მოყვანილი, მხოლოდ შენიშვნას დაურთავს: „ვითარ იგი ზემო მოვიკსნეთ“-ო. ასეა, მაგ., შემოკლებული შემდეგი ადგილები:

de Boor 306,16—21=ქართ. 154,19 «რამეთუ ივინი სრბათა-ებრ მთო-
ვარისათა რაცხენ წელიწადსა, ვითარ იგი ზემო მოვიქსენვთ».

de Boor 49,5 წა:—7 მთლად გამოტოვებულია ქართულში შეიძლება იმი-
ტომ, რომ ეს ადგილი ახალს არაფერს ჰმატებს აზრს (18,15).

de Boor 96,3 ძაჲთაჲ:—5 ითმჲთა: მთლად გამოტოვებულია.

de Boor 140,4 ჯა: ყაჲ—24 სჲთაჲთა, რომელიც შეიცავს გიორგის.
განმარტებებს საღრმთო წერილის ზოგიერთ ადგილებზე, გამოტოვებულია.

de Boor 144,11—145,19 ძლიერ არის შემოკლებული (იხ. ზემოთ გვ. 33)..

გარდა ამისა სრულებით გამოტოვებულია შემდეგი ადგილები:

de Boor 156,10—20.

de Boor 214,19 თა მჲ—215,6.

de Boor 229,14—21 რაჲთაჲთაჲ.

de Boor 377,15—25.

de Boor 476,1—8.

de Boor 480,15 ჯაჲთაჲ:—481,6 ჯაჲთაჲთაჲ.

§ 18. ცალკე უნდა იქნეს განხილული ქართული ტექსტის ზოგიერთი, ბე-
რძულთან შედარებით ნაკლებეანი ადგილი: ქართულ ტექსტს აკლია ხან-და-
ხან ბერძნული ტექსტის ისეთი ადგილები, რომლებიც წარმოადგენენ საკუთარ
სახელების განმარტებას. ასეთი განმარტებანი, რასაკვირველია, ყოველ ავტორს
მოეპოვება, და მასადაამე, გიორგი ამარტოლსაც შესაძლებელია ჰქონო.
და: და მას მართლაც ბევრგან მოეპოვება ასეთები. მაგრამ ის გარემოება, რომ
ზოგიერთი ასეთი ადგილი ქართულ თარგმანში დამოწმებული არ არის, ჩვენ
გვაუჩივრებინებს, ხომ არ გვაქვს აქ საქმე არა გიორგის ხელიდან გამოსულ
დედანთან, არამედ მერმინდელი გადამწერის სხოლიოებთან.

ეფრემ მცირეს ხომ დადასტურებული აქვს, რომ სხოლიოების დართვა
ჩვეულებრივი მოვლენა იყო, რომელიც მთარგმნელობითსა და გადამწერლობითს
ტეხნიკაში წილებული იყო მაშინ, და რომ ასეთი სხოლიოები ბერძნულ დედან-
საც მოეპოვებოდა: „..... ჩემი ესე კადრებულნი და მოზრახული, არა ხოლო შე-
სვლასა ამას ვიტყვ, არამედ კიდეთა წარწერილსა თარგმანთაცა, რომელთა-
განნი რომელნიმე ზეპირით დაწერილნია და რომელნიმე დედისაგან. და ზეპირო-
ბისა მიზეზი ესე არს, ვინაჲთგან ყოველსა თარგმანსა უქმს შემატებაჲ სიტყვსაჲ,
რეცა განმაცხადებულად ძალისა“ (ქრონ. I 216--217). ეს ცნობილი მოვლენაა.
ცნობილია ისიც, რომ ასეთი სხოლიოები მერმინდელი გადამწერის შეცთობით
შიგ ტექსტში მოხვდებოდა ხოლმე. ასეთ, გადამწერის შეცთობით ტექსტში შე-
პარულ სხოლიოდ მიგვაჩნია ჩვენ, მაგ., სიტყვები «რამეთუ ტარსონად უწოდინ-
ან თითთა კერძოსა ნაწილსა ტერფისასა» (5.31), რომელიც ტარსონ ქალაქის
სახელწოდების განმარტებას წარმოადგენს და რომელიც ბერძნულ ტექსტში არ
მოიპოვება. ქართველის სხოლიოებს უნდა წარმოადგენდეს აგრეთვე 13,23 «ალ-
მაშენებელთა ჰრომისათა» (რომელისა და რემის შესახებ).

გიორგი ამარტოლის თვით ბერძნული ხელნაწერები ზოგიერთ ადგილას
იძლევიან ხოლმე ძირითად ტექსტში შეპარულ სხოლიოებს. დე. გ. ო. რ. ს. 509,3!

სთვის, მაგალითად, სადაც პირველ მსოფლიო კრებაზეა მოთხოვნილი, ABFR ხელნაწერები ტექსტში იძლევიან იმ განმარტება-სხოლოს, რომელიც დანარჩენ ხელნაწერებში აშეიბზება მოთავსებული და რომელიც ქართულ მთარგმნელსაც შიგ ტექსტში აქვს შეტანილი (266,34—35 «აწ უკუე ქრისტს მოსლვით-გან ვადრე პირველად კრებადმდე გარდაუვს წელიწადნი სამას ათრვაგმტხი»). და, ფიქრობთ, ასეთ სხოლოებებს უნდა წარმოადგენდეს ის ზოგიერთი ადგილი, რომელიც ქართულ ტექსტში არ მოიპოვება, ხოლო ჩვენამდე მოღწეულ ბერძნულ ხელნაწერებს დაცული აქვთ შიგ ტექსტში. ეს ადგილები შემდეგია (დ ე ბ ო ო რ ი ს გამოკებით): 16,23 ჰქ' ნი—17,2 ჩქჩკუჟ; (განმარტება ასურეთისათვის), 17,3—4 მ: ნ: იმ: თ: ... (განმარტება კილიკიისათვის). შესაძლებელია აქვე ეკუთვნოდეს 11,10 ო: ოქჰ --11 იქათქ. (განმარტება სპარსელთა მაგოვად სახელწოდებისათვის).

§ 19. ზოგიერთი ნაკლულივანი ადგილი ქართული ტექსტისა შეიძლება ადგილთა კიდურმს გავსებით (ex homoeoteleuto) აიხსნას. ხშირია შემთხვევა, როდესაც ხელნაწერის გადაწერი დაუყვირებლობის ან დალილობის გამო ერთი წინადადებიდან მეორეზე გადადის ისე, რომ შუაში ხარვეზს აზენს და ხშირად ეს გამოწვეულია ხოლმე უკანასკნელად გადაწერილი სიტყვის მსგავსებით გამოტოვებული ადგილის უკანასკნელ სიტყვასთან. ასეთივე შეცომა, ცხადია, შეიძლება მოუვიდეს მთარგმნელსაც.

ქვემოთ მოყვანილი, კიდურმსგავსებით გამოწვეული შეცომები შესაძლებელია სანაირი წარპოშობის იყოს: ის შეიძლება აიხსნას, როგორც 1) იმ ბერძნული დედნის ნაკლულივანებით. რომელიც ქართველ მთარგმნელს ხელთ ჰქონდა, ისევე 2) ქართული მთარგმნელისა და 3) ქართველ დამწერთა შეცომათ. ასეა გამოტოვებული ქართულ თარგმანში ბერძნული ტექსტის შევლენი ადგილები (კიდურმსგავსი სიტყვა ხასგასმულია.)

47,15 ო: მ: უ—16 ი: ნ: მ: (16,30).

62,11—12 ჩქ: იქ: თ: თ: მ: უ—16 ი: ნ: მ: (16,30).

71,2 ჩქ: იქ: თ: თ: მ: უ—16 ი: ნ: მ: (16,30). ამის გამოტოვება უთუოდ ქართველი დამწერის ხელს ეკუთვნის. ამის წინარე წინადადება თავდება სიტყვებით «აღსაესე იყო» (29,11), რომელიც უდრის ბერძნულის იყო... შე: ნ: მ: (71,11).

176,13 მ: ა: მ: უ—16 ი: ნ: მ: (16,30).

111,12 ჩქ: იქ: თ: თ: მ: უ—16 ი: ნ: მ: (16,30).

119,4 მ: ა: მ: უ—16 ი: ნ: მ: (16,30).

177,1 მ: ა: მ: უ—16 ი: ნ: მ: (16,30).

203,13 ჩქ: იქ: თ: თ: მ: უ—16 ი: ნ: მ: (16,30).

205,2. მ: ა: მ: უ (94,10: ამ შემთხვევაში ქართული ტექსტი საშუალებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ მის ბერძნულ დედანში უნდა ყოფილიყო მ: ა: მ: უ, როგორც ეს აქვთ BF ხელნაწერებს).

228,18 ჩქ: იქ: თ: თ: მ: უ—16 ი: ნ: მ: (16,30).

256,17 ჩქ: იქ: თ: თ: მ: უ—16 ი: ნ: მ: (16,30).

260,12 ო: ნ: მ: 13 მ: ა: მ: უ (126,31).

299,11 *მაცქაი*—*აძე* (150,14: ეს უთუოდ ქართველ გადამწერს მიეწერება: ბერძნულშია *აძე* და *აძე*, რომელიც ქართულად ორივე „ყოველი“ მნიშვნელობით იქნებოდა.

304,22 *ჭე*—23 *რე* (153,14 .

357,4 *ბე*—8 *ბაძე* (180,7).

357,13 *ბე* *ბეძე*—*ბაძე* (180,12).

357,14 *ბე*—15 *ბაძე* (180,13).

368,12 *ბეძე*—14 *ბაძე* (185,32).

411,21 *ბე*—412,1 *ბე* (212,1).

442,11 *ბეძე*—*ბაძე* (229,19).

506,21 *ბაძე*—*ბაძე* (265,24).

515,4 *ბე*—5 *ბაძე* (270,17).

528,15 *ბაძე*—*ბაძე* (276, 14).

572,6—7 *ბაძე*—*ბაძე* (300,35).

1) ქართული მარგმანის ტექსტუალური სხვაობანი.

§ 20. ასე შეიძლება ჩამოყალიბებულ იქნეს ყველა ის თვალსაჩინო განსხვავებანი, რომელნიც ახასიათებენ ქართულ ტექსტს ბერძნულთან შედარებით. ჩვენ დავეინახეთ, რომ ნაწილი ამ განსხვავებათა აიხსნება მთარგმნელის სტილისტური თავისებურებებით და ქართული ენის ბუნებით, ნაწილი კიდე მიეწერება ან ქართულ ხელნაწერთა შერყენას ან გადამწერთა შეცთობას. ხოლო მეტი წილი განსხვავებათა, როგორც ეს ცხადია §§ 15—18 დან, უნდა მიეწეროს იმ განსხვავებულ, ნაწილობრივ შემოკლებულ ქვერედაქციას, რომელიც ხელთ ჰქონია ქართველ მთარგმნელს და რომლის ბერძნული ხელნაწერი დაცული არ არის.

ეს ჩვენი დასკვნა განსხვავებული ქვერედაქციის შესახებ კიდე უფრო ნტკიცდება იმ გარემოებით, რომ ქართულ ტექსტში გარდა ზემოთ მოხსენებული შემოკლებული ადგილებისა მოიპოვება ისეთი ადგილებიც, რომელიც დე ბოორის მიერ გამოცემულ ტექსტთან შედარებით სრულიად ახალ რედაქციას იძლევა. საზოგადოდ განსხვავებულ სახეს მრავალი ადგილი ატარებს, მაგრამ აქ ჩვენ ადვილად შეგვიძლია გამოვყოთ 1) ის განსხვავებული ადგილები, რომელიც ქართველის თავისუფალ თარგმანს წარმოადგენენ; და 2) ისეთი ადგილები, რომელშიც ჩვენ შეგვიძლია დავინახოთ ახალი რედაქცია, რომელსაც ჩვენ, მაშასადამე, იმ განსხვავებულ ქვერედაქციას მივაწერთ:

1) აქ მოგვყავს ჩვენ ის ადგილები, რომელთა განსხვავებული სახე ქართველი მთარგმნელის თავისებურებათა ნაყოფს უნდა წარმოადგენდეს. ეს ადგილებია: de Boor 172,2—5 (ქართ. 76,16—17); 173,12 (76,33—34), 198,6—7 (90,18); 204,1—2 (93,22); 208,22 (96,19); 209,14 (96,34); 209,17—18 (97,2—3); 210,1 (97,13—14); 259,9 (126,11); 263,20 (128,24—25); 320,12—15 (162,3—6); 469,17 (244,31). და ამ ადგილებს გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფის ტექსტუალური კრიტიკისათვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვთ. სამაგიეროდ ამ მხრივ ფასდაუდებელია

2) განსხვავებული რედაქციის ადგილები, სადაც ძირითადი ტექსტი ხან განერკობილია, ხან შემოკლებული და ისეთ ახალ მომენტებს იძლევა, რომ შეუძლებელია ისინი მთარგმნელის ხელს მივაკუთვნოთ. პირველ ჯგუფში მოყვანილი ადგილები განსხვავებულობა ხომ იმაში გამოიხატება მეტწილად, რომ იქ ან აზრის სიტხალისათვის რომელიმე ზედმეტი სიტყვაა დამატებული, ან თავისუფა-ლე, ქართული ენისათვის უფრო მისაღები წინადადებათწყობაა არჩეული. აქ-კი უმეტეს შემთხვევაში ისეთი ახალი სიტყვები და წინადადებებია ჩართული, რომელთა ახსნა მხოლოდ განსხვავებული ქვერედაქციით შეიძლება. ეს ადგილებია:

46,4—10 ქართულში შემოკლებულად არის. მაგ, დაბად. 4,24 მთლად გამოტოვებულია.

67,20 *ἐμπαρῖ:νεχ:αα*—21 *αυνη:νε:αα* (27,5 «ძალითა ყოელისა მპყრობელისა სიტყვსათა»).

83,3 *μῖα*—9 *ἄνευ* (35,23 ესრეთ—27 იყენეს).

93,3 *παρῖ:νε:α*—4 *αῖ:α* (38,3).

93,9 *παρῖ:νε:αα* -11 *ἀπαλεγειν* (38,8 თვსთა—9 პატივი) = Epiph. Panar. I 1,6.

95,2—3 *ἦν*.... (39,8 და დაემკვდრა—9 მიმართ).

99,9 *αἰτίαι*—11 *λέγ* ქართულში არ არის. მაგრამ შემდეგ წინადადებას (41,31 «და რამეთუ წარმართნი...» = *ἡ:λλ:α:α*) ეტყობა, რომ მთარგმნელს უნდა სკოდნოდა ეს გამოტოვებული წინადადება. ე. ი. მას უნდა ჰქონოდა სხვა რედაქცია, სადაც ეს წინადადება (99,9--11) გამოტოვებული იყო ან შემდგომ წინადადებასთან შეხავებული. იგივე ეხება 99,14—16 (*αἰ:α*—*ἐμπαρῖ:νε:α*), რომელიც პირველთან ერთად წარმოადგენს ციტატს Clem. Rom. Hom. 4.

99,24 *ἀν*—26 *ἐξ:α*. უღრის ქართ. 42,7—9, სადაც შუაში სრულიად ახალი, ბერძნულში გამოტოვებული განმარტება მოიპოვება; «თვნიერ რომლისა მიმართ ეტლ შობისა და სულ მმართველენ კაცსა».

107,8 *ἐφ* *ἐν*—12 *ἐξ:α:α* (45,34 ხოლო—4 ეგვტედ).

112,10 *ἐν*: 48,10 სამეოცდარ.

147,4 *ἰα:α*: 67,29 იოვაკიმს.

174,25 *αα*: *μ*—27 *παρῖ:α*. (77,26 და კუალად—27 ისრაქლნი).

175,18 *Χαλ:α:α*: 77,8 ბაბილოენელთასა.

176,1 *παρῖ:α:α*—*ἰα:α* (78,14 ამის-თვს—16 შურისგებისა).

176,20 *ἐν*: *ἀνακατα:α:α* (78,28 «ოთხასთა ზედა»).

184,8 *παρῖ:α:α* (82,23 «შემსკუალვითითა განმცდელობითა თულთათათა»).

186,6 *φ:α*—7 *α:α*. ქართული იძლევა შემოკლებულ რედაქციას: 83,25 «და აყუედრებდა მათ ნათანის მიერ ესრეთ».

189,18 *αα*:—19 *αα* (85,22).

191,9 *ἐχ:α:α*—11 *α*' (86,12—15).

191,19--20 *μηδ:α α:α* *Λε:α:α* (86,22—23 არაიენ თვნიერ ლევიტელ-თასა).

193,1 *α:α*: *α*' (87,13 ოცდა ათორმეტსა წყრთასა).

196,5 *αα*: *α:α*—6 *α:α* (89,4 რომელ—5 იყო).

208,2-3 ზე რეზი პანელიკაინი (96,3 ზღვევად შემრაცხელმან ცხორები-
სამანი).

209,2 რე ყვან:ძე (96,23 იატაკსა მიწისასა).

210,9 რი—14 მენე:რე (97,22—27).

238,9 რი რე:რე—11 რე:რე (113,30—32).

240,7 რე:რე—8 რე:რე (115,2—4).

261,22 რე რე (127,19 ოცდაათორმეტ წელ).

276,10 რე (136,1 ასოცდახუთთა).

276,20 რე:რე: 136,11 იისო სედეკისმან.

281,3 რე:რე:რე—5 რე:რე:რე (138,33—34).

283,18 რე:რე:რე: 140,16 სამღვდელსა (= რე:რე:რე).

294,16 რე (147,16 ოცდა ოთხთა).

302,5 რე რე რე:რე:რე (151,31 სამეოცდა ცხრანი შვდღელნი).

313,1 რე:რე რი—2 რე:რე (157,21 პირველიცა—24 სოფლისა). აქ ქარ-
თული უფრო ვრცელ რედაქციას იძლევა; სახელდობრ: ამ ნაკეთში მსჯელობა-
იმას შეეხება, თუ რა მიზეზით კვირა-დღეს ეწოდება მესამე და მეოთხე; ქართულ-
ში-კი. ისიც აქვს დართული, თუ კვირა-დღეს პირველი რად ეწოდება. «არს
იგივე პირველიცა და მესამე და მეოთხე: პირველი უკუე მას შინა
დაწყებისა-თვს დასაბამსა დაბადებისასა და დაწყებისა-თვს
დღეთა შვდღელისათაჲსა და მესამე ვნებისათვს უფლისა, ხოლო მე-
რედ მესამისა-თვს სოფლისა».

315,22—316,2 (159,17—18).

320,5 რე:რე:რე:რე: ქართულში უფრო ვრცელი რედაქციითა (161,30 არა
თუ—32 მათ მიერ).

324,14 რე: რე:რე:რე:რე: ამის მაგიერად ქართულშია: 164,16—17 «და
ვითარცა ემხილა ამოვებაჲ ცუდად-მოქადულობისაჲ ვერ შემძლებელობითა საქმი-
თა სრულყოფისა მისისაჲთა».

326,5 რე:რე:რე:—6 რე:რე (165,15 რომელსა—17 თმანი).

336,4 რე:რე:რე:რე: 171,31 ასსამოცეულსა.

346,16—19 ქართულში შემოკლებული რედაქციითა: 177,17—18.

386,24 რე რე:რე: რე:რე. 196,19 სამთა წელიწადთა შინა.

389,14 რე რე: რე:რე:რე:რე: 198,7 «ვის ზეუა ალაღეთ პირი თქუენი».
ეს არის ესაია 57,4: ბერძნულში მოყვანილია ამ მუხლის პირველი ნაწილი,
ხოლო ქართულში ამის მაგიერ მეორეა.

414,16 რე:რე... რე:რე:რე:რე: 213,20 შემდგომად კვროსისა.

418,5 რე: რე:რე. 215,25 მრავლისა ასეულისა წელთაჲსა.

433,23 რე:რე (5262). 224,30 ხუთათას ხუთას სამეოცდა ათხუთმეტნი.

456,11 ქართულში შემოკლებულია (237,12).

457,7 რე:რე:რე:—11 რე:რე:რე:რე: (238,2 მრავალი—10 იპოვებინა) ქართულში
უფრო განვრცობილია.

560,9 ქართულში სულ სხვა რედაქციით არის მოყვანილი: 293,22—23.
«ხოლო იმეფეს ღრატიანე და უალენტიინიანე, ძმამან მისმან,

სამწელ, რომელთაზე იქმნა ძრვამ დიდი...» ხაზგასმული სიტყვები ბერძნულ ტექსტში სრულებით არ მოიპოვება, მაგრამ, რომ ის აქაც უნდა ყოფილიყო, ამას ამტკიცებს *Ρ*კოდექსის ზე' ა' ა:აჲმ:ჲ (= „რომლისა-ზე ძრვამ“).

ამ განსხვავებული ქვერედაქციის გარეგნული მხარის შესახებაც შეგვიძლია ჩვენ ზოგიერთი წარმოდგენა ვიქონიოთ ქართული თარგმანის მიხედვით.

პირველ ყოვლისა ხრონოგრაფის მთავარი სათაურის შესახებ. მართალია, ქართული ტექსტის დასაწყისი დაქარგულია, მაგრამ ერთ სხოლიოში (ვაძ. გვ. 129) არის ცნობა, რომ არსენიმ თარგმნა «ხრონოლორაფი გიორგი მონაზონისაჲ».. და აქ არ არის არავითარი კვალი ჩვენი ძველის ვრცელი სათაურისა, და საფიქრებელია, მის დედანსაც ასეთივე მოკლე სათაური უნდა ჰქონოდა, როგორც ეს მართლაც აქვს ზოგიერთ დაცულ ხელნაწერს (მათ შორის კუალენის 310"შიაც ახალი ხელით არის მიწერალი: *აზაქაჲ ჯ. ა.*). აღსანიშნავია ისიც, რომ ჩვენი მთარგმნელი არ იხსენიებს გიორგის მეტსახელს (*ჲჲჲჲჲჲჲ*).

ამავე ქვერედაქციას უნდა ეკუთვნოდეს ის განსხვავებული შიდა სათაურები, რომელსაც იძლევა ქართული თარგმანი.

18,1 π. *Πέλοπας*. 8,1 ელადელთა-თვს.

18,6 π. *Κίρπας*. 8,5 კვროსის-თვს სპარსისა და კრისსოას თვს.

20,21 π. *Καμψασα*. 9,26 დარიოსის-თვს.

21,1 π. *Αγαξέξξξξα και Μυξξξξξα*. 9,29 აარტაქსერქსის-თვს. ჩანს მთარგმნელის დედანს სათაურში არ ჰქონია არტაქსერქსის მეტსახელი, თუ არა ის მას გადმოგვცემდა ისე, როგორც შემდეგ სტრიქონში აქვს გადმოცემული: „არტაქსერქსი მოკსენედ სახელდებული“.

39,11 π. *აჲჲ მუჲჲ ჰჲჲჲჲჲჲ Αλ. ηηηηηηηηηη*. ქართულში არავითარი სათაური არ არის.

43,12—45,19'ის სათაურები აღარ არის ქართულში (გვ. 14—16) ჩვეულებრივად „-თვს“-ის საშუალებით გადმოცემული. ამის ნაცვლად მთარგმნელს რიცხვები მოჰყავს, თუ ვინ რაზდენი წელი იცხოვრა.

246,9 π. *Σεξξξξα*. ამის ნაცვლად ქართული ტექსტი ორ ნაკეთად ჰყოფს ამ თავს ორი სათაურიტურით: 118,22 „იერემიამას-თვს წინამაწარმეტყუელისა“ და 119,9 „სედექიამას-თვს“.

ქართული თარგმანი რამდენადმე იმის საშუალებასაც იძლევა, რომ დაახლოებით მაინც დავათარილოთ ის ქვერედაქცია, რომელიც ქართველი მთარგმნელის განკარგულებაში უნდა ყოფილიყო. დე ბო ო რ ი ს 560,9'ს ადგილას ქართული ტექსტი უფრო ვრცელ რედაქციას იძლევა, რომელიც ასე იკითხვის: 293,22—23 *ახოლო იმეფეს ღრატიანე და უალენტინიანე, ძმამან მისმან სამწელ, რომელთაზე იქმნა ძრვამ დიდი...»* ხაზგასმული სიტყვები ბერძნულში სრულებით არ მოიპოვება. მაგრამ *Π* ხელნაწერი ამ ადგილას ერთ ვარიანტს იძლევა ზე' ა' ო ა:აჲმ:ჲ (= „რომლისაზე ძრვამ“), რაც იმას ჰმოწმობს რომ ამ სიტყვების წინ უნდა ყოფილიყო მოხსენებული რომელიმე პიროვნება ან რომელიმე პირის მეფობა, „რომლისა-ზე“ ესადაეს მოხდაო, ე. ი. ქართულში დაცულის შესატყვისი ადგილი უნდა ყოფილიყო. ასე რომ *Π* ხელნაწერს ზე'

ის სახით შერჩენია მისი დედნის ნაწილი, რომელიც ქართულში სრულად არის დაცული. P's კი X—XI საუკუნეს მიაკუთვნებენ.

რომ ქართველი მთარგმნელის განკარგულებაში არსებული ქვერედაქცია X—XI საუკ. მახლობელ ხანას უნდა ეკუთვნოდეს (ე. ი. X საუკ. მეორე ნახევრის ან XI-ის დასაწყისის, და არა უფრო გვიანს), ამას ორი პალეოგრაფიული მომენტიც ამტკიცებს:

ა) de Boor 16.8 *Αὔριος* ქართულში (7,1) გადმოცემულია „ანკვორა“-დ. ამის ახსნა მხოლოდ შემდეგ ნაირად შეიძლება: IX—XI საუკუნეების ბიზანტიურ ხელნაწერებში χ და γ ჩვეულებრივ ისე იწერება, რომ მათი აღრევა ადვილად შეიძლება: $\chi = \gamma$ (შეადარე ამისათვის Lietzmannის Specimina codicum graecorum. Bonnæ 1910, ტაბულები 14, 16, 20, 22 და 23). და თუ ამას იმასაც დაუმატებთ, რომ ამ დროს γ -ის შუა ტანი სრულებით უდრის χ -ს (γ $\approx$ χ) ადვილი წარმოსადგენია, რომ ჩვენს მთარგმნელს ადვილად შეეძლო აქ წაეკითხა *Αὔριος* და ერთხელ შეჩვეული თვალი შემდეგაც de Boor 16,11 და 16,19-ს ჰკითხულობს „ანკვორა“ (7,4) და „ანკვორს“ (7,10).

ბ) de Boor 563,11 არც ერთი ხელნაწერი აღარ ჰკითხულობს სიტყვას $\alpha\upsilon\tau\omicron\tau$, რომელსაც დე ბოორი აღადგენს. როგორც გამომცემლის შენიშვნიდან ჩანს (del. videtur) ის უძველეს ხელნაწერში ყოფილა, მაგრამ შემდეგ მოუსპიათ და ჩანს ამ მიზეზით დანაზღვი ხელნაწერებში აღარ მეორდება. ქართული ტექსტი აქ (295,12) ჰკითხულობს: „ირწმუნა“.

ყველა ეს განსხვავება-თავისებურებანი ერთგვარ წარმოდგენას ქმნიან იმის შესახებ, თუ როგორი უნდა ყოფილიყო ეს ახალი აქამდე უცნობი ქვერედაქცია გიორგი ამართლის ხრონოგრაფისა.

§ 21. ზემოთ (§§ 9 შმდ.) მოყვანილ განსხვავებათა განხილვით, რასაკვირველია სრულიად არ ამოიწურება ბერძნულისა და ქართული ტექსტის შედარება. ჩვენ ზემოთ მხოლოდ საზოგადოდ გვქონდა სხვადასხვა ხასიათის განსხვავებანი და ტექსტუალური შეტანაკლებობა აღნიშნული, რომ ამით ჩვენ დაგვედინა, თუ რა ხასიათის განსხვავება შეიძლება მთარგმნელის ხელს მიეწეროს და რა უნდა იყოს გამოწვეული ბერძნული დედნის განსხვავებული რედაქციით. და მას შემდეგ, რაც ეს ასე-თუ-ისე დადგენილად შეიძლება ჩაითვალოს, ჩვენ შეგვიძლია უკვე სრული ნუსხა დაურთოთ იმ დანარჩენ განსხვავებათა, რომელსაც ააშკარავებს ბერძნულისა და ქართული ტექსტის შედარება.

აქ მოთავსებული იქნება სამი ნუსხა: ა) ქართულში გამოტოვებული ადგილებისა, ბ) ქართულში ზედმეტი ადგილებისა და გ) ქართული ტექსტის იმ განსხვავებულ ადგილებისა, რომლებიც ბერძნულის ძირითად ტექსტში არ მოიპოვება, მაგრამ ვარიანტებით მართლდება. ამ თავითვე ძნელია იმის განსაზღვრა თუ ამ ნუსხებში აღნიშნული სხვაობანი რომელი რა ხასიათისაა. ყოველ ცალკე შემთხვევაში, როდესაც საჭირო გახდება ქართული ტექსტის სხვაობათა გამოყენება გიორგი ამართლის ხრონოგრაფის ტექსტალური კრიტიკის ამათუ-იმ საკითხისათვის, მკვლევარი სათანადო ანალიზს მოახდენს, რასაც, ვფიქრობთ, ზემოაღნიშნული კლასიფიკაცია ამ სხვაობათა ოდნავ მაინც ხელს შეუწყობს.

საზოგადოდ-კი ამ განსხვავებათა შესახებ ამთავითვე შეიძლება ითქვას, რომ ზოგიერთი მათგანი ატარებს იმის ნიშანს, რომ ქართველ მთარგმნელს განსხვავებული მოკლე ქვერედაქცია ჰქონია ხელთ (შდ., მაგ., ა) 527 გვერდის ნაკლულევანი ადგილები), სადაც სხვათა შორის საღმრთო წერილიდან ამოღებული ციტატები ზოგჯერ უფრო ვრცლად ყოფილა მოყვანილი, ვიდრე ეს ძირითად ტექსტშია (შდ. მაგ., ბ) 82,20), და რომ ეს მოვლენა ზოგიერთ ბერძნულ ხელნაწერსაც ახასიათებდა, ეს ცხადია დე ბორორის შენიშვნიდან (158,22 მისი გამოცემისა). ზოგიერთი ადგილი კიდევ ისეთია, რომ გვაფიქრებინებს, ამ ქვერედაქციის ავტორს შესაძლებელია რაიმე ტენდენციური მიდრეკილება ახასიათებდა, როდესაც ის ლეთისმეტყველთა ადგილებს ამოკლებდა (მაგ., ორი ისეთი ადგილია გამოტოვებული, სადაც თადეოზ ედესელა იყო მოხსენებული, და ზემოთ განხილული ადგილებიდან ხომ ისიც ჩანს, რომ თეოდორიცეს ციტატები ზედისზედ არის მრავლად ამოკლებული). ერთი სიტყვით, ქვემოთ ნუსხებში მოყვანილი სხვაობანი ქართული ტექსტისა, საზოგადოდ, ზემოთ ჩვენ მიერ მოხდენილი დაჯგუფების ფარგლებში თავსდება, ხოლო ზოგიერთი მათგანი-კი, როგორც ვთქვით, შეიძლება გამოყენებული იქნეს ყოველ ცალკე შემთხვევაში საგანკებო ანალიზის მოხდენის შემდეგ.

ა) ქართულში გამოტოვებული ადგილები.

§ 22. 11,13 *κκλσθσ* 'Αρῆα 12,3 *ε̄χσθ*—4 'Ασθ. 17,10 *ἀπὸ τῶν παρβῆτων* 19,13 *διὰ τῶν μαρτύρων* 21,11 *τῶ Δι* 33,17 *καὶ τὸ ε̄χαι σὺσσημον* 32,2 *μαρτυρομένης* 38,17 *μαρτυροεῖν* 38,18 *κ̄χν*—*γέωνται* 39,16 *Ἰσὶλης* 43,7 *λεπταῖς* 46,14 *ἀπὸ τῶν 'Αδᾶμ* 47,2 *ἐφῶσεν* *καὶ* 48,6 *τετραχῶσων* 48,18 *ε̄* *Αἰγύπτου* 48,22 *ἐκ τῶν*—23 *γρ̄ψ̄*. 52,10 *καὶ*—11 *σῆγγ*. 52,19 *καὶ εἰς*—20 *δυσσπ*. 53,7 *ἐκ τῶν*—*γρ̄σθμ*. 55,22 *Σαρτῖς*—56,1 *Ματσαρῖς* 60,8 *ἢ Σακίλλα καὶ* 70,2-3 *ὑπεῖκουσα*—*πρωστ*. 70,20 *ὡς εἰρηται* 74,4 *Χαλδαῖος*—5 *ὑπαρχ*. 74,7 *ε̄ξ ὧν*—*Αἰγ*. 76,11 *ἀτε*—12 *ἐπισταν* 78,7 *καὶ τῶν ἀσβέστων παρὸς* 79,14 *μο* 81,18 *καὶ τῆς ἰλης κωνητοῦ* 83,15 *προφανῶς τε καὶ* 83,17 *ἡς φυλοῦμας ἀπῆλκυσεν* 83,18 *οἴτε*—19 *κρ̄ατος* 89,1 *γυμνὸν*—*σῶσθ* 89,5 *ἀσπασίως* 91,21 *προδῆλως* 94,18 *παρὰρρημα* 96,25 *κλῆν*—*ῶρα* 98,16 *δესπότης* 99,4 *ἡδεται* 99,13 *ἔπερ ἔσθ* *ἀνθρ*. 99,17 *κλάνην*—*γέσεν* 99,18 *τερσολογῶσθ* 102,18 *καὶ μέντοι* 102,21 *πρεσλαμψῆσθ*—103,1 *συνᾶρ*. 103,1 *φερωνῶμας* 103,9 *παρὰλειφθέντων* 103,19 *ἐκ παντός*—'Ιουδ. 104,10 *εἰκόσως* 107,19 *διὰ*—20 "Αγαρ 107,21 *διὰ τῆς 'Ρεβέκκας* 109,2 *Ζαρά* (მეორე ადგ.) 109,4 *δευანῶσ* *τῆν ῥῖζαν* 110,4 *ἀνθρσπος* 112,4 *'Ρεβέκκας* 113,14 *τῶ θσφ* 114,13 *αἰσῖα*. 115,11 "Αβραᾶμ 122,4 *ἡβῆδὸν* 124,25 *ἐνεκεν*—26 *Αἰθιοπίσσης* 127,1 *πρὸς αἰσῖν* 127,21 "Ἐρ 127,23 "Ἐρ 129,8 *τῆσαν* 130,6 *ἀλγῶσ* 130,24 *κθῆγῶς* 131,11 *λέγων* 132,18 *ὁν προστ*.—19 *αἰσῖς* 133,4 *οὐκ*—5 *σθ* 133,25 *τῶν σπυδᾶζομένων* 134,1—2 *καὶ δუსᾶργων ἄμα* 135,8 *σπῆσεται* 135,11 *καὶ λῖαν ἐκπλᾶτῆται* 135,15 *καὶ μέντοι* 137,9 *ὄσως* 137,16 *πάντως* 138,1 *πόνους* 138,3 *αἰ* 138,17 *διὰ δῆ*—18 *ἡμᾶς* 139,14 *σπᾶτῆς* 139,23 *ἐλεγεν* 141,18 *μεντοι* 143,14 *τῆς χαλᾶζης* 143,22 *φῆται ἡρ* 144,6 *τὸ ἄρα ἐκεῖ* 146,1 *ὑπῆρχε*.

147,12 ἐν τῷ πίνειν 148,6 ἀνήλθεν—7 αὐτοῦ 148,7 πρὸς αὐτοῦς 149,6 ἀνὰ μέσον (δη-2 ορθ.) 149,11 ἐμπρῆσαι αὐτήν 149,16 ἦν—17 ἀδελφ. αὐτοῦ 149,21 ἰστέον ὧν 150,3 πάντως 150,5 καί—6 λόγον 156,2 ἐκδήλου—3 ἠκούσης 159,19 ἐπὶ τῶν θυσιαῶν ἑκατέρους 160,5 φησὶν 160,9 μετὰ ταῦτα 167,21 ἄρδην 168,11 ἀπελιθόντος 168,13 εἰς τὰ ὑπόχρονδρα 168,21 καί—169,2 ἀφαιρ. 169,9 ἀνθρώπων 172,16 ὧς—17 μου 174,2 Ἡσαΐ 174,4 τῷ Δαυιδ 174,11 ἐπὶ πλείστον 174,12 ἵνα 174,26 καὶ Βαβυλοῦνοι 175,8 τὸν λαόν 175,11 Ἡσαΐας 175,20 περὶ—21 Βαβυλοῦνος 175,24 ἥστερον 177,12 ὡς ξύλον διαβήθρας 177,20 διεβήσαν ὡς τρεῖς καὶ 177,22 ὕδωρ 178,10 πάλιν 180,2 διὰ προράσεως καὶ τὰς σπονδὰς 180,2 μέγρι—3 αὐτοῦ 182,6 ἑκατέρους 183,4 ἀπὸ τοῦ ὄματος 184,20 κατ' οἰκονομίαν 185,1 προλαβούσης 186,5 καὶ τοιοῦτος γενόμενος 186,9 καὶ εἰ—10 ταῦτα 186,13 ὑμῖν (3οῦθ. ορθ.) 188,19 μυριάδας 188,21 ὑπ' Ἄντ.—22 παιδός 188,24 ἤνοιξε—τίφρον 189,10 ὑπαρ.—11 λγ' 189,12 προστησάμενος 189,17 καὶ 191,5 καὶ—6 αὐτόν 191,20 ὅτι—22 οἴκου 192,1 μέντοι 192,5 ὄνυχος—πληρ. 192,16 ἐκ θακτυλίων 192,17 ταλανταίους 195,9 διάστημα ἔχουσιν 195,19 μᾶλλον 197,7 καὶ μέντοι—8 αὐτοῦ 198,19 καὶ φυτ. 200,1 σημείου—3 φεῖγον 200,6 αὐτοῦ 201,2 Σίβυλλα 201,10 καὶ τὸν ἱματισμὸν 202,12 σαφέστατα 205,5 μου 205,12 κύριος 207,1 ἀθρόως 207,7 ὡς—8 δεδήλωται 208,5 φρίττω 208,9 καί—10 ἡμῖβων 208,16 τῆν—17 καρτερικῶς 208,19 καί—21 προκυλλίσθαι 209,9 ὄχεται 209,15 λέγοντος 212,2 φησὶν 212,7 ὁ ἐκ—8 γυναικῶν 215,10 δυσεντερικῶς 218,7 εὐχαριστῶν 220,23 ὑψώθη 223,23 παιδῶς—κούσασθαι 224,2 τοῦ—4 αὐτῶν 225,5 τοῖς ἐφόροις 225,21 τῶν βαρβάρων 226,15 τῆς ἐκκλησίας 227,5 ἀρτίως 227,9 τῆς πυχμαλωσίας 227,16 λέγει—17 θεοῦ 229,5 ἀμέτως 230,1 τὰ ἐπερχόμενα. 230,5 καί—ἔστιν 231,17 διὰ—πολλοῦ 231,23 κυφουρούσα 232,1 ὡ—ἀλλὰ 232,9 γνώριμος 232,15 ἐν—16 ἱστορία 233,10 τότε ὀγ' 233,18 ὅθεν φησὶν 234,21 ἀμιστα συνειδῶν 236,18 τοῦ—19 Ἰακώβ 237,6 θεία 237,11 ἐδοῦλευσαν αὐτοῖς 239,12 δι' αὐτάς 241,10 ἦπερ—έρμ. 242,2 κυρίον 245,4 πάλιν 246,2 βασιλεύσαντα μῆνας τρεῖς (βαβυλῶν γρηθῶ θρηγοσθ βουθήσηληθῶ θμοθ-θμοθρηθῶ θθ γρηθηθρηθῶ εθεθ σθηθηθῶ 118,8) 246,25 τῶν συνακ. 247,12 ὡς 248,19 ὀγ' ἡμῶς—20 ὅς καὶ 249,15 τὰ ἐμπροσθεν 250,1 πῶς—τῶν 253,8 καί—9 ἠηρεῖ-ων 253,14 καὶ περιπ. 254,3 ἀνὰ—πνεῦμ. 255,10 τῶν παρανόμων 255,11 βου-λύμενος 255,13 καίτοι—16 κοράκιον 256,6 πεσιθῆντος 257,17 καί—18 ὀγ' 258,18 ὅτι πλ. 259,19 εὐ μᾶλα 261,24 καὶ 263,24 αὐτοῖς 271,8 θεός 271,9 προδήλως—ὑπηρ. 272,7 θεῖον—προσκυν. 272,7 εἰκότως 273,23 ἐν τῷ—αὐτοῦ 277,21 καὶ διερμ. 279,21 ἀχρῆντος 281,7 ἀπειρών 281,16 δημοτικώτερον 286,8 τῶν—9 ἐνιαυτῶν 286,10 τοῦ ἐνδελεισμοῦ 286,14 πάλιν 286,16 καὶ πολλοὺς—17 μεγάλων 286,19 καὶ τυράννους 289,15 τὰ κτήνη κλυουργ. 290,19 ἰοῖζω φερέμ. 291,15 ἐπὶ—αὐτῶν 291,16 ἐκλεκτοί 294,10 καταπ.—11 ἀνεγ. 296,8 σαφῶς 296,15 ἀλλὰ—προσέειπεν 298,9 θείας 299,8 πρὸς—9 διακ. 300,1 ἤρχθη—2 ἀριθμῶς 300,4 καί—5 μεταλλάξεντος 301,16 ὑπ' Ἀδγούστου 302,7 συναπ-τεμέναις—γρόνον 303,13 Δαυιδ 306,24 τῆς—307,1 γενεᾶς 308,2 ὁ κύριος 308,16 στελέην—309,1 θεύλατος 309,19 ὄνπερ—310,4 συνήλασεν 310,11 ἀηδῆς

—12 ἔξεπερσέυετο 310,20 ταχέως 311,11 τραχηλῶν—12 ὑποθέσεως 314,12
 προβάτων 317,8 προτομάς 317,16 πρὸς τὸ ἀνοπισθῆναι 318,14 τῆς γερουσίας
 320,11 ἔξ—12 λόγους 321,13 ταύτας—15 κυρίως¹ 322,9 ἐπειδὴ οὐκ ἀναγί-
 γραπτὰ 324,20 τοῖ—21 διεσλωλέναι 325,5 τῶν—6 Ἰουδαίων 333,5-6 καὶ ὄν-
 γρας 333,10-11 τῆ ψυχῆ 333,18 πρὸς—19 ἀντέχων 335,9 οικονομίας—10
 ἐπιμελεσθῆαι 336,1 παρὰ τὴν ἀρχὴν 336,5 φαίδρον καὶ 336,5 πάντως² 339,5
 πολλῶν—6 ἀπάντων 339,13 ἰσχυρά—15 ἐπιδέχασθαι 339,19 τίχη 343,2 ἐπει-
 —3 διδάσκαλον 343,15 καὶ εὐκότιστα 344,14 πάντας—16 πολιτείαν 344,19
 τοῦ σώματος 344,23 εὐδαμον—24 ἐπαγγέλλεται 346,15 τῆ παρατυχοῦσι—
 16 ἐκπληροῦντες 347,3 καὶ προτέλειος 347,13 καὶ Ἰαλλίαι 347,20 καὶ—
 348,1 μαγνήματα 355,17 ὧν—18 διδάσκων 356,6 μέχρι—7 διορίξ μκ 358,7
 ἐν ταῖς ὕλαις 359,5 καὶ δουλαγωγῶ 370,4 ἐνεθυμίθη 371,4 μόνον 373,11
 Σίμων 375,7 τοῦ σαββάτου 377,5 ὑπερβαίων—7 γραφῆ 377,10 τὸ δευτερον
 377,13 καὶ Μάρκος—14 εὐαγγελιστὰί 382,13 ἕλωθ, 385,11 τοῦ πολέμου 389,3
 καὶ—4 ὄρασαν 397,13 μετ' αὐτῶν 397,14 εὐκρινῶν—15 ἰδιώτας 400,7
 ἀμβλύνων 403,10 καὶ—ἐξεκλήφραται 406,25 ὁ θεός 410,5 καὶ ἐν αἰγμ.—6
 ἡμερῶν 410,13 τίς δὲ αὐτῆ; 410,25 καὶ πῶς—26 καταναγκαζούσης 412,15
 τῆν—16 ἧ 415,7 καὶ—8 ἔχουσαν 416,20 καθῶς πρέσφημεν 417,5 τὰς—7
 Ἀντιόχου 420,19 ἐκ τῶν εὐρανόων 420,24 ἐπὶ τῆς βασιλείας 421,4 ὅπερ—δη-
 λωσιν 426,22 γὰρ φησιν 427,5 ἰδοῦ—6 αὐτοῦ 435,20 ἐν—21 μανίξ 438,20
 καὶ μάρτυς 442,16 καὶ ἐν περὶ 444,3-4 ἐκ διαμέτρου 444,7 διὰ—8 τλάας
 449,12 μάρτυρας 449,22 ἦμισυ ἀταξ 450,3 εὐκρίαν—4 τερατευόμενοι 450,12
 καὶ Βασ.—14 ἐγνωρίζοντες 456,3 καὶ τοῖς ὑπερπεύουσιν 457,17 ὡς—18 ἐνεκα
 458,3 ἀμφοτέρων—4 πραγματῶν 466,5 καὶ ἀπόζων 468,17 βεβήλους 471,9
 ἐν τῆ Κιλικίᾳ 478,1 γένοι 483,6 ἔλκος—10 ἀπεργάσαντο 483,13 τῆς—θρασύ-
 τητος 485,5-6 καὶ μυθελογίαι 491,8 καὶ ἀνελεθῶν 506,7 ὀνόματι Σπουρίδων
 510,18 ὄς—20 προσαπεκλήρωσεν 516,4 εὐ—5 κρίναν 517,10 καὶ—βασιλευσασα
 517,11 καὶ β.—12 διετέλεσεν 519,2 ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 523,17 μακάρως 525,18
 καταψευδόμενοι 526,17 μυστικῶς 527,1 βρασανίζων 527,4 τί—7 τοῦτο 527,11
 τὸ μυστήριον 527,11 τὸ τῶν—12 ἀψινώτερον 528,9-10 προελίφει πνὶ καταχρί-
 μενοι 528,13 πῦρ 528,22 χρήσιμα—23 ῥητόν 528,24 τῆ ὑψίστου 529,11 ἵσως
 —12 νευρωθείς 532,8 ὡς—9 ἀνθρώπους 532,12-13 καὶ βασιλίδος 544,12-13 τῆ
 δυναστείας 546,22 πρὸς Ἰέρσας 547,7 ἐν ταῖς βασιλείαις 548,3 ψυχῆ καὶ σώματι
 551,16 μέχρι—17 διαλυθέντος 554,26-27 ἐν τῆ ἐρήμῳ 555,17 τῆς—ἐπικαιμένης
 556,1 ὁ βασιλεὺς 558,15 καίτοι—16 εὐσῶν 559,16 εἰς αὐτῶν ἐλθουσῶν 562,24
 γενομένην Ἀνγούσταν 562,25 τότῃ—πυλίστων 563,24 ἐκ—25 αὐτῆ 572,13-14
 συγχῶς 579,1 τῆν κωνῶν ἀναίδειαν 586,17 ἐν δι—18 δέβρακεν 586,20
 σκηπτῶν.

¹) აღსანიშნავია, რომ ამ ორ უკანასკნელ ადგილში მოხსენებულია თავდობი.

²) ამ ორი უკანასკნელი ხარვეზის ქართული ტექსტის შესატყვის ადგილას A ხელნაწერ-ში (148 b=გამოც. გვ. 171,32) ჩანს რალაც ყოფილა და შემდეგ წაუშლია გადაწმერს.

ბ) ქართულში ზედმეტი ადგილები.

§ 23. 5,14 წარწერილად პოენილი 5,27 ქალაქსა 9,18 მბრძოლისაჲ 10,16 ჰრომნი 17,2 თვნიერ ნებისა ღმრთისა 18,5 წიგნისაჲ ამის 22,28 ვიტყუ უკუე 25,31 მდგომარეობითისა სიმტკიცისაჲ 33,10 და ფლობილებით გან-
 ჰბრწინდეს 38,14 აბრაჰამის-თჳს 38,29 სიბრძნესა ამის ეკლოენებისასა 39,28
 ყოველი 40,25 ვარსკულავთ-მეტყუელთა 43,10 სოფელსა მას 46,11 ძმათა
 46,16 რამეთუ 46,17 მამისა სოფლებისა მის ნათესაეთაჲსა 46,19 ესავისი
 46,22 კეთილად-მსახურებისაჲ 46,23 მომრთუმელი 46,24 მისდა აბრაჰამის ტო-
 მობისაჲ 46,31 გონებისა და ეკლოენებათა შემწუნარებელობითი 47,2 უკუე-
 ღად 47,12 აღმოსრული ღმრთის-მსახურებისა 48,11 მუნ შთასლეისა მისისა
 48,31 ახლისა 49,17 მის-თანანი 50,1 შუამდინარისაჲთ 50,6 შუამდინარისაჲთ.
 50,11 ეგვპტით 53,12 ფრიადკა 58,19 და საღმრთომან 59,12 აკენითა 62,17
 ნამძღვეე 62,22 ღმრთისამან 63,23 სიპართლისანი 66,2 აღიარედ და 66,6
 უცხოთესლთა 66,17 ნავეანისა 67,7 მსაჯულთა-თჳს 69,15—16 აგარაქსა თჳს-
 სა 69,17 მალლად მფრინვალე 70,16 საიდუმლოჲ 70,23 დიდისა 72,30 მყის
 შინა 73,4 მწოდებელისა ჩუენისა მეუფისანი 73,14 ეშმაკისა სიბოროტეთანი
 73,15 ელის-თჳს და ძეთა მისთა 77,19 დიდისა 78,10 მის-თჳს 79,11 დავი-
 თისთაჲსა 82,20 ახოვნად 82,20 შთაიხედნაო იტყჳს 82,36 წინაჲსწარმეტყუ-
 ელისაჲ 83,14 რომლისა-თჳს 83,22 საუკუნოდ 83,23 ამის საქმისაჲ 85,1 და-
 ფარულად 85,15 ეგვპტით 86,29 ტაძრისა 87,2 გამოკრით 87,33 და (ჰაზჳ.
 აჯჳ.) 89,1 მისმან 89,6 ხილვად მისსა 89,18 პილოჲსათა 89,27 მერმეცა
 89,32 მუნით 90,10-11 დლისა ერთისასა წარსაგებელი პური სოლომონის ტაბ-
 ლისაჲ 90,30 და 90,30 სიბრძნითა თჳსითა 90,33 და (ჰაზჳ აჯჳ.) 91,10—11
 ვიდრემდის სახრვანიცა და ფუცებანი ეშმაკეულთა ზედა წარსათქუმელი მოი-
 გონნა 91,27 (მრავალ)ტალანტეული 92,1 მათთაჲ 92,1 მათისა 92,2 ზედა-
 მიწეენით 92,6 მისნი 92,21 ბრძოლაჲ 92,22 შენთა 92,27 ყოელისაჲე 93,2
 რამეთუ 93,3 ყოველი 93,29 საღმრთოჲ წერილი 94,17 სოლომონის ზედა-
 ქმნილისა მიერ 94,21 თესლთანი 95,32 ეამთაჲსა 97,2 ქუეყანასა შენსა 97,7
 —8 ხმაჲ იგი 97,17 ტკრთი 97,19 ფრიადთა 97,32 რომლისა-თჳს 97,32
 მოძღუართა შორის 98,3 სიმდიდრენი წარწყმიდნეს და მომგებელი მათი 98,21
 დამარხებაჲ 98,23 უღებებისაჲ 98,31 ესრეთ 100,21 თჳთ(ცა) 101,5 მოძღუ-
 რებათაჲგან 101,7 კეთილად საღმე წარებართებოდა 101,15 ზაქარიაჲსმან
 101,24 თჳსი 101,26 სიბრძნითი 102,3 საკურველისა 102,16 აღთქუმათაჲ
 104,2 წერილი მის-თჳს 105,3 მიმდგომნი. 105,20 და მოულო ძალი მხედველო-
 ბისაჲ 105,22—23 და შემდგომითი შემდგომად, ვითარ იგი ტოვით, 105,23
 მის-თჳს 105,24 ვითარ 105,26 ვითარ 105,32 ტოვია 106,2. თუალთასა
 106,23 ანგელოზთაჲ 107,30 საღმრთოჲსა 108,12 ღმრთისათა 108,15 მა-
 მათ მთავარი 108,17 ნამძღვეე 108,17—18 მეტყუელიცა და სიტყუაჲ 108,22
 ფრიად გეროვანითა 109,7 მღდელთმთავრობად 109,26 საღმრთოჲსა 110,15
 —16 ვითარებისა მისისასა 110,19 მეფემან ბიბილოენელთამან 110,21 დალა-
 თუ მიზეზსა უმეცარ იყვნეს 110,26 მოკითხვასა მას ზედა და ძღუენთა 110,30

იტყვს უფალი 110,33 სახლსა შინა 111,22 რომელნი მას მოყევანნეს ცხოვრებად 111,28 ხოლო კჳალად 111,31—32 და ძღვეაჲ დიდი აღადგინა მათ ზედა 112,21 მუნ 113,16 ანუ ბეკითა ცხოველისაჲთა 114,10—11 ჰაერთა და ქართასა 114,19 გზასა ზედა 114,29 მასვე და ერთსა და ეამსა შინა 114,32 რაჲთურთით 115,17 თვისთვან 116,13 მუნ შინა წყრილნი ბრძანებანი 116,28 უვნებელად დაჰმარხა 117,10 ოდენ 118,22 იერემიას-თჳს წინაჲსწარმეტყუელისა 118,30 მტერთაჲ 119,3 სახლისაჲ მის 119,3—4 ადგილისაჲ მის 120,11 არა 120,21 მბრძოლთაჲსა 120,22 ერისა ღმრთისაჲ 121,2 ტყუედ 121,25 და მისთანანი 122,9 მათვანი 122,29 აგარაკი მისი 123,3 კაცი 123,29 მამაკაცი 124,10 მართუეთა 124,20 ეტყოდა 125,25 წინაჲსწარმეტყუელმან ელისე 126,4 მომხილველნი და 126,13 უვნებლობით 126,27 ესრეთ 127,16 და განცოცხლდა 129,2 მეფობაჲ 129,5 ყოველთა მათ მეფეთანი 129,6 არა ერთისა, არამედ 130,5 და შექმნა იგი ფლისკინად 132,5 ჰოიცენებდენ, რამეთუ ესრეთ 132,5 საკვრელი იერემია 133,3 და 134,3 სხუანი 135,10 ესრეთ 135,33 და მეოტა ეწეოდეს 136,27 მონა ძღვეელთა მათ თჳსთა 136,28 თანა-მონათესავეთა თჳსთაჲ 137,20 დამტკიცებულ 137,21 ქალაქისაგან 137,28—29 გარემოჲსთა ნაშენებთა 138,15 ანუ თუ ნახლობელად გარდაფორინებასა 139,3 ერსაჲ კი ზედა 139,4—5 სჯიდეს და უძლოდეს 139,33 და მეფე იქმნა 140,3—4 კორციელად სამთავროდ 140,9 და ზარა 140,14 ვითარცა ყოველთა შორის ცხად არს 140,17 ჩუენი 140,21 ქეშმარიტად 140,23 და უსახლეროჲსა 141,4 მეფენი 141,27 მესამესა 143,6 ცხენნი 144,28 კეთილითა 144,30 სამსახურებელნი 145,9 მის შორის 145,9 ვითარცა მძორისა რაჲსაგანმე 146,3—4 სახილველ ქმნილნი ყოველნი 146,20 მიდგომილებისა თჳსისასა 146,23 და ხმისა 147,9 წარმართანი 147,9 და ერთსამთავრო ყო ყოველი 148,2 ბაბილოენით 148,19 უძძლესნი უუძღურესთა თჳსთასა 148,31 იუდას ზედა 148,31 ისრაჲლსა ზედა 149,20 ყოვლისა სოფლისა 150,12 და კჳალად შეილნი მამადედათა ზედა აღდგებოდეს 151,18 შვდნი და 151,21—22 შემდგომად მათსა 152,5 ახალი 153,8 ნათლის-ღებად 153,12 ჰურიითაჲ 153,28 სიტყვთა ამით მამათმთავარმან 154,2 შვდნი და 154,11 რომელი—14 ჩუენ 154,29 უკურნებელობითა მისთა 154,33 და სისხლსა სისხლსა ზედა დასძენენ 155,3 დასასხმელად 155,4 შესაკვრელად 156,17 და უსაწყალობელესსა აქადებდა სიკუდილსა 157,21 პირველიცა და 157,31 საწუთოჲსასა 158,10 კელნი 158,26—27 და ილირსოს და შეიწიროს იგი ღმერთმან 159,17 და სიძნელე და სხუანი სასწაულნი მის ეამისანი 160,25 მრავალნი და თითოსახენი 161,17 მავალნი 162,1 საცხოვრებელითა 162,1 წმიდათა 163,8 უშუერებად 163,29 ეამთაჲსა 164,1 ლტოლვილთა 164,3 ზოგად 164,4 ძვრთა და ფიცხელთა 164,16 ვითარცა—17 მისისაჲთა 165,27 და შემდგომსა 168,11 წელიწდეულისა 168,27 განკუმვეითისა 168,34 ბრძენი 169,10 რომლითა—11 მოესწავების 169,17—18 არა მაქუს დამტკიცებით თქუჲმად 170,21 კაცთაჲსა 170,10 საცნაურსა 172,3 ფარისეველად 173,1 უჴლისა და ღმრთისა და მაცხოვრისა ჩუენისასა 173,4 ოდეს და ვითარ და სადა 175,12 მწარეთა რათმე 177,1 საღმრთონი 177,34 დიდი 178,1 ლაერათა და მას შინა 179,30 და მახარებელ-

3ან 181,33 ვნებული 182,24 ქრისტსითა 187,16 უკთომლობით 188,32 სრულიად 190,11 ხოლო—18 შესაკუთრნეს 190,22 პირველი უკუე სიტუკს-გებაჲ 191,4 სადა - 6 მეულღებისაჲ 191,10 უღმრთოთა ჰურიათაგან მიითუალა სიკუდილი 192,6 ცისათა 192,26 ღმრთისაჲ 192,32 ყოველთა 194,23 ანუ აწ-რდილნი 194,34 მეფეთად .195,6 ყოვლითავე სახითა ჯაკუქურთა დასაკველ-თაცა და საბრძოლელთათა 195,32 სხვა საშრობისად 196,3—4 მეორისა კამისად 197,12 ძუელისა მის-ებრ ჩუეულებისა 197,34 მეფე სოლომონ 198,1 და დღესა სიხარულისა გულისა მისისასა 204,28— 29 მას ზედა დამსკუალვითა სანსკუალთათა 205,2 თქუა—3 ჯუარი 206,1 მამულისა წესისაჲ 206,10 ცათა 207,15—16 პირითა მახვლისა და სხუათა წყულულებათათა 207,24 ეგვპტეს 207,25 ქალაქთა და 208,5 მწარისა 209,20— 1 ოთხად განმყოფელნი მისისა მეფობისანი 210,31 რაოდენნიცა შესტენ უღმრთოებისა მათისა თანა მიყოლად 211,3 ფრიალთა 211,18 და ქალაქ-სოფლებთა-მათთა 211,31 ნათესავისაჲ 213,1 დანიელ 213,2 და ტყუეობისაჲ 215,3 და დაუსრულებულყოფა 215,15 განსაცდელთა მათთა დახსნისა და 216,34 ესე ვითარითა 218,1 და ძუელისაჲთა 218,7 წესისაებრ 218,25 მალაქიასა 218,33 გულითად 218,33 და აღაშენებდეს 219,22 მსხუერპლნი 223,27 საკვრველი 224,5-6 გამოუკსნე-ლად ტყუე იქმნა და გამოუჩინებლად 224,23 რომელ არიან სპარსნი 225,15 ღირსნი 225,30-31 ღმრთისა მიმართ 226,31 და გამოღებისა 227,16 მწარესა 228,14 განმზადებულ 230,32 მკვდრთა მისთაგან 231,3 უმუჯლო არს ქალაქი 231,18 სივერაგეთა 236,7-8 მამულისა მის 236,29 და შეწამებისა წიგნთაჲსა 238,1 კორკთასა 238,18 ღმრთისასა 238,35 შეწყობისა-თჲს და 239,18 კორციელსა—19 ქრისტსსა 239,24-25 აღწერისა მისისა 242,7 კერძო-ღიაკონნი 244,21 სიბრთელედ კუალად-გებისა მისისა-თჲს 252,7-8 რომლისა მპურობელ იყო იგი 252,10-11 და მის ქუეშესა სოფელსა 252,28 უგუნურისა 257,16 კაცად გამოჩინებული იგი 267,21 სამგზის 273,9 აბიბელქ 273,13 სიკუდიდ 274,13 ქეშმარიტისა 274,18 და ქალაქსა 276,31 ღიბიელი 279,15 სიტყუაჲ 281,33 კაცებისაჲ 282,21 ჩუეულებისა-ებრ 283,24 ჰაეკელოვანმან 285,25 მეორესა შინა განსაკიქებელსა ამის განდგოპილისასა 290,8 ნიშებშემოსილნი 290,12 რეკა ფრინეთ 290,25 ქუეყანასა მისსა 290,35 სარკანოზთაჲსა 292,2 მკვდრთა მათთა 297,24 და არა ჩემებით 300,18 საკდრითა 303,4 საუფლოჲსა კაცისასა 306,12 მალნარებისათა 306,28 კაცთა შორის 308,19 ბუნებითითა სიმძიმითა რეალისაჲთა.

ამ ზედმეტი ადგილების წარმოშობის შესახებ შეიძლება გავიმეოროთ ის, რაც ზემოთ იყო თქმული, საზოგადოდ, სხვაობათა შესახებ: სახელდობრ, რომ თვითეული აქ მოცემული ცნობათაგანი შეიძლება გაპოყენებულ იქმნეს ტექსტუ-ალურად მხოლოდ განსაკუთრებული ანალიზის შემდეგ ყოველ ცალკე შემთხვე-ვაში. მაგრამ არ შეგვიძლია ეხლავე არ გამოვეყოთ სამი ჯგუფი ამ ზედმეტი ადგილებისა.

1) 5,31-32; 10,18; 154,11-14; 169,10-11; 173,4; 190,22; 210,31; 285,25 უნდა წარმოადგენდნ ტექსტში შეპარულს სხოლიოებს. თუ რომელი მათგანი წარმოადგენს ქართული მთარგმნელის ან გადაამწერის სხოლიოს და რო-

მელი ეკუთვნის ბერძნულ დედანს, ამის გამორკვევა ძნელია, გარდა ზოგიერთი შემთხვევებისა, რომლებიც ჩვენის აზრით უთუოდ ქართველის მიწერილი უნდა იყოს (მაგ., 5,31-32; 10,18 და 169, 10-11).

2) 72,30; 154,33; 197,34 და 198,1 მოცემულია საღმრთო წერილის იმ ციტატების გაგრძელება, რომელთა წინა ნაწილები მოყვანილია ბერძნული დედანის ძირითად ტექსტში. საფიქრებელია, რომ ეს ვრცელი ციტატები მომდინარეობდეს ერთ-ერთი იმ ორი რუკენზიდან, რომლებსაც — ორთავეს — დე ბოორი თვით გიორგი ამატოლს აკუთვნებს (იხ. ზემოთ § 4).

3) 190,11-18 და 191,4-6 იძლევიან სრულებით ახალს, საკმაოდ ვრცელ ტექსტს. პირველი წარმოადგენს შალალას იმ სიტყვების „განწყობას“ პეტრე მოციქულის ჯვარცმის შესახებ, რომელიც გიორგის მოყვანილი აქვს 376,8 — 9. ხოლო მეორე გადმოგვცემს პავლე მოციქულის წამებას. ორივე ნაკვთ ერთსა და იმავე ხელს უნდა ეკუთვნოდეს, რაც ცხადია იქადან, რამ იქ პეტრესი და აქ პავლეს წამება ნერონის მიერ გამოწვეულია მოციქულთა ერთნაირი საქციელით: ა) ნერონმა «განსცა განჩინებაა ჯუარცუმისა მისისაჲ მიზეხითა ორთა ცოლთა მისთაჲთა, რომელნი დაემოწაუნეს წმიდასა მოციქულსა», ხოლო ბ) პავლე «ყუალად ჰრომედვე მიიწია, სადა იგი არქმუნა ხარქსა ვისამე ფრიად საყუარელსა ნერონისსა შეწყუნარებაჲ სიტყუისა სარწმუნობისასა».

გარდა ამისა 154,2 «შვდნი და» წარმოადგენს ისეთს ახალ დამატებას ქართული ტექსტისა, რომელიც უნდა ყოფილიყო არა თუ მის ქვერედაქცია-დედანიში, არამედ თვით პირვანდელ დედანშიც: «ხოლო შვდნი და საგოცდორნი შვდეულნი წელთანი შეკრებიან წელიწადლ ოთხას ოთხმეოცდასამად». ამას ჰმოწმობს თვით ბერძნულის დატული ტექსტი (de Boer 306,2-3), სადაც ჯამში აგრეთვე ს:γ (=483) — ია გამოყვანილი: (7+62) × 7 = 483.

გ) ქართული ტექსტის სხვაობანი, ბერძნულის ვარიანტებით გამარჯვებული.

§ 24. 18,9 მეჩ ბე ნაჟ... GF არ არის; 8,8 «შემდგომად მათსა».

18,13 ბე აბ ნათაჟი აზ; პღეჟსი ხუთი [ჯტაჯ: CFRV] = 8,10 «დამორჩილებისა-თვს მახლობელთა მისთა სოფლებთა».

19,23 აჟ ვრეჟაჟ კნჯი. CGR ვრეჟაჟ = 9,6 «ცხებულსა კვროსს».

39,23 აჟი ვრეჟაჟი. LN ქართ. არ არის.

45,23 'ნეოჯ (ასე BCP. დანარჩენები N ან, რაც უნდა იყოს აზრითაც); 16,18 «ნოსსა».

61,14 ბღღ მჟი აჟი... AR მჟი. 23,20 «არამედ» (ე. ი. სუ, უარყოფითი ნაწილაკი არ არის ქართულში).

72,21 ბე აბ მეჟი თე პეჟეჟსი (მეჟი არა აქვთ AV). 30,15 «წინასწარმეტყუელთა მიერ».

74,15 ვიჟიჟა — 16 თეჟაჟი. ეს ადგილი გამოტოვებულია უმეტეს ხელნაწერებში გარდა GPR. ის ქართულშიც არ არის.

98,5 [ბსჯ R] სპოჯიჟიჟა = 41,6-7 «არცალა... ქუემე არიან».

93,1 ჟი ბე აჟი: თეჟი [ბს თჟჟჟ FHM] = 38,1 «ხოლო იყო თარრა».

- 101,19 *ἐπελθόν*. RV *ἐξελθόν*=43,11 «გამოვიდა».
- 102,6 *καὶ ἔλθῃ πλεῖστον*. BVMal — არ არის. ის არ არის აგრეთვე ქართულში.
- 104,9 *τὸ ἐπιπέσειν εἰσεῖν*. P არ არის. არც ქართულშია.
- 109,11 *ἀμεμνησὶς* [+*δὲ* *χαιρὸς* BFW, აგრეთვე A], *ψαυθῆς* (გამოცემაში *δὲ* *χαιρὸς* არ არის შეტანილი)=46,29 «უბრალო, მართალ, ღმრთის-მსახური».
- 126,17 *εἰς τὸ θρῶν τὸ Ν α β γ δ*. A 'A³α³'=56,28 «მთასა ავაესა», ხოლო მეორე ადგილას 127,9 *Ν α β γ δ* (A 'A³α³')=57,6–7 «ნავაეი».
- 138,1 *τὸ ἐπιμαρτυρεῖν*. P τὸν *μαρτυρεῖν*=63,22 «ნაყოფნი».
- 139,3 *εἰπα τὸν χαιρὸν* [+*φύσιν* P] *ἀρῶν*...=64,8–9 «ვარკუ უფალსა, ხმო-ბ და, უფალი...»
- 144,3 *τὸν δὲ ἰδοῦναι*. FN არ არის. არც ქართულშია.
- 145,23 *ὅτι τὸν* [+*περιουσίαν* *καὶ* *τὸν* BV] *περιεφθίνων ἀλλοφύ-λων*=67,9–10 «გარემოებს მისსა დამკვდრებულთა მათ და დატე-ვებულთა წარმართთა მიერ».
- 147,4 *ἐπιψαυθῆς*. BG *ἐπιψαυθῆς*=67,29 «მაჰირეებელთა».
- 149,20 *ἱεροψαυθῆς*. B *ἱεροψαυθῆς*=69,5 იერობოამისი.
- 152,1 *ἐπιψαυθῆς* AP. დანარჩენები *ἐπιψαυθῆς*=70,8 «მაჰირეებელი».
- 152,4 *αἰ πάλαι* [τῆς P] *πάλαι* [+*φύσιν* P]=70,10 «ბჰენი და ზელ-თა ქალაქისანი».
- 158,6–7 *ψαυθῆς ἢ ἀρῶν* *καὶ* *ἀρῶν*. R²ში არ არის *καὶ* *ἀρῶν*. 72,21 «იტყვს უგუხურებით».
- 159,3 *καὶ ἐξελθόν* *μαρτυρεῖν*. GRPsalm — არ არის. არ არის ქართულშიაც.
- 159,5 *πᾶν τὸν*. AH *πᾶν*. M *πᾶν*. 73,3 «ნამდკვლე».
- 167,10 *ἢ*—*αἰ*. P²ში არ არის. არც ქართულშია.
- 175,10,2 *ἐκχρῆσται*. CG²ში არ არის. არც ქართულშია.
- 182,20 *ὁ*. ABGL ქართ. არ არის.
- 184,6 *φύσιν*. N ქართ. არ არის.
- 186,12 *ὁ*. P ქართ. არ არის.
- 187,10 *τὸν ἰδόν*. CFGLV *ὁ* *ἰδόν*. R *τὸν ἰδόν*=84,11 «წმიდისა».
- 189,17 *ἐχρησται* შეთანხმებულია *ἐχρησται*თან („საფუძველი“), ხოლო ქართ.
- 85,21 «ქონებელთა» შეთანხმებულია სიტყვასთან «ქეთა» (ἀμύσα). აგრეთვე NV *ἐχρησται*.
- 191,4 *ὁ* *μ*. —5 *πῆχ*. *α'*. CF ქართ. არ არის.
- 192,19 *ἰερόν*. CFLNR *ἰερόν*=87,7 «ნაშენებსა».
- 192,23 *καὶ ἐπιμαρτυρεῖν* [+*φύσιν* CFLRV]=87,11 «საფუძველი შექ-მნა რვალისა».
- 195,19 *ἐκχρησται*. CLNRV *ἐκχρησται*=88,33 «ღირს-რწმუნებისა».
- 196,1 *καὶ ἐχρησται* *καὶ* *ἐκχρησται*. CFLR ქართ. არ არის.
- 205,2 *ἐπιμαρτυρεῖν* [+*σος* BF]=94,10 «მეთობა შენი».
- 210,6 *μαρτυρεῖν* *ἐκχρησται*. BCFN ქართ. არ არის.
- 223,4 *καὶ* *ψαυθῆς* APV. დანარჩენები და ქართულიც სტოვებენ.

- 223,8 $\sigma\epsilon\rho\sigma\iota\kappa\eta\iota\omega\ \acute{\alpha}\rho\theta\omicron\delta\epsilon\iota\sigma\chi\acute{\alpha}\tau\omega\upsilon$. L $\sigma\epsilon\rho\sigma\iota\kappa\eta\iota\omega\ \acute{\alpha}\rho\theta\omicron\delta\epsilon\iota\sigma\chi\acute{\alpha}\tau\omega\upsilon$ =105,19 «სიბრძან
შთაასკიბტლამ».
- 227,23 $\iota\pi\delta\ \tau\omicron\varsigma\ \iota\theta\epsilon\iota\omega\ \text{codd. praeter AP}$ =108,9 «საღმრთო მსა
სულლის მიერა».
- 230,15 $\kappa\alpha\iota\ \rho\alpha\rho\iota\gamma\epsilon\gamma\epsilon$. Fjპართ. არ არის.
- 231,6 $\acute{\alpha}\nu\epsilon\gamma\omega\iota\sigma\tau\alpha$. VCoisl. 28 $\acute{\alpha}\nu\epsilon\gamma\epsilon\gamma\epsilon$ =110,2 «მოუხბრობელა».
- 231,7 $\tau\acute{\alpha}\ \tau\omicron\varsigma\ \iota\theta\epsilon\iota\omega\ \text{[-}\tau\alpha\rho\iota\mu\alpha\tau\alpha\ \text{B VCoisl.28]}$ =110,3 «განკითხვანი ღმრთო-
სანი».
- 236,11 'Aσασίρ. FN'Aσασίριω=112,26 «ასურასტანელთა მსანი».
- 250,24 'Aσίφ. ასეა FNPR და კულენისაში 'Aσαφί'იდან შესწორებული.
დანარჩენები 'Aσაφί. 121,18 «ასაფატი».
- 253,3 $\sigma\iota\sigma\epsilon\varsigma$. ყველა ხელნაწერი გარდა CDFCoisl'ისა იძლევა $\sigma\iota\sigma\epsilon\varsigma$ =
122,28 «ესრეთა».
- 261,4 $\acute{\epsilon}\tau\eta\ \iota\psi\prime$. R $\iota\psi\prime$. 127,7 «შვიდ წელ».
- 267,15 $\epsilon\pi\iota\ \Sigma\acute{\omicron}\rho$. B $\sigma\epsilon$. H $\sigma\alpha$. 131,13 «შენ ზელა».
- 283,10 'Aμναξίμ. AN'Aμναξίμ=140,10 «ამინადაბ».
- 286,8 $\acute{\alpha}\rho\chi\acute{\iota}\gamma\gamma\epsilon\lambda\iota\varsigma$. FLM $\acute{\alpha}\rho\chi\epsilon\lambda\iota\varsigma$ =142,7 «ანგელოზი».
- 315,12 $\nu\epsilon\alpha\rho\theta\omega\varsigma$. Ajპართ. არ არის.
- 317,12 $\kappa\alpha\rho\theta\iota\sigma\tau\iota\omega$. ACLMV $\kappa\alpha\rho\theta\iota\sigma\tau\iota\omega$ =160,8 «კობანა».
- 331,24 'Aββίω. R 'Aββίω=169,1 «ამბალ».
- 337,2 Βενουάμ. ACEMP Βενουάμ=172,12 «ბენიამენ».
- 361,14 $\tau\omicron\varsigma\ \iota\theta\epsilon\iota\omega\ \text{BCDEL P}$. ხოლო დანარჩენები $\tau\omicron\varsigma\ \sigma\iota\sigma\epsilon\varsigma$ =182,8
«კათაბა».
- 363,6 $\rho\alpha\gamma\iota\varsigma\ \text{[-}\tau\omicron\pi\epsilon\tau\mu\alpha\tau\ \text{AN]}$ =183,2 «გლახაკი სულითა».
- 363,7 $\tau\omicron\varsigma\ \iota\theta\epsilon\iota\omega$. AN $\tau\omicron\varsigma\ \sigma\iota\sigma\epsilon\varsigma$ =183,2 «კათაბა».
- 380,10 $\tau\omicron\varsigma\ \rho\alpha\rho\iota\ \phi\acute{\alpha}\tau\omega\varsigma\ \text{(}\pi\alpha\rho\alpha\theta\epsilon\zeta\iota\omega\ \text{AB)}$ $\tau\omicron\varsigma\ \sigma\iota\sigma\epsilon\varsigma$ =192,12 უცხო მსა
მის შობისა.
- 384,18 $\lambda\omicron\iota\mu\acute{\epsilon}\tau$. CM $\lambda\omicron\iota\mu\acute{\epsilon}\tau$ =194,32 «სიყმილსა».
- 400,8 $\tau\omicron\varsigma\ \iota\theta\epsilon\iota\omega$. AEMath. $\tau\omicron\varsigma\ \acute{\iota}\nu\theta\rho\acute{\alpha}\pi\omega\iota\omega$ =204,34 «კაცისა».
- 431,3 $\tau\eta\zeta\ \rho\acute{\alpha}\lambda\eta\varsigma$. A $\tau\eta\zeta\ \rho\acute{\alpha}\lambda\eta\omega\iota\varsigma$ =223,13 «ქალაქისა».
- 433,4 $\rho\alpha\rho\iota\ \text{(EL } \rho\alpha\rho\iota\ \text{?) } \rho\alpha\rho\iota$. 224,14 «რახსნი... ცხენი».
- 436,11 'Eλίσταμος. BV 'Eλίσταμος=226,7 «ელიასიბოს».
- 450,12 $\text{K}\lambda\omega\pi\acute{\alpha}$. R $\text{K}\lambda\omega\pi\alpha$ =234,9 «კლოპასი».
- 451,6 $\text{M}\omega\upsilon\tau\alpha\sigma\iota\varsigma$. CM $\text{M}\omega\upsilon\tau\alpha\tau\iota\omega\varsigma$ =234,21 «მუნტანი».
- 451,13 $\text{B}\alpha\rho\theta\epsilon\iota\sigma\tau\iota\omega\varsigma$. CE $\text{B}\alpha\rho\theta\epsilon\iota\sigma\tau\iota\omega\varsigma$ =234,26 «ვარდისანი».
- 467,17 $\text{K}\upsilon\upsilon\tau\iota\lambda\iota\alpha\upsilon\sigma\iota\varsigma$. L $\text{K}\upsilon\tau\iota\ \lambda\prime\text{თი}$. 243,21 «კვტილოიანოს».
- 471,8 $\text{M}\epsilon\phi\omega\sigma\epsilon\sigma\tau\iota\alpha\varsigma$. BCFNRAEG $\text{M}\epsilon\mu\phi$. =245,32 «მომფსესტელთა მსა».
- 474,16 $\kappa\alpha\theta\epsilon\kappa\tau\iota\kappa\eta\gamma$. BP $\kappa\alpha\theta\epsilon\lambda\kappa\tau\iota\kappa\eta\gamma$ =248,1 «შთამზიდველობითი».
- 510,18 $\tau\omicron\varsigma\ \delta\epsilon\sigma\pi\acute{\alpha}\tau\omega$. EFNპართ. არ არის.
- 518,4 'Eλίγγω. ERV $\epsilon\iota\delta\lambda\iota\omega$ =272,4 «კერპთანია».
- 523,13 $\acute{\alpha}\gamma\iota\varsigma$. P $\mu\acute{\epsilon}\gamma\alpha\varsigma$ =274,15 «დილი».
- 527,8 $\kappa\alpha\iota\ \tau\acute{\alpha}$. Pjპართ არ არის.

534,14 ჰქვან DFP ქართ. არ არის.

573,22 ნიპიჯიხა 'Алѣксандра AP. იან. ხუჯიანაქლით B. ხოლო დანარჩენები
იან 'Aღ. ხუჯი. = 302,2 «ავლუსტალსა, ესე იგი არს დუქსა ალექსანდრიისასა».

578,14 (578,19; 578,21) 'Pიუჯიხა. B 'Pიუჯიხა = 304,22 (304,26; 304,28)
«რუჟენოს».

583,15 (583,20) შუჯიხა DPV. შუჯიხა ABCEFLR. 307,21 (307,24)
«სერაპიდისი».

585,17 თქ მუჯიხა 'Aღ. BP, ხოლო დანარჩენები ც მ. მ. ზ. 'Aღ. =
308,30 «დიდისა ღმრთისა არტემიდისი».

ამგვარად, გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფის ბერძნული ტექსტისა და ქართული თარგმანის შედარება შედეგ ტექსტუალურ მოწმობათ იძლევა:

1. ქართული თარგმანი უშუალოდ ბერძნულით არის შესრულებული ბერძნული ტექსტის იმ რედაქციით, რომელიც წარმოდგენილია კუალენის 310-ისა და მისთანა კოდექსებით;

2. გარდა მთარგმნელის სტილისტურისა და მთარგმნელობითი თავისებურებებისა და მთარგმნელ-გადამწერთა შეცთომებისა, ხელნაწერთა დაზიანებისა თუ დედნის ცუდად გაგების ნიადაგზე, ქართულ ტექსტს ახასიათებს ისეთი ზედმეტი და ნაკლულევანი ადგილები, რომელიც ბერძნულ დედანს მიეწერება;

3. ქართული ტექსტის ზედმეტი და ნაკლულევანი ადგილები ნათელს ჰყოფენ, რომ მთარგმნელის განკარგულებაში ყოფილა ზემოხსენებული რედაქციის ვარიანტი, ახალი ქვერედაქცია, რომელიც დღევანდლამდე შენახულ ბერძნულ ხელნაწერებში დაცული არ არის;

4. აღნიშნულ ქვერედაქციას ახასიათებს: ა) შემოკლება საღვთისმეტყველო ნაკვთებისა, როგორც საღმრთო წერილისა და ღვთისმეტყველთა კუთვნილის, ისე თვით გიორგი ამარტოლის; ბ) ხრონოგრაფის ნაწილთა ზოგიერთ ცალკე სათაურების განსხვავებულობა და გ) ცალკე ადგილების განერცომა-დამატება;

5. აღნიშნული ქვერედაქცია ბერძნული ტექსტისა უნდა ეკუთვნოდეს X საუკუნის ან XI საუკუნის პირველი ნახევრის არა უგვიანეს ხანას.

ღ ა მ ა ტ ე ბ ა ნ ი

- I. ბერძნული სიტყვების გადმოცემა ქართულში
- II. ბერძნული საკუთარი სახელების გადმოცემა ქართულში.

§ 25 ზემოხსენებულით ვამთავრებთ ჩვენ გიორგი ამარტოლის ქართული თარგმანის ტექსტუალური გამოყენების საკითხის განხილვის და, ვფიქრობთ, შეიძლებოდა აქ წერტილიც დაგვესვა, რამდენადაც ჩვენი მიერ შესავალში დასახული მიზნის ფარგლებში ჩვენ ვცადეთ საკითხი ყოველწინადად გაგვეშუქებინა, რათა გათვალისწინებული ყოფილიყო ყოველი მოსალოდნელი მიდგომა ქართული თარგმანის ამა თუ იმ ადგილისადმი.

მაგრამ ჩვენ გვინდა აქ დამატების სახით შევეხოთ ორ საკითხს და განვიხილოთ, თუ როგორ არის გადმოცემული გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფის ქართულ თარგმანში 1) ბერძნული სიტყვები და 2) საკუთარი სახელები: ცხადია, ბერძნულ-ქართული შტუდიებისათვის ჩვენი თარგმანი სხვა მხრივაც ბევრ მასალას იძლევა, მაგრამ თუ ჩვენ აქედან ორი ზემოხსენებული საკითხი გამოვყავით, მხოლოდ შემდეგი მოსაზრებებით:

აღნიშნული საკითხები, როგორც ეს თავის ადგილას (§ 6 გვ. 22) გაკერით იყო ნათქვამი, მკიდროდ არის დაკავშირებული ბერძნულით თარგმნილობის საკითხთან, ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, ამ საკითხის მეორე მხარესთან, სახელდობრ ბერძნული დედნის გაელენასთან ქართველ მთარგმნელზე. ამ მხრივ აღნიშნული საკითხების განხილვა ჩვენ საშუალებას გვაძლევს უფრო ნათლად წარმოვიდგინოთ როგორც მთარგმნელის პიროვნება, ისე ის ლიტერატურული სკოლა, რომელიც XI-XII საუკუნეებში უძღვებოდა ქართულ მთარგმნილობით მოღვაწეობას.

მეორე მხრით ბერძნული სიტყვებისა და საკუთარი სახელების ქართულად გადმოცემის საკითხი ჩვენ მიგვაჩნია ერთ-ერთ იმ დიდ საკითხად, რომელმაც უნდა გადასწყვიტოს ძველი ქართული სამწერლო ძეგლების თარგმნილობის პრობლემა. ამიტომ დიდი დანაშაული იქნებოდა გვერდი აგვეხვია ჩვენი ხრონოგრაფისთანა დიდ ძეგლში გაბნეული მასალისათვის, რომელიც ამ პრობლემის გადაჭრისათვის უმნიშვნელო არ იქნება.

დასასრულ, ასეთივე დანაშაული იქნებოდა მკვლევარის მხრივ, თუ ის განუხილველად დასტოვებდა იმ მასალას, რომელიც საშუალო ბერძნულის ფონეტიკის საკითხებისათვის უალრესი მნიშვნელობის არის: ამ თვალსაზრისით საკუთარი სახელებიც იგივე უცხო სიტყვებია, რომელიც გადმოდის თარგმანის ენაში უცვლელად და საკუთრივ უცხო სიტყვებთან ერთად საშუალებას გვაძლევს ზოგიერთი დასკვნა გამოვიტანოთ საშუალო ბერძნულის ამა თუ იმ ფონეტიკური მოვლენის შესახებ.

ჩვენი მოსაზრებები, რასაკვირველია, სუსტია. ამით ოდენ არ შეიძლება გამართლდეს გამოკვლევის დამძიმება ზედმეტი ორი საკითხის განხილვით. მართალია, მათ კავშირი აქვთ ჩვენი გამოკვლევის ძირითად საკითხთან, მაგრამ ბოლოს-დაბოლოს ეს დამოუკიდებელი საკითხებია. თუ ჩვენ, მიუხედავად ამისა,

მაინც ებედავთ მათ შეხებას, სხვათა შორის იმ მოსაზრებითაც, რომ აღნიშნულ საკითხებზე ჯერ ჩვენში არაფერი დაწერილა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ერთ ჩვენ გამოკვლევას (ბერძნული მამაკაცთასახელების გადმოცემისათვის ქართულში: არილი გვ. 89-106), რომელმაც ჩვენ მიერ წინამდებარე შრომიდან არის ამოღებული და წინასწარ მოხსენებული. ამასთანავე ერთად ამ საკითხების განხილვა საშუალებას მისცემს ბერძნულ-ქართული ტექსტების მომავალ მკვლევართ სათანადო მასალა დააგროვონ ამ საკითხების შეახებ, რათა შესაძლებელი გახდეს მათი დამოუკიდებლად განხილვა და ამრიგად ქართული ენის გამოყენება საშუალო ბერძნულის საკითხებისათვის.

I.

ბერძნული სიტყვების გადმოცემა.

§ 26. „ბერძნული სიტყვების“ საზოგადო სახელით ჩვენ ვგულისხმობთ ყველა იმ სიტყვას, რომელიც-კი ქართულ თარგმანში მოიპოვება ბერძნულის სახით, ე. ი. იმ ორსავე კატეგორიას, რომელთაგან ერთს „ნასესხი სიტყვები“ (Lehnwörter) ეწოდება, ხოლო მეორეს „უცხო სიტყვები“ (Fremdwörter). თვითელ მათგანს თავთავისი დანიშნულება აქვს კვლევის დროს და აუცილებელია მათი განსაზღვრა, რათა ჩვენ სესხებას არ მივაწეროთ ის, რაც უცხოობით აიხსნება; ამ ორ მოვლენას-კი ბერძნული ენის ისტორიისათვის განსხვავებული მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ ბერძნული ფონეტიკის საკითხებისათვის უაღრესი მნიშვნელობა აქვს თუნდაც მარტოოდენ შეკრებას უცხო ენებში დაკული ბერძნული სიტყვებისა, რადგან, როგორც სამართლიანად შენიშნავს A. Thumbი „მეტად ღარიბია ჩვენი წყაროები 5.-10. საუკუნის სალაპარაკო ბერძნულის შეცნობისათვის (IF VI, Anzeiger გვ. 60).

ვიმეორებ, ამ მომენტებს—ესა თუ ის ბერძნული სიტყვა ქართულში „ნასესხია“ თუ „უცხო“—პრინციპიალური მნიშვნელობა აქვს ენობრივი საკითხების კვლევისათვის. მით უურო გასაკვირალი იქნება მკითხველისათვის, რომ ის წინამდებარე განხილვაში ვერ იპოვის ამის მკაცრ განსაზღვრას. ამის მიზეზი შემდეგი გახლავს.

ჩვენს განკარგულებაში არის რამდენიმე გამოკვლევა ანალოგიურა ხასიათის. ისინი ეხება სხვადასხვა ენაში შემოსულ ბერძნულ სიტყვებს და მათ გამოყენებას საშუალო ბერძნულის ისტორიისათვის. ესენია Brockelmannის (ZDMG Band 47. S. 1-42), Hübschmannის (Armenische Etymologie. Lpz. 1897. S. 322 391) და Thumbის (BZ IX, 388-452) სომხურის შესახებ, Karl Vollersის (Beiträge zur Kenntniss der lebenden arab. Sprache in Aegypten: ZDMG. B. 50 S. 607-657) არაბულის შესახებ და M. Фасмерის (Греческие заимствования в старославянском языке: Изв. отд. Рус. яз. и слов. ИАН. Том XII, кн. 2-ая 1907. стр. 197-289) სლავურის შესახებ და სხვები (ამ უკანასკნელთ ჩვენ უშუალოდ არ ვიცნობთ), და ჩვენთვის ნათელი ხდება, რომ მკვლევართ ჯერ კიდევ არა აქვთ განსაზღვრული ის გზები, რომლითაც შემოსულ ბერძნული სიტყვები აღნიშნულ ენებში. თავი რომ დავანებოთ ისეთ შემთხვევებს, როდესაც, მაგალითად, *ჭრტყ*'ს *ιερτς*'იდან წარმოშობილად სცნობდა M. Hübschmannი (იხ. Brockelmann I. c. S. 1), სადაც ჩვენ სესხებასთან კი არ უნდა გეჭონდეს საქმე, არამედ სულ სხვა მოვლენასთან, თავი რომ დავანებოთ

ასეთ შემთხვევებს, გაურკვეველი რჩება მაინც, როგორ არის შეთვისებული ესა თუ ის ბერძნული სიტყვა: 1) ზეპირად თუ 2) მწერლობის საშუალებით. ამ კითხვაზე პასუხს ჩვენ ვერ ვპოულობთ ზემოაღნიშნულ გამოკვლევებში. და მიზეზიკი, ფიქრობთ, ის არის, რომ ჯერ კიდევ არ არის მეცნიერებაში ზედმიწევნით განსაზღვრული ეს ორი ცნება: „სესხებისა“ და „უცხოობისა“. არ არის განაზღვრული, ფიქრობთ, იმიტომ, რომ ჯერ არ დასრულებულა წინასწარი მუშაობა მასალების შეგროვების მხრივ და ერთმანერთს არ არის შედარებული სხვადასხვა ენაში დამოწმებული ბერძნული სიტყვების ფორმები.

ამ მოსაზრებით ჩვენც განუყოფლად ვათავსებთ მთელ სიას იმ ბერძნული სიტყვებისა, რომელიც გვხვდება გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფის ქართულ თარგმანში. მხოლოდ შემდეგ განვიხილავთ ჩვენ ისეთ შემთხვევებს, რომელიც შესაძლებელს ხდის ესა თუ ის დასკვნა გამოვიტანოთ ბერძნული ენის ზოგიერთი ფონეტიკური საკითხების შესახებ¹. ამ სიიდან ჩვენ გამოვყოფთ მხოლოდ ისეთ სიტყვებს, რომელიც ეკვმიუტანლად შეიძლება ითქვას, რომ ის არც „ნასესხია“ და არც „უცხო“, არამედ მხოლოდ ბერძნული სიტყვაა ქართული ასოებით დაწერილი.

§ 27. ხრონოგრაფის ქართულ თარგმანში დაცულია შემდეგი ბერძნული სიტყვები:

ადამანტი. «ადამანტთა» (ἀδάμαντας) 85,21².

ავლუსტალი. «ავლუსტალსა» (ἀβύσσος) 302,2.

ალკონი. «ალკონნი» (ἀλκόν) 114,7.

ანდრიანტი. «ანდრიანტი რვალისაჲ» (ἀνδριαντὸν ἀνδριαντῶν) 141,28. აგრეთვე 306,1; 306,7; 309,11. «ანდრიანტე» 283,3-4,6,11 (ἀνδριαντῶν, ἀνδριαντῶν).

ანთუპატი. ანთუპატისა (ἀνθρακίτης) 227,18.

ბალახანი. «ძირისაგან ბალახანისა ხეთასა» (τῆς τοῦ βαλαχάνου ἰσθμῶν) 92,13.

ბარბაროზი. «ბარბაროზი» (βάρβαρος) 287,9; «ბარბაროზისა» (τῶν βαρβαρῶν) 287,21; «სიტყუაბარბაროზობდა» (βαρβαρολογία) 288,29; «ბარბაროზებრივად» 291,33.

ბისონი. «ბისონისა» (βίσων) 86,20.

ბომონი. «ბომონი» (βόμων) 138,24; «ბომონსა» (βόμων) 191,29; «ბომონი» (βόμων) 283,26; აგრეთვე 143,17; 144,30.

დეკენბერი. «დეკენბერი» (δέκνυς) 58,2.

დიკატორი. «დიკატორ ეწოდებოდა» (δικατορὸς ἐκαλεῖται) 146,27.

დიმოსი. «ცხენთა და კერძო-ვირთა დიმოსისათა» (ἰμῶν) 263,15.

¹) ამ განხილვის დროს საკითხებისა და მხედვით გამოყენებული იქნება სხვა ქართულ ძეგლებში დაცული მასალა ბერძნულ-ქართულ შესატყვისობათა.

²) რადგან ბერძნულ-ქართულ ფორმათა შედარებისათვის ამას უღარესი მნიშვნელობა აქვს, ჩვენ მოგვყავს ბერძნულ-ქართული შესატყვისობანი იმ კონტექსტით, როგორც ეს ბერძნულ დედანსა და მის ქართულ თარგმანშია. ციფრები ქართული ტექსტის გვერდსა და სტრიქონს აღნიშნავენ.

დიოპეტი. «დიოპეტისი» (მოკიქ. 19,35) 308,30; «დიოპეტად... უწოდეს» (ზაიანძე) 309,3.

დუკი. «სიქველითა დუკისაჲთა» (ზაიანძე) 295,27; «პატივითა დუკობისაჲთა» (ზაიანძე) 294,30; «დუქსა ალექსანდრიისსა» (ჩაჩუჩია) 302,2.

ევჰიტი. «ევჰიტად და ენთუსისტად სახელდებულნი» (ჩაჩუჩია და ჩხიკვაძე) 281,15.

ეთერი (აჩიჩია) 228,4.

ელლენ ყენა (ქვინაძე) 40,16.

ეკლესია (ქვინაძე) pass. «ეკლესია ყაეთ» (ქვინაძე) 56,11; «ეკლესია ყეეს» (ქვინაძე) 56,13.

ემვლიმოსი. «რომელთა ჩუენ ემვლიმოსად უწოდთ» (შ; ჩა; ჩიანძე; ქვინაძე; ჯანაძე) 152,27; აგრეთვე 152,33.

ენტუსიასტი. იხ. ევჰიტი.

ენკენიობა. «სალომონ ყო ენკენიობაჲ სახლისაჲ» (ჯანაძე) 87,35.

ეპარხოზი (ქვინაძე) 184,9; 291,24.

ეპისტოლე (ქვინაძე) 162,27; 301,32; «იპობის..... კვირლე ალექსანდრიელის მიერ მოწერილი ეპისტოლე» (ქვინაძე..... ჯანაძე) 281,14; «დაწერილითა ეპისტოლისა საყოველთაოჲსაჲთა» (ქვინაძე და ჯანაძე) 292,18.

ეჰინი (ქვინაძე) 114,7.

ეჰსორია (ქვინაძე) 256,4 et pass. «ეჰსორია იქნა» (ქვინაძე) 230,25.

ვასილიყე. «საეროდ ადგილსა მას ვასილიყელ სახელდებულსა» (ქვინაძე და ჯანაძე) 272,5.

ვრეტი. «უწოდეს მას... ვრეტად ვროტოჲსა, ესე იგი არს კაცისა მსკველებისა-თჲს» (ქვინაძე... ჯანაძე და ჯანაძე) 309,3

ვროტო || ვროტოს. იხ. ვრეტი.

თეატრონი (ქვინაძე) 187,2; 193,8; «ვითარცა თეატრონსა შინა» (ქვინაძე და ჯანაძე) 175,8.

თერაპევტე. «რომელთაც ესრეთ სახელ სდვა ვითარმედ თერაპევტე . . . და . . . დედათა თერაპევტიდად უწოდა» (ქვინაძე და ჯანაძე . . . ჯანაძე) 169, 10—12.

ინდიკტიონი. «ინდიკტიონნი» (ქვინაძე) 146,30.

იპოდრომი (ქვინაძე) 10,18.

იროი. «იროად წოდებულთა» (ქვინაძე) 29,21.

იულისი. «და თითუესა . . . იულისად სახელ სდვა» (ქვინაძე) 146,31. შდ. «იულისი» 57 სხოლიო.

იქედნე. «იქედნეთა» (ქვინაძე) 33,17.

კათაკუმეველი (ქვინაძე) 292,30.

კანდიდატი. «კანდიდატნი» (ქვინაძე) 240,15.

კანონი. (ქვინაძე) 277,26 et pass.

კაპეტოლი. «კაპეტოლსა შინა ჰრომისსა» (ქვინაძე და ჯანაძე) 256,18.

- კენტავროსი. «ქირონიონს ვისმე კენტავროსსა» (τὸν Χειράσιον ἢ κένταυρον) 181,1. აგრეთვე 181,3; 25,33.
- კესარი (καίσαρ) 146,25 et pass. მხოლოდ ორჯერ გვხვდება განსხვავებული ფორმა: «კესარ» 146,21 და «კესარ» (B ხელნაწერში) 76,14.
- კინამომა (κινάμαμα). «კინამომოსა» (იერემია 6,20) 202,9; 220,19: კლირიკოსი. «კლირიკოსად სახელ ეღვა» (κλήρικοςί) 49,1.
- კლიროს (κλήρος). «ბერძულად კლიროს ჰქვან ნაწილსა» 49,2 სხოლიო.
- კლიტე. «კლიტენი... დასხნა კართა» (κλειτήρα) 286,6.
- კონიონი. «შესუმითა კონიონისადათა» (κόνιον παύ) 141,2.
- კონქლი (ἡ κογχήλη) 7,18. იხ. კობლიო.
- კორბანა. «რომელსა იგი კორბანა ეწოდებოდა» (τὸν καλσίμενον κορβόνον) 160,8.
- კობლიო. «რომელი ჰამდა კონქლად სახელდებულსა მას კობლიოსა» (ἐπισημασμένην κογχήλην) 7,18; «კობლიოთა» (κακλίαι) 18,14.
- კუვიკულარი. «მოიკლა კუვიკულარისა მიერ» (ἐπὶ κουβικουλάριου) 235,4.
- კვინტილიონი (ἑκατομύριον) 146,31.
- კვპაროზი. «ვითარცა სახელ კვპაროზთასა» (κωπαροζοσ) 90,3.
- კვპრონ (κίπρον). «სულნელთ-მომღებელ არს ქუეყანაჲ იგი ნაყოფის გამომღებელ ყუავილებსა სულნელთასა, რომელსა იგი კვპრონ უწოდებდა და მკვროვალლონ და ოპროვალსამონ» (κίπρον κωπρον ἢ κίπρον κωპρον) 125,35
- კვირაცე (κωβιρακι) 58,15 et pass.
- ლავირინთი. «შთაცვიან ლავირინთთა» (ἐν κωβιρακι) 248,16.
- ლაკანი. «ლაკანასა (ლაკანასა?) შინა» (ἐν κωκάνη) 260,3.
- ლამპარი. «ლამპარნი ცეცხლისანი» (λαμπάδες) 106,31.
- ლიტონი (λίτων). ეს სიტყვა ჩვენს ხრონოგრაფში ხშირად იხმარება და ბერძნულ დედანში მას არას დროს არ უდრის ლიტონი. იმით გადმოცემულია ხოლმე ან ლიტონი ან ლიტონი ან სხვა. ერთ შემთხვევაში კი ახლოვდებიან არს სოლიტონი» (λίτων ἢ ἑκατομύριον... ἢ ἑκατομύριον) 168,25.
- ლიტრა (λίτρα) 84,6.
- მაკისტროსი (μακιστρος) 304,21.
- მანქანა. «დაღვა იგი მანქანათა ზედა მალალთა» (ἐπὶ μακιστροσίων ἢ ἑκατομύριον) 87,6; «გამოცხადნეს მანქანებანი გრძნებისა მისისანი» (μακιστροσίων) 285,26; «და თქუა მათდა მიმართ მანქანებით» (μακιστροσίων) 126,30.
- მარმარილო (μαρμαρακι) 86,29; 308,4.
- მარტკლებული. «მარტკლებულთა» (μαρμαρακι) 307,18.
- მალნიტი (μαλνίτι) 380,11,14.
- მელათრა (ἡ μέλαθρα). «გარემოვს... ტაძრისა მოაქმნა სხუა ნაშენები, რომელსაცა მელათრათად უწოდა» (ἡ καὶ μέλαθρα κίβητος) 86,22. შდ. საბა s. v. «მელათრათა».
- მილი (μίλιον=miliarium) 88,24.
- მიმოსი (μίμος). «მიმოსთა თანა» (ἐν τῷ μίμῳ) 142,28.

მოდო. «მოდსა ოცდაათსა» (მზ:ა ლ') 90,10; «მოდო აქუნდა» (თჳ მზ:თ 307,26.

მონაზონი (მუნაზონ, მუნაჯი) 96,2 et pass.

მონასტერი (მონასტერი) 166,9, 11. — მონასტერიონი 169,28. შდ. «სემნონი».

მოკლონი. «მოკლონებითა რკინისადათა» (მოკლონი) 191,33.

მკროვალლონ (იჳ მკროვალლონი). იხ. «კვპრონი».

ოვლია. «მართალ და ოვლია ეწოდებოდა» (ოვლია; იჳ ოვლია) 191,15.

ოკლომბერი (ოკლომბერი) 58,1.

ოკენოსი. «დიდი ოკენოსი» (ო მკენოსი) 28,20.

ოლკმპიადო. «ოლკმპიადოსასა» (ოლკმპიადო) 154,8; «ოლკმპიადოლი» (ოლკმპიადოლი) 154,8; «ასოკნი ოლკმპიადონი» (ოლკმპიადონი) 154,16.

ოპოვალსამონ (თჳ ოპოვალსამონი). იხ. «კვპრონი». შდ. «ბალსანი».

ორანოვრეტი (ურანოვრეტი). «ორანო ვრეტალი უწოდა მას» (ურანოვრეტი) 309,3.

ორლანო (ორლანო). «ეთიარცა ორლანოსა მიერა» (ორ ზ: ორლანო) 264,24. — ორლანო (როგორც სხეულის ნაწილი): «შეიწრებულობითა ორლანოსადათა» (ორლანო) 96,16. — ორლანო (როგორც იარაღი): «ორლანოსა რასმე სამუშაოსა» (ორლანო; პატარა ცული) 168,9; «ორლანოსა შენებისათა» (ორლანო) 284,17. — ორლანო (როგორც საქარავი): «იწყეს რაჲ აღსარებად... ორლანოსათა» (ორლანო) 87,24; «ფსალმუნებდა ორლანოსა შენთაჲ» (ორლანო; ა მონ 5,23) 202,15. — ორლანოლობითი (ორლანობითი) 248,4.

პალატი. «გამომავალი პალატითა» (პალატი) 235,2 et pass. «შინაგან პალატისა შეუეთასა» (პალატი... თჳ პალატისა) 303,11.

პანარეტოს (პანარეტოსი) 146,15.

პანდოქიონი. «პანდოქიონისა» (პანდოქიონი) 307,6.

პაპა (ი პაპა). «პაპა შეუეთა პაპა» 298,8; «პაპისა პაპისა» (ი პაპა... პაპა) 299,22; და სხვაგანაც.

პასქა (პასქა). 58,13; მერმინდელ (17.—18. საუკ.) მინაწერიშა პასქა.

პატრიარქი (პატრიარქი). 271,14,27; 305,32.

პეტალი (თჳ პეტალი). «პეტალითა ოქროსადათა შემოსნა იგინი» (პეტალი) 86,34; აგრეთვე 308,9.

პინაკი (პინაკი). «ქსესტისა და პინაკისა და სასულმისა განწმენასა» (პინაკი) 172,6.

პორფირი (პორფირი). «პორფირისა» (პორფირი) 86,20; «ყოვლად-პორფირი» (პორფირი) 261,25; «პორფირითა» (იჳ პორფირი) 266,26; «შეიმოსა პორფირი შეუთბისაჲ» (პორფირი) 142,23; «პორფირისა მიერ შეუთბილი» (იჳ ოვლია; ოვლია) 304,4; «პორფირიშა» (პორფირი) 305,25; «რომელმან მოიგონა საღებავი პორფირისაჲ» (იჳ ოვლია; ოვლია) 7,16.

პოტირიტი (პოტირიტი). «პოტირიტიშა პაპისა პოტირიტისნი ვიტონ და ვიკენტი» (პოტირიტი) 267,2. შდ. ს ა ბ ა s. v.

პრეტორი. «განგებდა პრეტორისაჲ» (პრეტორი) 302,18.

პროკენსონი. «მოიკლა პროკენსონს შინა» (პროკენსონი) 234,31.

- პროტიკტორი. «პროტიკტორნი» (პრეპარატი) 240,15.
რიტორი. «რიტორნი» (რეტორი) 264,32. — რიტორობისა (რეტორი) 283,32.
— რიტორობენ (რეტორი) 278,34.
საჰვირონი. «ნაჰვირონი» (საჰვირონი) 52,25; აგრეთვე 53,35.
სატანა. «სატანად» (სატანი) 94,13.
სეკრეტონი. «სეკრეტონსა შინა კოსტანტინეპოლისასა» (სეკრეტონი) 233,2.
სემნიონი. «არს.საეანე რამე, რომელსა უწოდენ სემნიონად და მონასტერ-
იონად» (სემნიონი) 169,28.
სიკლი. «სამასისა სიკლისა» (სიკლი) 79,9; სიკლად (სიკლი) 125,10.
სილიტონი იხ. ლიტონი.
სიმინდი. «სიმინდი გრივი ოცდაათი» (სიმინდი) 90,6; «უკუ-
ეთუ მომართუათ მე სიმინდო» (სიმინდი) 220,27 (= სი 1,11—14); «გრივი
სემინდო სიკლად» (სიმინდი) 125,10; «და იქმნა გრივი სემი-
ნალი» (სიმინდი) 125,22.
სიფონი (სიფონი) 228,8.
სიკიტრა. «მიგეცე შენ ათნი სიკიტრანი» (სიკიტრა) 94,30; 94,31,
«დაიპყრა სიკიტრად მეფობისა პრომთასასა» (სიკიტრა) 146,26;
«მიიღო... სიკიტრად» (სიკიტრა) 142,23.
სოლინარი. «ფითარცა სოლინარი განვლო» (სოლინარი) 246,29.
სორო. «სორო... აპილოსი, რომელსა შინა გუამი მისი მდებარე იყო»
(სორო) 307,33; «სოროსგან» 308,1.
სტადიონი. «და იყო საზომი მისი ორპეოც სტადიონ» (სტადიონი) 86,24;
«ვაკე ორპეოცი სტადიონი» (სტადიონი) 104,16; აგრეთვე 293,29,33; «შემდგო-
მად მრავალთა მათ სტადიონთა» (სტადიონი) 62,10; «სტადიონთა ში-
ნა ჰერისთა» (სტადიონი) 107,2.
სტოლი (სტოლი) 142,32 და სხოლი.
სტრატოლო. «პატივითა სტრატოლობისათა» (სტრატოლო) 295,12.
სტრატოლოტი. (სტრატოლოტი) 136,22; 159,11; 249,15; «კელითა სტრატოლო-
თათა» (სტრატოლოტი) 156,20.
სუნდილი (სუნდილი) 296,13.
სუნკლიტიკოსი (სუნკლიტიკოსი) 294,19; 302,33; «განმზარობისა მიერ სუნ-
კლიტიკოსთასა» (სუნკლიტიკოსი) 251,13; «სუნკლიტიკოსთა» (სუნკლიტიკოსი)
295,9; «განმზარობისა სუნკლიტიკოსობისა ყოელისასა» (სუნკლიტიკოსი) 161,28
სუნდლონი. «ზღაპრობით წმინდის არა მყოფთა სახეთა ხატებსა, ტრი-
ტონთა რათმე და სუნდლოსთა და კენტავროსთასა» (სუნდლონი) 25,33.
სხოლარიონ. «მყოფობისა სხოლარიონთასა განმარტებელმან» (სხოლარიონი)
240,15.
ტაბლა. 67,14 et pass. ბერძნულში ამას ყოველთვის უდრის რაბადა.
ტალანტი (ტალანტი) 84,3 et pass. — ტალანტული. «და ჰყვეს აქლემნი...
და ოქროს მრავალტალანტული» (ტალანტი) 91,27.

ტილისმა. «ტილისმნი... ტილისმათა» (პანაჲსაჲსაჲს, P ოსაჲსაჲსაჲს) 230,27; 236,10.

ტრაპეზი. «საიდუმლოსა ზედა ტრაპეზსა» (ჲნი რჳს მანაჲსაჲს რეჲსაჲსაჲს) 278,25.

ტრივონი. «ტრივონებითა მოსილი» (ნი რას რეჲსაჲსაჲს პანაჲსაჲსაჲსაჲს) 306,25; ვიდრე ტრიონისამდე (ჲნი... რჳს რეჲსაჲს) 175,10 და იქვე სხოლიო.

ტრიტონი. (Pრეჲსაჲს) 25,33. იხ. სუინლოსი.

ვაკინთი. (მანაჲსაჲს) 86,19.

ვპარხოზი. (Pპარხოზ) 190,19; 291,5,16; 303,31.—«ვპარხოზობაჲ ლალიელთა ბორგნეულობად შეცვალა» (რჳს სპარხოზოზ) 294,25.

ვპატონი (Pპატონ) 146,18; «უბრძანა ვპატონთა თვისთა» (რას რეჲსაჲსაჲსაჲსაჲს) 225,28.

ფალლოხი (Pფალლოხ) 307,14.

ფებერვალი 57 სხოლიო.

ფელგმა || **თელგმა** (Pფელგმა). «შეიქნების თელგმაჲ» (Pფელგმა) 103,29.

ფიალი. (Pფიალი) 87,20; 119,27; 219,24.

ფილოსოფოსი (Pფილოსოფოსი) pass.—«ფილოსოფოსობისა... მოღუაწე» (რასაჲსაჲს რჳს Pფილოსოფოსი) 168,33.—«ფილოსოფოსნა რაჲ» (Pფილოსოფოსი) 169,5; «ფილოსოფოსობენ მამულსა სიბრძნის-მოყუარებასა» (Pფილოსოფოსი რჳს რასაჲსაჲსაჲსაჲს) 170,2.

ფინიკი (Pფინიკი) 125,32; 126,10.

ფოლი (Pფოლი). «ოთხთა ფოლთა (Pფოლი) 5» კმა იყოფდა დღითი-დღე» 235,31 (შდ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ნუმიზმატიკა-მეტროლოგია, გვ. 27—28).

ფორი (Pფორი=forum) 261,25; 261,30; 280,3.

ფსალმონი. «ფსალმონი ორლანთა შენთაჲ არა ვისმინო» (Pფსალმონი) 220,31 (== მოს 5,23).—«ფსალმონი 76,7 et pass.—ფსალმონება (Pფსალმონი) 178,3.

ქართა (Pქართა) 9,1; 237,6; 260,2; 267,21.

ქლამინდი. «ქლამინდი სხუთა მეფეთაჲ» (Pქლამინდი) 295,20; «სანეფოთთა ქლამინდითა შემოკვირად» (Pქლამინდი) 294,24.

ქსეტია. «ქსეტისა... განწმენდასა» (Pქსეტია) 172,6.

ლოერონი. «ლოერონთაგან, რომელ არიან გურინვანი და გოდებანი ქმნილნი საფლავთა ზედა» (Pლოერონი) 31,20.

ლოტიკა. «ვინაჲ იგი ლოტიკადუ სახელ იღების, რომელ არს გრძობაჲ» (Pლოტიკა) 31,19.

ხრიზმოსი. «ვითარცა ესჲ მიკებაჲ იგი სამისნოჲსაჲ მის ხრიზმოსისაჲ» (Pხრიზმოსი) 9,13; «ხრიზმოსიკა რაჲმე წარუკითხეს» (Pხრიზმოსი) 284,33.—«ხრიზმოს-მეტყუელი (Pხრიზმოსი) 290,17.

§ 28. ჩვენი მიზნებისათვის უალრესი მნიშვნელობის არის ის პერპნული მინაწერები, რომელიც ხელნაწერთა აშიებზე მოიპოვება და რომელიც ჩვენ ზემოთ გვქონდა მოხსენებული (იხ. გვ. 22) ამ მინაწერთა დანიშნულებაჲ განემაო-

ტოს მკაობნველს ესათუის, ტექსტში ნახმარი ბერძნული სიტყვა და გააცნოს მკითხველს ის ბერძნული სიტყვა, რომელიც მთარგმნელს ან ზედმიწევნით ვერ გადმოუცია ქართულად ან რომლის ქართული შესატყვისის მას სრულებით ვერ მოუძებნია. ეს მინაწერები შეიღვევია:

1) გ. მ. 20¹: შეისწავე ედ ბერძულად მერიზმოს (de Boor 54, 13 *მარა-მარა*) ჰქვან ვანუოფასა და მეროპეს (de Boor 54,15 *მარა-მარა*) კაცთა საღრამ-მატიკოსოჲთა სიტყვთა და ლექსითა. რლი ესე განუოფილებისაგან ენათასა და განუოფილებისა ქენისა სახელ ეღვა...

2) გ. მ. 39: პარესინ (de Boor 95,9 *მარა-მარა*).

3) გ. მ. 39: ტისპარესიოს (de Boor 95,14 *მარა-მარა*).

4) გ. მ. 49: შეისწავე ედ ბერძულად კლიროს (de Boor 113,18 *მარა-მარა*) ჰქვან ნაწილსა.

5) გ. მ. 69: პარავოლი (B პარავოა, C პარავოი) = de Boor 149,22 *მარა-მარა*.

6) გ. მ. 69: შეისწავე განუოფილებაჲ სახეთა იგავთაჲ, რამეთუ ოთხ[უარ]-ად ითქუენის ენითა ეღენთა[ათა] პარავოლი (de Boor 150,9 *მარა-მარა*) პროვლიმა (de Boor 150,18 *მარა-მარა*) პარადილა (de Boor 150,23 *მარა-მარა*) პარა-რუმა (de Boor 151,2 *მარა-მარა*).

7) გ. მ. 78: ანტიონ (de Boor 176,17 *მარა-მარა*).

8) გ. მ. 84: ანტროოდეს (de Boor 188, 14—15 *მარა-მარა*).

9) გ. მ. 87: თვს კას პურია (de Boor 193,10 *მარა-მარა*).

10) გ. მ. 89: პროტომას მოსხოონ (de Boor 196,21 *მარა-მარა*).

11) ე. მ. 113: ალხი (de Boor 237,9 *მარა-მარა*).

12) გ. მ. 115: [პარატა]ქსეოს (de Boor 240,16 *მარა-მარა*).

13) გ. მ. 119: ანტროოდი (de Boor 246,23 *მარა-მარა*).

14) გ. მ. 152: შეისწავე ედ რლსა იგი ჩნ ზანადებად უწოდთ ქართულითა ენითა, მას ბერძენნი ემვოლიზმოსად (de Boor 303,20) სახელ სდებენ.

15) გ. მ. 166: ექსემეტროდიანეს (de Boor 328,9 *მარა-მარა*).

16) გ. მ. 174: სუნკლიტო (de Boor 341,24 *მარა-მარა*).

17) გ. მ. 213: ტუ მაკროპიროს ΤΟΥ [ΜΑΚ[ΡΟΧΗΡ]ΟΥ] (de Boor 414,16 *მარა-მარა*).

18) გ. მ. 214: სუნჰინტე¹.

19) გ. მ. 214: ოაგინოსკონოიტო (de Boor 416,15 *მარა-მარა*).

§ 29. ზემოთ მოყვანილი სიტყვების ენობრივად გამოყენებისათვის საჭიროა, რასაკვირველია, იმის გარკვევა, თუ რომელი მათგანი შეთვისებულია ქარ-

¹ ამ ეჭურებით აღნიშნულია ჩვენ გამოცემის გვერდები, სადაც სხოლიოებში მოყვანილია სათანადო მინაწერები.

² შუ. ზემოთ გვ. 30. ცოტა ქვევით ეს სიტყვები ქართულ ტექსტში უკვე გადმოთარგმნილია: «სამსხვერპლონი და კეჟანი» (119,27).

³ შუ. ზემოთ გვ. 30.

⁴ თუ რომელ ბერძნულ სიტყვას უდრის «სუნჰინტე» გაურკვეველია, ხოლო საფიქრებელია, რამ აქ რამელიდაც თუჩით დაწვებული სიტყვა უნდა ყოფილიყო, რის შემდეგაც იხმოდა.

თულში მწერლობის გზით და რომელი ზეპირად. სამწუხაროდ, ჩვენ ამაზე ამჟამად პასუხს ვერ გავცემთ, რადგან ამ ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხის გასაშუქებლად აუცილებელია ხელთ გვქონდეს ყველა ბერძნულ-ქართული შესატყვისობანი, რომელიც-კი მოიპოვება. და წინამდებარე თავის მიზანიც სწორედ ის არის, რომ წარმოადგინოს ერთი ნაწილი ამ შესატყვისობათა, და ჩვენ იმედს გვაქვს, რომ ამ მასალის¹ ფონეტიკურ-მორფოლოგიური განხილვის დროს გამოირკვევა ზოგიერთი მომენტები ამ ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხისა. აქ შეიძლება მხოლოდ აღინიშნოს, რომ § 27^{ში} მოყვანილი სიტყვებიდან ზოგიერთი, როგორც მაგალითად: ვრეტი, ვროტო, ოვლია, ლოერონი, ლოიტია და ზოგიერთი სხვა, აშკარა გლოსებს წარმოადგენენ.

ფ ლ ნ ე ბ ი კ ა .

§ 30. ხ მო ვ ე ნ ე ბ ი .

ა ინლაუტში გადმოცემულია ნუდამ ანით. ხოლო ქართულში რომ გვაქვს ღამოწმებული ფორმა „მოლოზანი“ (<მოლაზონი (ნინოშვილი II, 171) <მონაზონი || მოაზონი>), აქ ხმოვნებია გადასმული, რაც ქართულ ნიადაგზე უნდა მოხდარიყოს.

ა და ა — ორივე გადმოცემულია ონით. რომ ეს ორი ო. ბგერის გამომხატველი ასო ქართულ გადმოცემაში საზოგადოდ განსხვავებული არ არის, ბუნებრივია. რადგან ამ დროს თვით ბერძნულში მოსაპობილი იყო განსხვავება გრძელსა და მოკლე ხმოვნებს შორის. მაგრამ, რომ მათ შორის წინათ განსხვავება არსებობდა და აშეგა გრძელი ონის გამომხატველი ასო იყო, ეს, ჩანს, კარგად მოეხსენებოდათ ქართველ მწიგნობართ. ჩვენი თარგმანი, მაგალითად, სამ შემთხვევაში (მინაწერებში) განსხვავებულად გადმოგვცემს ამეგას: ანტროოდეს, ანტროოდის, მოსხოონ. ეს რასაკვირველად, სრულებით არ ჩიშნავს იმას, რომ ამ დროს ოდნავ მაინც ისმოდა ბერძნულში გრძელი ო: ეს, ჩვენის აზრით, წმინდა მწიგნობრული მოვლენა უნდა იყოს. ეს თეორიულ-მეცნიერული განსხვავება იმიტომ კონსა და ამეგას შორის ესმოდა „სასწავლო წიგნის“ ქართველ ავტორსაც, როდესაც ის ბერძნული ასოების სახელწოდებათა ჩამოთვლისას პირველს აღნიშნავს ოვ^{თი}, ხოლო მეორეს ფ^{თი} (მ. ჯანაშვილი, აღვადგინე... გვ. 132—133; ს. ყაუხჩიშვილი, შატბერდის კრებულის სასწავლო წიგნი: ტფ. უნივერსიტ. III გვ. 184. შდ. Н. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Ленинград 1925. გვ. 8. § 13)².

ერთს შემთხვევაში ო უნით არის გადმოცემული («ფსალმუნი», გვხვდება აგრეთვე «ფსალმონი»). ბერძნულ ნიადაგზე ამის ახსნა იმით არის გაძნელებული,

¹) მოყვანილთ გარდა აღნიშნაეთ უკვე დიდი ხნის დამკვიდრებულ სიტყვებს: ანგლოზი 106,4 გეჭენიისა 175,4; დიაკონად 241,21; ებისკოპოსმან 251,12; ემბახსა 254,12; ლავრათა 178,1; ლექსი 278,19.

²) სიმპტომატიურია ფ-ასოს ისტორიისათვის, რომ VIII-IXს. ავტორი „სასწავლო წიგნი“-სა მას ხმარობს გრძელი ონის გამოსახატავად, ხოლო XI-XII საუკ. მთარგმნელი იმავე გრძელი ხმოვნის აღსანიშნავად სულ სხვა საშუალებას მიმართავს.

რომ მახვილიანი *ε*'ს ად ქცევა ბერძნულში შეტად იშვიათი მოვლენაა და თვის-თავადაც ძნელი ასახსნელიცაა (იხ. Dieterich 17—18). ასე რომ ეს შეც-ძლება ქართულ ნიადაგზე იყოს მომხდარი, სადაც ონის ნაცვლად უნი ჩვენ სხვა შემთხვევებშიაც გვაქვს: მაგ., *αρραρηγης* (Ф а с м е р 247) ქართულად გადმოცემულია „კრასოვული“-ს ფორმით (ათონის კრებულთ 216 et passim. შდ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ნუმისმატიკა-მეტროლოგია გვ. 74).

რაც შეეხება იმას, რომ *αρραρηγης* გადმოცემულია „პოტირისნი“-ს სახით, ეს უნდა მომხდარიყოს ამ სიტყვის ზეპირი შეთვისების ნიადაგზე. ამას გვაფიქრებინებს თვით მორფოლოგია სიტყვისა: სახელდობრ, ქართველი ვასკნობია ამ სიტყვას მხოლოდობითი რიცხვის ფორმით *αρραρηγης*, და საკმაოდ გრძელ სიტყვას შეეძლო აეტანა ისეთი შეკვეცა (პირველ რიგში *ε*'ს დაკარგვა), როგორც ეს მოუვიდა *αρραρηγης*-ს სომხურად გადმოცემის დროს: *tpazion* (Thumb 394) და ამრიგად ჩვენ მივიღებდით ფორმას **არარეგეჯი*, რაც შემდეგ თვით ბერძნულშიც *ε*'სა და *π*'ს შეუგუებლობის გამო მოგვეცემდა *არარეგეჯი*¹. ასე რომ ადვილი შესაძლებელია, რომ ბერძნულში, ხალხურ ენაში ზოგიერთ ადგილას ეს ფორმა გავრცელებული იყო.

ε'ს შესატყვისის ქართულში ენი წარმოადგენს, რომ *λεξινυ* ქართულში ანია-არის გადმოცემული, ამას გამართლება თვით ბერძნულში აქვს, სადაც რეგრესიული ასიმილაციით მიღებულია *λεξινυ* (Boisacq 568). *τελεγμα*-ს გადმოცემა «ტილისმა»-დ იმით აიხსნება, რომ ის უშუალოდ ბერძნულიდან არ არის შეთვისებული (შდ. ი. აბულაძე, შპ.ნამეს ქართული ვერსიები გვ. 832).

სიტყვაში «იქედნეთა», რომელიც შემოსულია ქართულში ბიბლიურ ტექსტებთან ერთად (Mapp, Антиох Стратиг 14), ჩვენ გვაქვს ისეთივე შენაცვლება ხმოვნებისა, როგორც ზემოთმოყვანილ „მოლოზან“-ში.

ჟ ჩვენს თარგმანში ყველგან იმით არის გადმოცემული გარდა ორი შემთხვევისა: «მონასტერი» და «ეკლესია», სადაც *η*'ს შესატყვისად ენი გვევლინება. ეს განსხვავება *η*'ს გადმოცემაში ქრონოლოგიურია: თვით ბერძნულში მოხდა, რომ გრძელი ენი (*η*) IV საუკუნიდან მაინც ისმოდა უკვე ინად. და ქართული განსხვავებული ტრანსკრიფცია ჰმოწმობს იმას, რომ ეს სიტყვები სხვადასხვა დროს არის შეთვისებული. ბუნებრივია, რომ «ეკლესია» და «მონასტერი» ქართველებს უფრო ადრე ექნებოდათ შეთვისებული, ვიდრე, მაგ., «სტრალიატი» და სხვა. და, საზოგადოდ, ქართულ ენაში ჩვენ ამ მხრით ვამჩნევთ ორ ფენს: უძველესი ფენი იძლევა ენს („ქანდელი“ ხანძ. 50,2; „კერეონი“ Xპ 2,195 მერვე საუკუნის წინადროის ტექსტში, „კერეონი“ შუ შან. 22,16, „კლერეკი“, „სქემი“ || „სქემა“ „ენიოხი“ და სხვ.), ხოლო გვიანი—ინს. ამ განსხვავებულობის ქრონოლოგიური დათარიღება შეადგენს ქართული ფილოლოგიის მორიგ ამოცანას (სომხურის შესახებ ასეთ ქრონოლოგიურ განსაზღვრას იძლევა Thumb 395).

¹) შდ. აგრეთვე ქართული „ტბახიონი“ (თ უ ა ლ თ ა ი: СМОНПК. XXIV (1898) გვ. 22) და აქის შემდეგი საფუძვრი „აბიონი“ (ჩუ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, *არაჯი* (Du Cange 1077).

რაც შეეხება «კრიაკე»-ს (კრიაკე), აქ ენი, მართალია, მორფოლოგიურ ელემენტს წარმოადგენს და მას შესაძლებელია სხვა ახსნა ჰქონდეს (როგორც სხვა წინადაგზე წარმოშობილ -ე დაბოლოებას და არა ოსის გადმოცემას), მაგრამ ჩვენ ვუიქრობთ, რომ ის იმავე ძველ ფენს ეკუთვნის, როდესაც ოსის ნით გადმოიცემოდა. ასეთსავე შემთხვევას უნდა წარმოადგენდეს «ეპისტოლე» (ეპისტოლე) (ეპისტოლე). გვიან პერიოდში, როდესაც ოსის ინალ გადმოსცემდნენ, ანალოგიური მორფოლოგიური ელემენტი ინალ გვევლინება («პარაეოლი» პარაეოლი, «პოტირიტიისი» პოტირიტიისი)¹.

თუ ოსის ნით გადმოიცემოდა, თავის-თავად ცხადია ქართულ მწიგნობართა წინაშე დაისწრაფა საკითხი ოსის და ოსის განსხვავების შესახებ, ისევე როგორც მათ არ გამოეპარათ ასეთი განსხვავებულობა ოსისა და ოსის შორის. და როგორც იმეგას მიკრონისაგან ასხვავებდნენ ხოლმე ოსის (და შემდეგ ოსის) საშუალებით, ისევე მათ საკიროდ დაინახეს ოსის განსახვავებლად ოსისაგან იმნარათ ასო ოსის. და ჩვენ ვიკითხვით, მაგ., რომ გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში სამჯერ (5, 24; 6, 1; 12, 41) სწერია «ეკლსია» (ეკლსია) და «სანწყალო წიკნი» ოსის და ოსის მოყვანილია «სათ» და «სამ» ფორმით (მ. ჯანაშვილი, აღვადგინე... 122). ამ უკანასკნელში ოსის სახელწოდება არის «მეტა» (იქვე გვ. 133).

ეკლსია გადმოცემულია «კათაქუმეველი», სადაც ჩვენ ენის ასიმილაციის გვაქვს ანთან.

განსაკუთრებულის წინაშეწინააღმდეგობის არიან ბერძნულ-ქართული შესატყვისობანი ოსის ისტორიისათვის. ჩვენი თარგმანი იძლევა ამ ბერძნისათვის ოსის გამოხატულებას: ოსისა და ოსის. ძველი ბერძნული ოსის ბერძნული, ცნობილია, შემდეგ ოსის ბერძნულად, რაც 11. საუკუნე. დასრულდა (Psalmes 116; Hatzidakis 24). აღინიშნება აგრეთვე ოსის ცვლება ოსის. Thumbis (IF 8, 188 შლდ. BZ IX, 397 შლდ.) და Dieterichის (გვ. 23 შლდ.) კანატიდან და მათ მიერ წამოყენებულ მოწინააღმდეგე ირკვევა შემდეგი სურათი. ძირითადი ხასიათი ოსის ბერძნისა მეტად გამძლე აღმოჩნდა საკუთრივ საბერძნეთში, სადაც მისი გამოთქმა ვლდ თვით 11. საუკუნემდე აღწევს. ეს ბერძნული განიცდის ცვლილებას ოსის მიმართულებით, ოსის ნაკადის გავლენით, რომელთაგან ერთი მომდინარეობს ევგიპტუდან, სადაც ოსის ინს გვაძლევს ხოლმე და საიდანაც ოსის გამოთქმა მოედება ევგიპტური გავლენის ქვეშ მყოფ მხარეებს, იმ დროს როდესაც საკუთრივ საბერძნეთში მხოლოდ 9.-10. საუკუნეში ხდება ოსის გარდაქმვა ინალ; ხოლო მეორე ნაკადი მომდინარეობს მცირე აზიიდან, სადაც ოსის ადგილობრივი ენების გავლენით, რომელთათვის ვ გამოთქმა უცხო იყო. ოსის მდე გავლიერდა.

რა სურათს იძლევა ამ მხრით იმ ბერძნულ სიტყვათა გადმოცემა, რომელიც ჩვენს ძველში მოიპოვება? საყურადღებოა, რომ ოსის მეტწილად ვლდის გადმოცემული (კპარხოზი, კპარხოზობა, ვაკინთი, სვნიკლიტო, სვნიკლიტიკოსი, სვნიკლისი, ვპატოსი, კპრონ, მვროვალლონ, მარტკლი, კპრიაკე, კონქკლი, ანთვპატი, ალკკონი, კვინტილიონი, კვნიკოჟსა ბრძენ კკონთასა, კპაროზი, ოლემპიადო, და მინაწერებში: თვსკას, პვრია, სვნიკინტი, ხოლო სამს შემთხვევაში ინით: ბი-

¹) აღსანიშნავია ისიც, რომ კრიაკე ეპისტოლეში ენის შემარჩუნებას ხელს უწყობდა მარტივი ოსის. ამის შესახებ ჩვენ ქვემოთ გვექნება საუბარი (იხ. გვ. 80).

სონი, პორფირი. ლავირინთი (ალსანიშნავია რომ სამსავე შემთხვევაში ინი მახვილიან ა'ს გადმოგვეცეს), იგივე სურათია საკუთარი სახელების გადმოცემაშიაც, სახელდობრ. ა' მეტწილად ვ'თია გადმოცემული: აკვლა, ალენ, ანთვატოს, ანკ. უორა (წდ. ზემოთ გვ. 44), ასტაკაის, ბითვინია, ვსტასპი, დიონვსი, დიონვსიოს, დიონვსოს, ევპატე, ევტკეი, ვეტკუსი, თუკვდიდი, ილვკრია, ილვკრიკე, ილვკრიელი. იოვან, კერკვრა, კვზიკის. კვთირანი, სვრია, კვპინი, კვტილინოს, კვპრე, კვპრიანე, კვრინე, კვროს, ლიბვა || ლივვა (აგრეთვე «ლიბია»), ლვდია, ლვკაონელი. ლვკაონია, ლვკია, ლვკურლოს, ლვსიმახოს. მავია, მვსია, მვრინია, ოლვნიონი, პოლვკარბოს (მაგრამ «პოლიკრატის»), პვთია, სკვთეთი, სკვთია, სვნიონ, სვმნახოს, სვნივპო, ტერტკლიანე, ტვანელი, ტვროს, ვრკანია, ვრკანოს, ფერეკვდის, ფრვკია, ხარვკდი, ხრვსოპოლი. ამ მასალიდან ჩანს, რომ ა'ს გადმოცემისას ქართულში სვარბობს მისი ის გამთქმა, რომელიც საფუძველს წარმოადგენდა საკუთრივ საბერძნეთისათვის. და ვფიქრობთ ამას უნდა ჰქონდეს თავისი რეალ-ისტორიული გამართლება.

ეს დასკვნა, რასაკვირველია, არ უარყოფს იმას, რომ ა'ს შეიძლება ჰქონდეს ქართულში ის შესატყვისობანიც, რომელნიც ვ'ს პარალელურად ვითარდებოდა: ერთის მხრით ი შესატყვისობა, რომელიც 11. საუკუნისათვის უკვე სრულიად ბერძნული გახდა, მეორეს მხრით უ, რომელიც მცირე აზიის ნიადაგზე წარმოიშვა უცხო ბგერათა გავლენით და აქა-იქ სრულიად ბერძნულშიაც შეიქვრა (Dieterich 26). რადგან მთავარი ფენი ბერძნული ფორმებისა ქართულში საკუთრივ საბერძნეთიდან უნდა მომდინარეობდეს, ცხადია ა'ს გადმოცემა უნით სპორადიულ მოვლენას წარმოადგენს. ჩვენს თარგმანში მხოლოდ ერთი ასეთი შემთხვევა გვაქვს დადასტურებული საკუთარ სახელში: ევტუქი, რომლის ანალოგიური ფორმა (Ἐυτυχία) დამოწმებულია პონტოს ერთ წარწერაში (Athenische Mittheilungen 14.210=Dieterich 23). ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ა'ს ასეთი გადმოცემის შედეგი უნდა იყოს, რომ სხვადასხვა ქართულ ძეგლებში გვაქვს ფორმები: აკვკა—ბურლო (ათონის ქრებული, 175 et passim), ოკაკა— || ოკაკა—ულუმბო, აკაკა—ათურა (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ნუმისმატიკა-მეტროლოგია გვ. 19), აკაკაკა—აბოკროფა < აბოკრუფა (კეკელიძე, ქართული ლიტ. ისტორია I 467), აკაკაკა—პანიჯური და აკაკა—უუსოს (ეს ორი უკანასკნელი მოაპოვება სვანეთში იფარის საზოგადოების სოფ. წვირმში პროფ. აკაკი შანიძის მიერ აღწერილ X—XI საუკ. ტყავის ხელნაწერის ბერძნულ მინაწერთა შორის («პართენიკი პანიჯური» და „დოქსა ენ უფსოს“). ყველა ეს სიტყვა დადასტურებულია ქართულში არა უადრეს X—XI საუკუნისა (აქვე შეიძლება მოვიხსენიოთ ერთი უნიანი ფორმა, რომელიც ატენის სიონის ბერძნულ წარწერათა შორის გვხვდება: ნუნ (νυν); დოგსა პატრი კე აო კე ა... ვმატი კე ნოვნ კე ა... ის ტ... ნ ეონონ: ამინ (წარწერა გადმოწერილია ჩვენ მიერ 1919 წლის ზაფხულს, და შემოწმებული გვაქვს პროფ. აკ. შანიძის მიერ 1921 წელს გადაწერილი პირის მიხედვით). და ამიტომ საფიქრებელია, რომ აქ უნიანი ფორმები ძველი ბერძნულის ანიანი ფორმების მემკვიდრეებს კი არ წარმოადგენენ, არამედ მეორადი წარმოების შედეგებს, როგორც ეს დადასტურებულია საშუალოსა და ახალ ბერძნულში. ა'ს გაძლიერებას ა'დ ადგილი აქვს.

ხოლმე „თუ ის უმახვილოა და თუ მეზობლად ლაბიალი ან გულტურალი, იშვიათად პალატალი შ ე არის“ (Hatzidakis, Einleitung 104—105). ჩვენი შემთხვევებიც სწორედ ამ განსაზღვრის ფარგლებშია მოქცეული (ბერდოს გარდა, რომელსაც ბერძნულში ა'ზე აქვს მახვილი). მაგრამ ქართულში დადასტურებულია აგრეთვე ერთი სიტყვა *ააინ*; პური—რომელიც გაცილებით უფრო ადრე გვხვდება (მაგ., სახარებაში), ვიდრე ზემო ჩამოთვლილნი და რომელშიაც ვთავსობთ, უნით გადმოცემულია ძველი ბერძნული ა და არა სტყუნდარი განვითარება. ასე რომ დიტერიხის მიერ (გვ. 23) მოყვანილ ძველი, უნის შემცველი სიტყვების რიცხვს ჩვენი სიტყვაც („პური“) უნდა მიემატოს.

ა'ს საკითხთან დაკავშირებულია *ა* დიფთონგის საკითხიც. ჩვენ ვიცით, რომ ამანაც გამოიარა სხვადასხვანაირი ცვლილება: 5. საუქუნეში ქრ. წ., მაგალითად, ბეოტიაში აქ ისმის ა (Brugmann 56, Hirt 81); ამავე გამოთქმას ჩვენ ვხვდებით ატიკის წარწერებში ქრისტეს შემდგომ საუქუნეებში, ხოლო 9.-10. საუქუნისათვის უკვე ჩამოყალიბდება ჩვენი დიფთონგის ინად გამოთქმა და გადმოცემაც (Brugmann 57. წდ. Psaltes 116, Hatzidakis 28, Thumb 401). საყურადღებოა, რომ აქ ჩვენი თარგმანი ნეტ შემთხვევაში ვ გამოთქმას იცავს ბერძნული ფორმების გადმოცემის დროს. სიტყვებიდან მხოლოდ ორი შემთხვევაა, როდესაც *ააინ*: «უნიკია» და *ააინ*: «პარკია» არის გადმოცემული. სამაგიეროდ უფრო მეტი შემთხვევაა *ა*'ს ვთი გადმოცემისა საკუთარ სახელებში: «კვლი სკრია» (Καλι, Σκρια), «ფუნია» (Φυνια), «ფუნკია» და ერთი მორფოლოგიურ ნაწილში «კანიოკსა» (Κανιοკსა). ბერძნულში ეს დამოწმებული არაა, მაგრამ სომხურის მიხედვით აღნიშნულია, რომ უნდა ყოფილიყო მომენტი, როდესაც *ა* თავისი გამოთქმით ა'ს უახლოვდებოდა, მაგრამ იგივე არ იყო, რაც ა. ეს ჩანს იქიდან, რომ სომხური ზოგიერთ შეთხვევაში *ა*'ს უნით გადმოგვეცემს (Thumb 401). ეს, რასაკვირველია, დიალექტურ მოვლენას წარმოადგენს, და ამავე დიალექტურ ფორმას უნდა წარმოადგენდეს „ნერუს“ (წვირის მინაწერში), ომელიც *ააინ*'ს გადმოგვეცემს, და „უფსოს“ (< „უფ' უს) — სპი:

ა: დიფთონგი ჩვენს თარგმანში გადმოცემულია ენით, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო, რადგან მისი ენად ჩამოყალიბება ბერძნულში ძალიან ადრე პიობდა: ასეთ გამოთქმას ჩვენ უკვე ვაჩინეთ ატიკის წარწერებში 2. საუქუნიდან ქრ. შ., ხოლო მკირე აზიისაში უფრო ადრეც (Brugmann 57). მაგრამ აქ საგულისხმოა ის მოვლენა, რომ *ააინ* მლდამ «კეისარ»-ის ფორმით გვხვდება, გარდა ორი შემთხვევისა, როდესაც ის საკუთარ სახელს გადმოგვეცემს «კესარ»-ის ფორმით. აღსანიშნავია ისიც, რომ სომხურშიაც ორივე ფორმა გვხვდება: „კისარ“ და „კესარ“. სამართლიანია Thumb-ის დასკვნა, რომ პირველი ძალიან ადრე უნდა იყოს ნასესხები სომხურში. ჩვენ ვუიჭობთ, რომ ქართულშიაც ამ ნიადაგზე უნდა აიხსნებოდეს ეს განსხვავებულობა; ხოლო ნიშანდობლივია ის, რომ «კეისარ» ფორმასთან დაკავშირებულია საზოგადო სახელი, როგორადაც ის ძველთაგანვე იყო შეთვისებული და სახარებაშიაც გვხვდება, ხოლო ახალი შემთხვევები მთარგმნელს მოჰყავს იმ ტრანსკრიპციითა და გამოთქმით, რომელიც უკვე დიდი ხანია დამკვიდრებული იყო. მაგრამ ქართული ფორმა სომხურისაგან მა-

ინკ განხვევდება იმით, რომ *z*: დიფთონგი გადმოცემულია ეი'ს საშუალებით და ააა აი'ს. ნართალია, ქართულშიაც აქვს ადგილი აი'ს დასუსტებას ეი'დ და ამ ნიადაგზეა წარმოშობილი ფორმები „ჩაიტანე—ჩეიტანე“ „წაილე—წეილე“ „დაიჭირო—დეიჭირო“ „ქუთაისი—ქუთეისი“ „რანაირი—რანეირი“ და სხვ., მაგრამ ამას აქვს ხოლმე ადგილი არა სიტყვის ძირში, არამედ თავსართთან ან პოლოკიდურ ელემენტთან დაკავშირებით (ძირეულ სიტყვებში ჩვენ ასეთი მოვლენა არ შეგვიჩვენია: მაგ., „ნაისი“, „საინი“, „ბაიკი“, „დაისი“ და სხვა არ იძლევა ქართულში ფორმებს „ნეისი“ „სეინი“ და სხვას). ასე რომ „კისარ“ სიტყვაში ამგვარი დასუსტება ანისა ქართულ ნიადაგზე ნაკლებად არის მოსალოდნელი. ამიტომ ჩვენ ვუპოვობთ, რომ „კისარ“ ფორმა ბერძნულ ნიადაგზე (დიალექტურად) უნდა იყოს წარმოშობილი. აქ ჩვენ შეგვიძლია გავიხსენოთ, რომ ბეოტიაში *z*: გადმოიცემა *z*'დ, სადაც *z* განახევრებულია, და *z* გამოთქმაში მოგვეცემა გრძელ ენს მასთან მიმყოფ ნახევარ მოკლე ენითურთ, რომლის (უკანასკნელის) გამოთქმა ინს უახლოვდება¹. ამ ბგერის შენდგოში განვითარება ბეოტიაში ბუნებრივია იმანი უნდა გამოხატულიყო, რომ ეს ინი გაქრებოდა, რაც დამოწმებულია დამწერლობით, როდესაც *z*: იონური ანბანის წერილების შენდევ უ'თი იწერებოდა. ამგვარად არსებობს შესაძლებლობა, *z* დიფთონგს ბერძნულ ნიადაგზე დიალექტურად მიეღოს ეი'ს სახე (B r u g m a n n 57).

z: დიფთონგი იძლევა ქართულში ინს (სვნიდისი, პანდოქიონ, პვრია, კონიონ).

z' და *z*'უ გვეძლევის ქართულში ევ'სა და ავ'ს: ევპიტი, თერაპევტე, კენტავროსი, ავღუსტალი და საყუთარ სახელებში: ზევს, ევდემონია, ევმენის, ევრიპიდი, თევდა, ავქსენტი, ავრილლიანე და სხვა.

§ 31. თ ა ნ ხ ნ ო ვ ნ ე ბ ი .

რადგან ჩვენს მიზანს არ შეადგენს ყველა ფონეტიკურ შესატყვისობათა ამოწურვა, ამიტომ ჩვენ აქ შევჩერდებით მხოლოდ სამ ბგერაზე: სახელდობრ *z* უ' უ'ზე, რომელთა გადმოცემა შეტად საყურადღებო სურათს იძლევა ბერძნული ფონეტიკისათვის.

z არის გადმოცემული ბანითაც (ზალასანი, ბისონი, ზომონი, დეკენზერი, ზარზროზი, ტაბლა, კორბანა) და ვინითაც (ემგოლიმოსი, კუვიკულარი, ლავირინთი, ტრიკონი; და გლოსები: ვასილიკედ, ვრეტად, ვროტოასა, ოვლია). რას უნდა ეწყარებოდეს ასეთი განსხვავებულობა? როდესაც Thum b i სომხურში წინაშეული ანალოგიური მოვლენის განმარტებას იძლევა, იგი ამბობს: Die Schreibung mit b ist offenbar nur eine gelehrte Übertragung, bei der das Schriftbild massgebend war; wir dürfen vermuten, dass die Wörter mit v=ჴ der gesprochenen Sprache unmittelbar entstammen (Thum b 408). ჩვენ არ ვიცით,

¹) ანალოგიურ მოვლენას წარმოადგენს *z* დიფთონგის ევოლუცია ბეოტიაში: *z* იძლევა *z*'ს. სადაც ჩვენ ვლავლობთ გრძელ უნს მასთან მიმყოფ ნახევარ მოკლე ენითურთ, რომლის (უკანასკნელის) გამოთქმა ინს უახლოვდება, და ამრიგად ვლავლობთ ჩვენ უი'ს (< ჰი =ჴ)

რამდენად შეეფერება ეს განმარტება სომხურში შეჩინებულ მოვლენას; ქართულ ლისთვის კი ასეთი განმარტება არ გამოდგება. აქ პირიქით, ვინით არის ვად-მოკემული ის სიტყვები, რომელნიც უფრო მწიგნობრულ ხასიათს ატარებენ. გარდა ზემოთ მოყვანილი სიტყვებისა ჩვენ შეგვიძლია გავიხსენოთ საკუთარი სახელები: არისტოველუ, ევვანი, აივია, ვრეტანია, ვულდა, ვულდანტოს, ვულტარ-ნია, ვიტონ, ვრანანია, ვალვინოს, ვაქტრანი და სხვ., რომელნიც ჩვენს თარგმან-ში სრულიად მწიგნობრული ხასიათისანი არიან, ე. ი. შეიძლება ვიკვლიხსნოთ, რომ ისინი ჩვენი მთარგმნელისათვის ნაკლებად ჩნადნობნი ან სრულიად უცხო-ნი იყვნენ. ხოლო ის სიტყვები-კი. რომელნიც ჩვენი მთარგმნელისათვის ნაცნობ-ნი იყვნენ, ე. ი. ქართულში გადმოსული იყვნენ ბერძნულიდან (ან ბერძნულის საშუალებით) გაკილებით ადრე, მანთ არის გადმოცემული; მართლაც-და სიტ-ყვები: ბარბაროზო, ბისონი, ბალასანი, ტაბლა, და საკუთარი სახელები: ბასილი, ბარნაბა, ბიხინტია, ბითვნია, ბოსპორი, ტიბერი და სხვ., გაკილებით უფრო ად-რე არიან შემოსული ქართულში, ვიდრე ვინით გადმოცემული.

რა სურათს იძლევა ამ მხრით სხვა ქართული ძეგლები? სახარებაში ყველგან, სადაც-კი ბერძნულით ნასესხი ან უცხო სიტყვა გვხვდება, მუდამ მანით არის გადმოცემული: აბბა (მკ 14,36), ალაბასტრი (მთ 26,7; მკ. 14,3; ლკ 7,37), ბალანტი (ლკ 10,4) ბარბა (მთ 27,16; ლკ 23,18) ბარ იონა (მთ 16,17), ბიანნი (ლკ 16,19 *viig.*), კობზან (მკ 7,11; ბენეშ: კურბანა), რაბი (მთ 23,7), რაბბი || ჰრაბი (მთ 23,8), რაბზანი (იოან 20,16), ტაბლა (მთ 15,27; მკ 7,28; ლკ 16,21; იოან 2,15)¹; შუშანიკის წანებაში მხოლოდ ერთი ჰიანი სიტყვაა და ისიც მანით გადმოცემული: ენაზი (3,10). იაკობ მოციქულის ეამის-წი რ-ვაშიც (K. Кекелидзе, Архипастырь, Тфл. 1912) ჰიანი სიტყვები მუდამ მანით არის: ბარბაროზი (ნზ. 2), ბარბარა (ნვ. 17), ფებრონია (ნთ, 5), ლიბერი (ნე,1), ფებე (უზ. 4), აზა (ნვ, 12), ეპაზი (ნვ, 2); იერუსალემის განჩი-ნებაში (K. Кекелидзе, Иерусалимский Канонарь Тфл. 1912) მანთან ფორმებთან ერთად ვინიანაც გვაქვს: პრობატეკე, ტაბლა, კევურიო, კრასოუ-ლი (=კრასოველი || კრასოვლი): ხოლო ნემესიოსის „ბუნებისა-თვს კაცი-სა“-ს თარგმანში ჰს გადმოცემა ვინით ჩვეულებრივი მოვლენაა: (კარაიელი (15,2), კარაენი (60,2), კუვრა (66,17) ვრონზოა (122,15), მაშასადამე, ძველ ქართულ ძეგლებში დაცული ბერძნული სიტყვები ჰსათვის იძლევიან უფრო ადრინდელ ძეგლებში განსაკუთრებით მანს, ხოლო უფრო გვიანში ვინსაც, და თუ გავიხს-ნებთ, რომ ჩვენს თარგმანში დაცული მანიანი სიტყვები უკვე დიდი ხნის შემო-სული არიან ქართულში, ჩვენ შეგვიძლიან ის დასკვნა გამოვიტანოთ, რომ ჩვენი თარგმანის ეპოხისათვის ჰ=ვ, და ეს შეფარდება VIII საუკუნიდან მაინც, რო-დესაც „იერუსალემის განჩინება“ გადმოთარგმნილი (K. Кекелидзе, Иерус. Кан. გვ. 26), ძალაში უნდა ყოფილიყო².

¹) ადგილები შემოწმებული ვაქვს ბენეშევიჩის მიერ გამოცემული ოთხთავისა და ადიშის სახარების შიგნით.

²) თვით ბერძნულში. ცნობილია, მ უკვე პირველი საუკუნიდან ვაქვს ვინს (შდ. Hatzidakis, Einleitung 33).

ჲ ქართულ ძეგლებში სამი სახით გვხვდება: **გ ლ და ჯ**. ჩვენს ძეგლში ᲃ არის **ლ ან გ**. ამ ორი შესატყვისობის განაწილება ასეთ ნაირად ხდება:

1) იქ, სადაც ᲃს შენდევ **ე ან ი** მოისმის, ᲃს შესატყვისის ქართულში განი წარმოადგენს: ანჯეა, გეორგი ო გეორგი, გერმი, გეტას, დიოგენი, ეგეო, ორიგენი. მაგისტროსი (მაკისტროსი). აგვსტოს, ასტვასის, ეგვპტე, მეგპტელი, ფრიგველი.

2) იქ, სადაც ᲃს შენდევ **ო ან უ** მოისმის ან წას თანხმოვანი მოსდევს, ᲃს შესატყვისი ქართულში ღანია: სფინდოსი, ლოერონი, ლოიტია, ანაქსალორა, ანტილონე, ანტილონოს. ლკურლოს, პითალორა: აელუსტალი, აელუსტოს; მალნი-ნტი, პარადილა, ნალნისია, აღრიპა, ღრატიანე, ლოლონე¹.

3) აეთი ერთვეროვნება არ არის დაცული ᲃს გადმოცემაში იმ შემთხვევებში, როდესაც ის ჩვენ ᲃ-მარცვალში გვხვდება. სახელდობრ, აქ ჩვენ მის შესატყვისად ვხედავთ ქართულში ხან ღას, ხან გას: ა) გაიოს, გალატია, გაზა, ბ) ორღანო, ღალღინოს, ღალვას, ღალღიანოს, ღალღია, ღალღოს, ღანგრიისა. ღაზა.

უქანასკნელი კატეგორიის შესახებ ჩვენ შეგვიძლიან ეპემიუტანლად მივიღოთ, რომ ᲃ-კომპლექსშიაც გადმოცემის დროს ჩვენ ღა უნდა ნიგველო, რადგან 1) გაიოს, როგორც არა ბერძნული, არამედ ღათინური განსაკუთრებულ მდგომარეობაში იმყოფება და იქ გ-ბგერა თვით ბერძნებისათვის განსაკუთრებულს, არა გასპირანტიკულ ბერძნულ ჯამმას უღრიდა; 2) გაზას პარალელურად ჩვენ დანოწნებული გვაქვს იმავე ძეგლში „ღაზა“, ასე რომ გაზა-ფორმა შეიძლება წერილობითი სურათის გავლენა იყოს; 3) მესამე შემთხვევაშიაც (გალატია) შესაძლებელია იმავე დაწერილი ფორმის გავლენის ნაყოფი გქონდეს. მაგრამ დანოწნობის გავლენასთან ერთად ჩვენ შეგვიძლიან მეორე შემათხვევა ვიგულისხმოთ: განიანი სიტყვები (საკუთარი სახელები) ჩვენ სხვაც მოგვეპოვება ჩვენს ძეგლში: გაღ, გაბაონი, სამგაარი, აგაგ. ტიგრისი და აუარებელი სხვა. ჩვენ ეს სახელები ზემოთ არ მოვიყვანეთ, ოადგან ისინი, მართალია, ბერძნულით თარგმნილ ძეგლში გვხვდება, მაგრამ ბერძნულ სახელებს როდი წარმოადგენენ. და ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ამ გარემოებას უღარესი მნიშვნელობა აქვს საღმრთო წერილის თარგმნილობის საკითხთან დაკავშირებით.

სახელდობრ: ბერძნული media ძალიან ადრე დადაგა გასპირანტიების გზას და ვეღარი ᲃ; გვადევს ჩვენ ღს უკვე ქრ. წ. IV საუკუნიდან (Brugmann 128) და ქრისტეს შემდგომ საუკუნეებში, ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ მოველით ბერძნული ჯანის გადმოცემას ღანის საშუალებით (Thumb, Zur Aussprache des Griechischen: IF 8.191) და, თუ II საუკუნის დემოტიურ პაპირუსებში ეს ასე არ არის, მხოლოდ იმ მიზეზით, რომ ეგვიპტელებისათვის ᲃ=ღ უცხო იყო და ამის საბადლოდ მათ გამოიყენეს სათანადო ექსპლოზივი k (Thumb, იქვე, გვ. 192). არც სონხურშია სპირანტი ჯანმა გადმოცემული (gongel ᲃ-ᲃᲗᲗ, gramartikos ᲃᲗᲗᲗᲗᲗᲗ), რადგან სონხურში მხოლოდ VIII საუკუნიდან არის შესაძლებელი ღ-ბგერის გამოხატვა, როდესაც ᲃ ღს მნიშვნელობას მიიღებს (Thumb 408),

¹) ასეთვე სურათია სხვა ქართულ ძეგლებშიაც: ენაველ(} (შ უ შ ა ნ. 7.1) ეელოგია (ბ ა წ. 15.2), აგვსტინე (K. Кекелидзе, Арх. ნე, 3), აუხავია (ეფრემის. ეწყ.: ქრონ. 1.31). ღღ-ღწო (6:მ. 121.3) და სხვა.

და ამ დროიდან მართლა ჩვენ გვხვდება $\alpha\gamma\alpha\rho\iota\kappa\omicron\nu\sigma$, $\lambda\iota\gamma\alpha\tau$, $\delta\iota\alpha\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ (ძველად $\delta\iota\alpha\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$) და სხვა (Brockelmann: ZDMG 47 Bd.). ცხადია, თუ $\gamma\alpha\mu\alpha$ გასპირანტებულია, ქართულში ჩვენ მის შესატყვისად ღ ს უნდა მოველოდეთ, რაც მტკიცდება ზემოთ მოყვანილი მაგალითებით. მაგრამ ეს ეხება მხოლოდ უშუალოდ იმ თავითვე ბერძნულით შითვისებულ სიტყვებს, და, თუ ჩვენ განიანი ფორმებიც გვხვდება და ეს ეხება არა ბერძნულს. არამედ მხოლოდ ბერძნულით თარგმნილ ტექსტებში პოებულ სხვა ენის კუთვნილ სახელებს, ამის მიზეზი იმაში უნდა ვეძიოთ, რომ ეს განიანი სახელები (გად, ვაბაონი და სხვა) იმათათვე სხვა ენათ უნდა იყოს შეთვისებული. ეს გააზრდება, ვთქვით, უნდა იქნეს შედეგობაში მიღებული, როდესაც საღმრთო წერილის თარგმნილობის საკითხს არკვევენ.

სულ სხვა ბუნებისაა, როგორც ცნობილია, პალატალი γ . რომ ველარსა და პალატალ γ ამას შორის განსხვავება არსებობდა, ამას ჩანს, ნათლად გრძობდნენ ქართველები, რომელთაც ბერძნებთან ურთიერთობა უხდებოდათ, და ამით აჩვენება, რომ ჩვენ მიერ I კატეგორიაში მოყვანილ შემთხვევებში, როდესაც γ ს შევდევ ვ ან ი ისწოდა, ქართველი აქ სულ სხვანაირად გადმოგვეცნეს γ ს, ვიდრე დანარჩენ შემთხვევებში, სადაც ჩვენ ველარ γ ამასთან გვაქვს საქმე. რომ ამ შემთხვევებში ბერძნული სიტყვები განით არის გადმოცემული, იმას როდი ნიშნავს, რომ აქ გუტურალი γ ამმა უნდა ვიგულისხმოთ. არამედ მხოლოდ მეორე კატეგორიისაგან განსხვავებულობის მომასწავებელია და არახდენიწვენით განოაატავს გაპალატალბულ γ ს. ალბათ იმიტომ, რომ სათანადო ასო ჭარბულს არ მოეპოვებოდა¹.

დღეს ეს განსხვავება ველარსა და პალატალ γ ს შორის ახალ ბერძნულში იმდენად ჩამოყალიბებულია, რომ პირველ შემთხვევაში γ ამმა მკაფიოდ ჩამოყალიბებული გუტურალი სპირანტი: ნაგ, $\gamma\alpha\gamma\alpha$ = ღალა „რძე“; ხოლო მეორე შემთხვევაში γ = γ : $\gamma\alpha\lambda\alpha$ = აელა „ეკიანი“, $\lambda\alpha\lambda\gamma$ = ჰლაი „ვევრი“ (Thurnb, Grammatik der neugriechischen Volkssprache. გვ. 7¹).

ჩვენ ვიცით შემთხვევები — და ეს შემთხვევები დიალექტურ ხასიათს ატარებენ, — რომ γ ენისა და ინის წინ ψ და χ ბგერას ეტყუავენ. მართალია სანკნიერო ლიტერატურაში ამისი მაგალითები მეტად მცირეა, მაგრამ ეს მხოლოდ იმით აიხსნება, რომ ბერძნული დიალექტოლოგია ნეტად ნორჩი დისკიპლინაა და ბერძენ მეცლევართ, როგორც ამას საპართლიანად აღნიშნავს Krumbacherი ს.

1) მხოლოდ ერთ შემთხვევაში γ : კომპლექსი გვაძლევს ჩვენ ქართულში ღის: აღიანა $\alpha\gamma\alpha\lambda\alpha$ (იყო უსაღმის განჩინება გვ. 324). ამ ფორმით, ჩვენ ვთქვით, უნდა იყოს არახდენიწვენით გადმოცემული ის შემთხვევა, როდესაც γ ამმა ხოვნებს შდა იკარგება („აიხსნება“), რაც მოხდა აგოთავე სიტყვაში „აია სოფია“ $\alpha\gamma\alpha\lambda\alpha$ და ჩვენი ფორმით („აღიანა“) მტკიცდება მხოლოდ ის დებულება, რომელიც ქაბიდაკის საწინააღმდეგოდ იქნა წამოყენებული მთელ რიგ მეციერთა მიერ (იხ. Psaltes 86). რომ γ ამმის დეკლავს ხოვნებს უნაწინდროდა ამ γ ამმის გასპირანტება.

ღი-კომპლექსი გვხვდება ხოლო ჩვენ აგრეთვე გვიან ძველებში, როდესაც უკვე ბერძნულ γ ს შესატყვისად ღ იყო საყოველთაოდ მიხედული: ნაგ, 17. — 18. საუკ. ტექსტში „ვევრი“ (XB 2.358).

2) Thurnb-ის დიდი Handbuch der neugriechischen Volkssprache (Strassburg 1886) აის უქონლობის გამო იძულებული ვართ მისი ეს პატარა წიგნი მოვიხსნიოთ.

დაალექტოლოგია მასალების შეკრების დროს ასეთი შემთხვევები მასიურად გამოკარებათ ხოლმე და გადმოგვეცემენ მათ ტრადიციული წამით. კალიმნოსზე დადასტურებულია ასეთი ფორმები, როგორცაა „დულეგვო, დულეგვის“ (Krumbacher, Ein irrationaler Spirant im Griechischen: *SB der philosophisch-philolog. und histor. Classe der Akad. d. W. zu München. 1886*, გვ. 390; შდ. აგრეთვე გვ. 430; და სახზრეთ მინაში „ჯანისი“=I:zuvr; „ჯინეჩეს“=I:zuvr; და სხვა. რომ ბერძნულში მართლა ჰქონდა ადგილი ᾱს ასეთ განვითარებას, ამას ადასტურებენ სომხურში დაცული „ნაჟისტროს“ (ძველად, „დიოფენ“ I:zuvr; და „ჟან“ I:zuvr;¹ (Thumb 409).

ქართულ ძეგლებშიაც მოგვეპოვება აქა-იქ ამის დამამტკიცებელი საბუთები: 1) აქურა (იხ. ზემოთ გვ. 70), ჰქურაჲ (არგვრ- || აგურ > აქურ); 2) პან იჯური (იხ. ზემოთ გვ. 70) პაურაჲჲ (პანიგვირი || პანიგიური > პანიჯური); 3) ჯონელი (მ. ჯანაშვილი, აღუდგინე...გვ. 133: „ამონიდოს ჯონელმან შესძინა ორი ასოჲ“. ს. ყაუხჩიშვილი, შატბერდის კრებულის სასწავლო წიგნი: ტუ. უნივე. მოამბე III, გვ. 184,40—41: „სამონიდოს ჯონელმან...“) უნდა უდრიდეს „იონელი“ს, სადაც ინის წინ ისევე უნდა იყოს განვითარებული ჯამმა, როგორც სახელში I:zuvr; და ამ რიგად მივიღებდით ფორმას *გიონელი, სადაც ინი დასუსტების გზით ხმარდება გს გაპალატალებას (*გიონელი > ჯონელი). ასევეა ნიღბული ჯანი სიტყვებში „ჯერასიმე“ (К. Кекелидзе Арх. ნვ, 18; სხვანიარად არის ეს მოვლენა ახსნილი მარკის მიერ: ХВ I, 363), „ჯერაკჟშია“ (იხ. ივ. ჯავახიშვილის Термины искусств и главнейшие сведения о памятниках искусства и материальной культуры в древне-грузинской литературе: ХВ III, გვ. 30-31) და „თეოლოჯია“ (წვირმის ხელნაწერის მიწერებში).

ჯის ექვივალენტია ჩვენს ძეგლში ქს და ჰ: 1) ექინი; იქედნე, კონკვლი, მოკლონი, პანდოქიონი, პასქა (17.—18. საუკ. მინაწერში „პასხა“), პატრიაქი, ქარტა. ჭლამინდი; ანტიოქია, ანტიოქელი, აქაია, ქრისტე (ანტიქრისტე), ქირონიონ; 2) ზრიზმოსი, ვპარბოზი, ეპარბოზი, კობლიო; ხრვსოპოლის, მოლხონ, ანტიოხოზ, ხოსო, პლუტარხოს; 3) ევპიტე, სენპინტე, მაკროპიროს (ორი უკანასკნელი მინაწერებში).

ქ და ჰ შესატყვისობათა შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია სამართლიანად, რომ პირველით გადმოცემულია ძველად შემოსული სიტყვები, ხოლო მეორით—უფრო გვიან შემოსული (მარკი: ХВ I, 363); და ეს გამოწინარეობს თვით ᾱს ბუნებიდან. ᾱ იყო ჰ და მისთან ერთად ნამდვილი ასპირაქი, ასე რომ ᾱს შესატყვისად ქართულში მოსალოდნელი იყო ქ ისევე, როგორც ჩვენ ქანით გვაქვს გადმოცემული ბერძნული ᾱ სომხურშიაც (მაგ., ark'—ჰქურაჲჲ:zuvr;). ზემოთ მოყვანილ შემთხვევებს გარდა სხვა ქართულ თარგმნილ ძეგლებშიც ჩვენ ასევე ქანით გვაქვს ᾱ გადმოცემული: სახარებაში: დრაქმა (ლკ 15,8), დიდრაქმა (მთ 17,24; ადიშისაში: დიდრაგმა), იქედნე (მთ 3,7; ლკ 3,7), პასქა (მკ 14,12), ჭლამინდი (მთ 27,28; ბენეშევი: ქლანიდი); იერუ-

¹) შდ. „ქან ქოსტე“ (Marr, Груз. приписки греч. Евангелия из Коридии: *ПАИ 1911*, გვ. 223—224).

საღმრთის განჩინებაში (იხ. K. Келелидзе Иерус. Кан., ბოლოში და-
 თული ლექსიკონი): დიპტიჟა, კონქა, მეტოქი; პერეკელი, სტიქარონი, სქენა;
 იაკობ მოც. ჟამის-წირვაში: ენქერი (ქუჯაყაყ; რმბ,5), პატოიაქი 12, 2.
 ამფილოქი (ნე, 1)¹; ნენესიოსის „ბუნ. კაც.“-ის თარგმანში: ისქიო (118,24,
 ისქიო (115,18), სელაქი (27,22), სტომაქი (27,19), ქელონი 15,1)².

ღრთთა ვითარებაში ასპირატები სპირანტებად იქცევიან. თუ რა ადგილას
 როდის მოხდა ეს, ამის გამოკვლევა შეუძლებელია მასალის უკონოობის გამო
 (Brugmann 123), ხოლო ყოველ შემთხვევაში ცხადია, რომ ძველს ბერძნულში
 ისინი ჯერ კიდევ ასპირატები არიან და II-I საუკუნეში ქრ. წ. ისინი უკვე სპი-
 რანტებად გვევლინებიან (Thumb, IF, Anzeiger 8,62). მაგრამ ეს ჯერ კიდევ
 არ არის სრულიად ბერძნული მოვლენა, რასაც ამტკიცებს ის გარემოება, რომ
 სომხური, არაბული და ქართულიც ოს ქანით გადმოგვეცემენ. ნართალია, შე-
 დგაც, როდესაც ოს სპირანტია, ქართულ ძეგლებში ნაინც გრძელდება ტრადი-
 ციული გადმოცემა და ამის მიზეზი უნდა იყოს ერთის მხრით ის, რომ ძველად
 ქანით შეთვისებული სიტყვები ქანითვე გადმოიცემის შემდეგაც, და მეორე
 მხრით ის, რომ შემდეგ ახალი სიტყვებისთვისაც მისდევენ ძველ ორთოგრაფიას.
 ყოველ შემთხვევაში ძველს ქართულშივე დაწყებულია ოს გადმოცემა სპირან-
 ტული ზანით და ნიშანდობლივია, რომ ხ ჩნდება ეგრეთწოდებული „ყრ“ ხმო-
 ნებისა³ და თანხმოვნების წინ⁴, ხოლო ქე ქი კომპლექსი ძველებურად ძალაშია.
 ამითვე აიხსნება, რომ „სასწავლო წიგნის“ ავტორი ოს სახელწოდებისათვის
 ხმარობს „ქი“-ს (მ. ჯანაშვილი, აღვადგინე .. გვ. 133).

მაშასადამე, ჩვენს წინაშე ასეთი სურათი იშლება ოს გადმოცემის: ის
 აღქმული იყო, როგორც ასპირატი, და უძველეს ქართულ ძეგლებში ჩვენ გვაქე-
 მის ექვივალენტად ქანი, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო. როდესაც ოს სპირან-
 ტად იქცა, მან ამ სპირანტობის პერიოდში უამბას ანალოგიური ევოლუცია გა-
 მოიარა, ე. ი. განიარჩიდა ნისი ორნაირი სახე: ერთი იყო ნაშდელი სპირანტ-
 ხ, ხოლო მეორე ოს, რომელიც ენისა და ინის წინ შეიქმნედა. და, ამრიგად.
 გამართლებულია ჩვენი თარგმანის ფორმათა განსხვავებულობა: ერთის მხრით
 აღრიზნული, ასპირატი ოს შემკველი ფორმები: იქედნე, ქარტა, ქლამინდი,
 მოქლონი, ქრისტე და სხვა, მეორეს მხრით სპირანტობის პერიოდის ორნაირ
 სახე ჩვენი ბგერისა: 1) ნაშდელი სპირანტი: ანტოხოზ, ეპარხოზი, მოლხოზ.
 ვპარხოზი, პლუტარხოზ, კოლიო. ხრიზმოსი, ხრკსოპოლის; 2) კონქლი, პანდო-
 ქიონი, ქირონიონ და სხვ., სადაც არაზედმიწვევით არის გადმოცემული ენის-
 და ინის წინ მდებარე ოს. ამის გვერდით ჩვენ ვხედავთ საშუალო და ახალი
 ბერძნული ოს-ს უფრო ზედმიწვევითს გამოხატულობას, რომელიც მოცემულია
 ფორმებში: ევჰიტი, მაკროჰიოს, სვნიტი.

უკანასკნელი სახე ემყარება ოს-ბგერის ევოლუციას საშუალოსა და ახალ
 ბერძნულში, სადაც დიალექტურად ოს გვაძლევს ოს ენისა და ინის წინ, რაც

1) მაგრამ: ხარღონ (ნვ. 16), პახუმი (ნვ. 13).
 2) მაგრამ: ეონიო (122,15), ხონდრო (122,16), უხონდროესი (93,16).
 3) იხ. ამ გვერდის შენიშვნები I. და 2.
 4) იხ. წინა გვერდზე მოყვანილი სიტყვები 2) ხრიზმოსი etc.

ავრთვე დადასტურებულია არაბულში შეთვისებული ბერძნული სიტყვებისათვის (Vollers: ZDMG Bd. 50, 612). ქართულში შინაინი ფორმები გვაქვს: პრო-შერი (იო. ნ. ჟანიისწირვა, 60,3) — ||*სა:ჯ:ჯ:ჯ*, შერუს (წვირმის ხელნაწერის მინაწილებში) — *ჯ:ჯ:ჯ*, პანაშვიდი || პანაშვტი (ათონის კრებული 216 et pass.), ანდროში (მცნება სარჯულო გვ. 4 et pass.). რომ ქართულში შინი ბერძნული *χ*'-ს ნიშნავსებულ მცდარ შესატყვისობას კი არ წარმოადგენს, როგორც ეს სომხურშია (*չոլսս* — *ჯ:აპრ*), არამედ ენისა და ინის წინ გაპალატალეზულ *χ*'ს, ეს იმით მტკიცდება, რომ ის ჩვენ მხოლოდ ი *ის* წინ გვხვდება. ასე რომ *შ* ქართულისა ისეთივე მოვლენაა, როგორც ახალ-ბერძნულში ენისა და ინის წინ მდებარე *χ*'-ს ზოგიერთ დიალექტებში (მაგ., პონტოს დიალექტში: Thumb IF 8, 196) შინად ქცევა. და ამის საშუალო საფეხურს უნდა წარმოადგენდეს, ე. ი. უკვე წმიდა საშუალო და ახალი ბერძნულის *χ*'-ს გამოხატვად უნდა მივიჩნიოთ, როდესაც ჩვენი თარგმანი იძლევა ფორმებს: ევპიტ, მაკროპროს, სვნიტე.

მ ო რ უ ო ლ ო მ ი ა.

§ 32. ჩვენ მიერ 27. პარაგრაფში მოყვანილი სიტყვები სამოოდეს გამოკლებით ყველანი არსებით სახელებს წარმოადგენენ. ასე რომ ბუნებრივია, რომ ჩვენ აქ უმთავრესად შევხებით იმას, თუ რა დაბოლოებით არის გადმოცემული ბერძნული არსებითი სახელები. რადგან საკუთარი სახელები ამ მხრით ზოგიერთ შემთხვევაში განსაკუთრებული აგებულებისა არიან. ისინი ჩვენ მიერ გამოყოფილია აქედან და მეორე დამატებაში ცალკე განხილული.

ჩვენს თარგმანში დაცული ბერძნული არსებითი სახელები ძირების მიხედვით შევქვილიან ორ ჯგუფად გავყოთ: 1) ხმოვნით დაბოლოებული ძირები და 2) თანხმოვნით დაბოლოებული.

§ 33. ხმოვნით დაბოლოებული ძირები დაბოლოების გადმოცემის მხრით დიდს ნაირნაირობას იჩენენ. აქ, რასაკვირველია, დიდი მნიშვნელობა აქვს მახვილის ნდებარეობას: სახელდობრ, მახვილიანი დაბოლოება უმახვილოსთან შედარებით მეტს უწყვეობას იჩენს. გარდა ამისა დაბოლოების გადმოცემაზე იმ შემთხვევებში, როდესაც სიტყვა ნწიგნობრულის გზით შეშოდის, დიდი გავლენა აქვს სიტყვის იმ ფორმას, რომელიც შემთვისებელი სუბიექტისათვის გამო-სავალ წერტილს წარმოადგენდა.

ა) დაბოლოება -*α, -ο*.

ამ დაბოლოების სიტყვებს ქართულში მეტ შემთხვევაში დაცული აქვთ ნომინატივის -*ა, -ო*.

α, -ο: 287,9 ბარბაროზი; 263,15 დიმოსისათა; 152,27 ემოლიმოსად; 181,1 კენტაეროსსა; 49,1 კლირიკოსად; 45,2 (სხოლიო) კლიროს; 90,3 კვპაროზთასა; 304,21 მაკისტროსმან; 142,28 მიმოსთა თანა; 28,20 ოკენოსი; 146,15 პანარეტოსისა; 295,9 სვნიკლიტიკოსთა; 25,33 სფინლოსთა; 190,19 ვპარაბოზსა; 225,28 უპატოსთა; 307,14 ფალოსნა; 169,5 იფილოსოფოსნა.

b)-ი: 175,8 თეატრონსა შინა; 233,2 სეკრეტონსა შინა (აქავი: Suidas, Du Cange 1346); 231,31 პროკენსონს შინა (პროკენსონ: Suidas, Du Cange 1242).

იგივე დაბოლოებანი დაკარგული აქვთ:

a)-ი: 227,18 ანთუპატისა მიმართ (Nom. ანθουπατης); 114,7 ექინნიცა (ἐκιννις); 240,15 კანდიდატნი (κανδιδαται: Du Cange s. v.); 218,16 ლაიონითა (λαιονομαχος); 79,9 სიკლისა (σικλη); 142,32 სტოლითა (στολη); 142,32 სტოლით: «სტოლი»; 86,19 ვაქინთისაგან (βακινθισ); 261,30 ფორადმდე (φορμας).

b)-ი: 86,22 მეთათრ(ი)თ (μεθαιθρι); 308,9 პეტლითა (πετλη); 84,3 ტანტი (ταντα).

ბ)-ი.

ამ დაბოლოებანი სიტყვა ჩვენ გვაქვს: კუვიკულარი, ავლუსტალი, ილლი-სი, სხოლარიონი. პირველ ორში დაბოლოება -ოს დაკარგულია: 235,4 «ნოიკლა კუვიკულარისა მიერ» (Nom. νοικλακουβικουλαρις: 302,2 «ავლუსტალსა» (αυλουσταλς). ჩვენს თარგმანში მრავალი მოიპოვება ამ დაბოლოების მქონე საკუთარი სახელი, და იქ ზოგან დაცულია -იოს. ზოგან მოცემულია ი. საკუთარ სახელებში -ოს დაბოლოების დაკარგვა, როგორც ეს ქვემოთ იქნება გარკვეული, განსაკუთრებულ პირობებში ხდება. რაც შეეხება ჩვენს მაგალითებს, ისინი როგორც იშვიათი უცხო სიტყვები, ბერძნულ ტექსტში მოყვანილი ფორმების გავლენით უნდა იყოს წარმოშობილი: სახელდობრ, de Boor 452,13 ნაბ ვაი-კოსასაკრეს და 573,22 noi. ნოიკლასი ჩვენი სიტყვები გენეტივის ფორმით არის მოყვანილი, სადაც რასაკვირველია -ის ელემენტი სრულებით არ მოიპოვება, და ამრიგად არც ქართულში მოხვდა ეს დაბოლოება. აგრეთვე არ არის -ოს დაბოლოება დაცული 240,15 «სხოლარიონთასა» (იხ. Du Cange: σχολαριων), რომელიც ბერძნული ტექსტის Gen. pl-ით არის გამოწვეული. ხოლო 146,31 «იულისადა» ჩვენ გადმოვკვიცნის ჩვეულებრივ საშუალო ბერძნულ განვითარებას -ის დაბოლოებისა: -ის > -ის || -ის (ინაჩ < იოსა: Φασμερ 235)¹.

გ)-ი.

ამ დაბოლოებას ატარებენ საშუალო სქესის სიტყვები და საშუალოსა და ახალ ბერძნულში მათ განვითარებას წარმოადგენენ: -ი და -ი (Dieterich 64 შმდ., Hatzidakis 314 შმდ.). ჩვენი თარგმანი იძლევა როგორც სრულს, ისე შემოკლებულ ფორმებს:

a)-იონ: 141,2 კონიონისაჲთა; 307,6 პანდოქიონსა; 169,28 სემინონად და მონასტერიონად: 88,24 სტალიონ.

b)-ი: 10,18 იპოდრომი (Nom. ιποδρομις); 256,18 კაპეტოლსა შინა (καπειτολις); 38,24 მილი (μιλη); 307,26 მოდი (μοδι); 166,9 მონასტერი (μοναστηρις); 303,11 პალატისა (παλατις); 246,29 სოლინარი (σολιναρις: Suidas s. v. σολις; Du Cange 1513); 172,6 ქსესტისა (ξιστας).

¹) ამავე გზით არის წარმოშობილი ქართულში ჩვეულებრივი იენისი (<იენისი: იენის < იენის; || ლათ. Iunius).

აქედან ნეოეო ჯგუფის ზოგიერთი სიტყვები აშკარად ატარებენ იმის ნიშნებს, რომ ისინი ზეპირად არიან შეთვისებული ხალხურ ენაში გავრცელებული: (v) დაბოლოებიანი ფორმით. «სოლინარი»-ს, მაგ., ბერძნულ ტექსტში უდრის: $\delta\epsilon\ \sigma\alpha\lambda\tau\iota\sigma\alpha$; (de Boor 472,18), «ნოლი»-ს $\nu\epsilon\lambda\iota\sigma\alpha$, ხოლო «პალატისა»-ს სულსხვა სიტყვა უდრის (იხ. ზემოთ გვ. 63).

დ) აჲ.

აჲ გვაძლევს ქართულში ი: 278,19 ლექსი; 125,2 სემიდალი; 296,13 სენდისისა; 235,31 ფოლთა.

ე) ა, -აჲ.

ამ შემთხვევაში -ა დაბოლოება ყველგან დაცულია: ეკლესია, ექსორია. ლაგა (178,1) ლიტრა, პარკშია, ტაბლა, პაპა, ოვლია. რომ ჩვენ გვაქვს «პორფირი» (პერპურა) და «ტრაპეზი» (ტრაპეჯ), ეს აიხსნება იმით, რომ ეს სიტყვები ზეპირად არის შეთვისებული და ისინი ეყრდნობა კნინობით ფორმებს: პერპურა და ტრაპეჯი (> რაქაქაქი: Hatzidakis 93).

ვ) ა, -აჲ.

ეს დაბოლოება ჩვენ გვევლინება ქართულში ან ენით ან იხით: ა) კურიაკე, ეპისტოლე; ბ) კონკლი, ლაკანი, პარავოლი; სარგანი (273,24); ფიალი: დიოპეტი, ვეპიტი, ენთუსიასტი, მალნინტი, პატრიაჟი, სტრატიალიტი, სტრატიალიტი. ამ განსხვავებულობას საფუძვლად უდევს, როგორც ზემოთ (გვ. 68) იყო აღნიშნული, ჯერ ერთი ქრონოლოგიური მომენტი, და, თუ ერთნაირი სიტყვების სიტყვები (მაგ., «კურიაკე» და «ლაკანი») ერთი ენით არის გადმოცემული, ხოლო მეორე იხით, ეს იმის მომსახურებელია, რომ ამ სიტყვების შეთვისების დროს ე და ა ჯერ კიდევ არ იყვნენ გათანაბრებული თავისი რაობით და მახვილიანი ე (აჲ) უფრო დაცული რჩებოდა, ვიდრე უმახვილო (აჲ) (შდ. Thumb 417).

ზემოთ განხილული შემთხვევებით ჩვენ შეგვიძლიან ბერძნული ხმოვნისანი ძირების მქონე არსებითი სახელების ქართულად გადმოცემის ტიპური სურათი წარმოვიდგინოთ:

სიტყვების გადმოცემის დროს გამოსავალ წერტილს წარმოადგენს საბოლოო ბოლო ბ რუნვა, რომელიც 1) -აჲ, -აჲ შემთხვევებში გადმოცემულია სოფლად, ხოლო 2) -აჲ, -აჲ, -აჲ შემთხვევებში უთანხმოვნოდ. განსაკუთრებულ მდგომარეობაში არის -აჲ, -აჲ დაბოლოებათა მქონე სიტყვები, რადგან მათი განვითარება ხალხურ ენაში (რაც აგრეთვე დამწერლობითაც არის დადასტურებული: იხ. Dieterich 64-65) იყო -ი(ა); და -ი(ა), საიდანაც ჩვენ ქართულში უნდა მიგველო ი. გარდა ამისა სპორადიულად პირველი (-აჲ, -აჲ) ჯგუფის სიტყვებიც არის უთანხმოვნოდ გადმოცემული (307, 33 «სოროა»; 209,9 «კინამონოსა»; 87,24 «ორღანოთა») და მეორე ჯგუფის სიტყვებიც თანხმოვნით (267,2 «პოტირიტიხისი»):

დასასრულ, ჩვენ ვამჩნევთ, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში მთარგმნელის მიერ მოცემულ ფორმას საუძველად უდევს სხვადასხვა ბრუნვები. ამას შეიძლება ადგილი ჰქონდეს იმ შემთხვევებში, როდესაც სიტყვა მთარგმნელისათვის უცნობია და მის დედანში არსებული ფორმა მისთვის გამოსავალ წერტილს წარმოადგენს; ეს შესაძლებელია აგრეთვე მაშინაც, როდესაც სიტყვა ზეპირად არის შეთვისებული განსაკუთრებულის კონტექსტით. ასე, მაგ., 240,15 «სხოლარიონთაჲსა» (de Boor 461,10 τῶν ἑξαχρῶν) მრავლ. ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოებას იძლევა, ისევე როგორც «იქედნეთა»-ში უნდა იყოს მოცემული მრავლ. სახელობითი ἑξῆς (წაიკ. ექიდნე). რომ Nom pl. შეიძლება გამოსავალ წერტილს წარმოადგენდეს, ამას კმოწმობს ნემესიოსის „ბუნ. კაც.“-ის ქართული თარგმანიც: 59,12 «ადენესნი» (N. pl. ἀδέσ); 27,24 «ასთაკვნი» (N. pl. ἀσθακῶν: ἄσθ); 59,13 «ინესი» (N. pl. ἰνές); 59,12 «უმენესნი» (N. pl. ὑμένες). დედნის გავლენით უნდა აიხსნებოდეს ჩვენს ძველში მოცემული აკუზატიური ფორმებიც: «კვპრონი», «მვროვალლონი» (<მვროვალლონი<მვროვალლონი), «ოპოვალსამონი», რომელთაც მართლაც აკუზატიური ფორმები უდრის ბერძნულ დედანში (de Boor 258,17-18), აგრეთვე «კვინტილიონი» (146,31) და მისი გავლენით «ექსტილიონად» (147,5). რაც შეეხება სიტყვებს: ბისონი, ბომონი, ლიტონი, მოქლონი, საპუირონი (საფირონი), ფსალმონი || ფსალმუნი (შდ. ზემოთ გვ. 68). —ესენიც აკუზატიური ფორმით არიან წარმოდგენილი. ჩვენ არ ვიცით ჯერ-ჯერობით, თუ რა ნიადაგზეა წარმოშობილი აქ აკუზატიური ფორმა. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ასეთი ფორმით ბერძნული სიტყვის შეთვისებას ხშირად აქვს ადგილი: სტიქონი || სტიქონი: ივ, ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, გვ. 65; სტარუნ სვანურში: აკ. შანიძე, შემთხვევა ბერძნული სიტყვის აკუზატიური ფორმით სესხებისა სვანურში: ტფ. უნ. მოამბე V 254-256. შესაძლებელია, ეს იმით იყოს გამოწვეული, რომ შემთვისებელს (ზეპირის გზით) ხშირად ესმოდა აღნიშნული სიტყვები ასეთი კონტექსტით.

§ 34. თანხმომენიანი ძირები. იმ შემთხვევებში, როდესაც ბერძნული ძირის დაბოლოება -ν არის, რასაკვირველია, ძნელია იმის გარჩევა, ძირეული ფორმა წარმოადგენს გამოსავალ წერტილს თუ ნომინატივისა:

114,7 ალკონნი; 277,26 კანონი; 228,8 სიფონნი; 306,25 ტრიფონებითა; 25,33 ტრიტონთა; 228,4 ეთერი; 146,21 კლარ; 302,18 პრეტორისაჲ; 240,15 პროტიკტორნი; 264,32 რიტორნი.

მაგრამ ძირეული და არა ნომინატიური წარმოშობა ფორმისა თანხმომენიანი ძირების გადმოცემის დროს ცხადად ჩანს ისეთ სიტყვებზე, რომელთაც სივმიანი ნომინატივი აქვთ:

85,21 აღამანტთა (ἀγάμας); 141,28 ანდრიანტი (ἀνδραπέδ); 295,27 დეკისათა (δέκ); 34,10 ნომადნი (νομάς); 172,6 პინაკისა. (πινάξ); 126,10 ფინიკნი (φινίξ). ბერძნული ტექსტის სათანადო ადგილებში ამ ქართულ ფორმებს სწორედ სივმიანი ნომინატივის მქონე სიტყვები უდევს საფუძვლად. მაგრამ შესაძლებელია, ზოგიერთი მათგანი, როგორც ჩვენი მთარგმნელისათვის უკვე წინათ ნაცნობი და მაშასადამე წინათ შეთვისებული ქართულში, — ბერძნული კინობი-

თ. ფ. კუპეტიდან მომდინარეობდეს. ასეთად მიგვაჩნია ჩვენ, მაგ., «ბინაკი», როპელსაც შეიძლება საფუძვლად ედევას არა *πυλαξ* არამედ *πυλαξαι*, resp. *πυλαξαι*. (შდ. Thurnb 427). მეორეს მხრით საფიქრებელია, რომ ზოგიერთს საფუძვლად ედევას არა თანხმოვნითი ძირის სიგმიანი ნომინატივის მქონე ფორმა, არამედ საშუალო პერძნულში კონსონანტური კანკლედობის მოსპობის გზაზე (იხ. Dieterich 154 შნდ.) წარმოშობილი ფორმების სახელობითი ბრუნვა, ასე რომ ნაადრევი იქნებოდა დასკვნა, თითქოს ქართულად გადმოცემის დროს ძირეული ფორმა წარმოადგენდეს გამოსავალ წერტილს, მით უმეტეს რომ, გარდა ლკანასკნელისა, ყველა დანარჩენი კატეგორია უფრო ნომინატიურ წარმოშობაზე ნაკვეთითობებს.¹

განსაკუთრებულად უნდა აღინიშნოს «ლამპარნი» (*λαμπάρνι*). ამ სიტყვას საფუძვლად უდევს. როგორც ჩვენს თარგმანში, ისე აღიშის სახარებაში (იოან 18,3 «ლამპრებითა») სიგმიანი ნომინატივი და შიანი ძირი, ასე რომ ნისგან ჩვენ მოველოდით ფორმას *ლამპადი. ის გარემოება, რომ ეს ფორმა ასე განსაკუთრებულად დგას ქართულში და ბერძნული ფონეტიკით ის გამართლებული არ არის, და ამასთანავე ის ნიშანდობლივი მოვლენა, რომ სახარების ტექსტში ყველგან (გარდა ზემოთ მოყვანილი ადგილისა), სადაც-კი ვულგატაში «ლამპარნი»-ა (მთ. 25, 1, 3, 4, 7, 8) ბენეშევე. და აღიშ. „სანთელნი“ ფორმას იძლევიან, გვაფიქრებინებს, რომ ქართული ფორმა სომხურის საშუალებით უნდა იყოს შენოსული (შდ. მარტი XB 1,118).

დასასრულ. უნდა აღინიშნოს ფორმა „ოლკმპადო“, რომელსაც საფუძვლად უდევს არა ძირეული, არამედ გენეტივის ფორმა (*ολκμπαδου*) და „სთინლოსი“, რომლის ძირად აღებულა გენეტივი.

¹) აღსანიშნავია, რომ თანხმოვნითი ძირის მქონე, ნომინატივში სიგმით დაბოლოებული სიტყვითი სიტყვები ხშირად ნომინატიურ ფორმას იძლევიან: 65,2 ორუფეს; 235,1 პეტრინაქს (შეგრამ: 235,3 პეტრინაქსისა); 68,1 პრომოიფეს; 166,4 ფილქს

‘ბერძნული საკუთარი სახელების გადმოცემა’.

§ 35. საკუთარი სახელები, რომელიც ერთი ენიდან მეორეში გადნოდის, იგივე „უცხო“ ან „ნასესხი“ სიტყვებია. ასე რომ საკუთარი სახელებიც თავისი ფონეტიკურ-მორფოლოგიური სახეობით იმავე სურათს უნდა იძლეოდეს, როგორც საზოგადოდ უცხო ენით შეთვისებული სიტყვები. რომ ფონეტიკურად ბერძნული საკუთარი სახელები იმავე შესატყვისობით გადმოდის ქართულში, როგორც საზოგადოდ ბერძნული სიტყვები, ეს ჩვენ § 31¹⁾ში დაეინახეთ. რაც შეეხება მორფოლოგიურ მხარეს, აქაც არსებითად ჩვენ იგივე სურათი გვაქვს, რაც საზოგადოდ სახელებში. ასე, მაგ., ხმოვნიათი ძირებისათვის გამოსავალ წერტილს წარმოადგენს სახელობითი ბრუნვა, რომელმაც იმ შემთხვევაში, თუ ის სიგმიანია, შეიძლება მოგვეცეს ქართულში როგორც სანიანი, ისე უსანო ფორმები: თანხმოვნთან ძირებში-კი ხშირად ძნელია გარჩევა, ნომინატიურ თუ ძირეულ ფორმასთან გვაქვს საქმე. გარდა ამისა მრავალია შემთხვევა, როდესაც საკუთარი სახელის გადმოცემას საფუძვლად უდევს ის ფორმა, რომელიც მთარგმნელს ბერძნულ დედანში ჰქონდა. მაგ., 135,10 „ვეტკლუანი“ (ქალაქი) მომდინარეობს აკლზატიური ფორმიდან (Βετκλαχ: de Boor 275,5), 29,13 „კამირუსა“ და 296,4 „კარეს შინა“ დაკავშირებულია Dat pl.-თან (ἐν... Καμειρυσαι: de Boor 71,4; ἐν... Καρμα: de Boor 546,21) და სხვა. ასე რომ, არსებითად, საკუთარი სახელები მორფოლოგიურადაც საზოგადო სახელებს მისდევენ. მაგრამ არის ზოგიერთი მომენტი საკუთარი სახელების გადმოცემაში, რომელიც საკუთარ ხდის, რათა ისინი ცალკე იქმნენ განხილული. ეს ეხება განსაკუთრებით მამაკაცთასახელებს, რომელთაც ჩვენ აქვე განვიხილავთ.

¹⁾ ქართული საკუთარი სახელები, საზოგადოდ, სრულებით არ არის შესწავლილი. თუკი სადმე მოიპოვება შენიშვნები ქართული ონომასტიკონის შესახებ, ისინი შემთხვევითი ხასიათისაა. ასეთია, მაგ., ნ. მაროის შენიშვნები ლეგონ მსერიანის სადოქტორო შრომაზე დაწერილ რეცენზიაში (Тр. кн. V. Критика и мелкие статьи, გვ. 22-24) და ივ. ჯავახიშვილისა „ქართველ ერის ისტორიის“ I წიგნში (ტფილისი, 1913) გვ. 42-43. ორივე შენიშვნა ეხება ონხე დაბოლოებულ პირთასახელებს. ამის გარდა ჰიპოთეზა კიდევ ნ. მაროის ორი პატარა შენიშვნა უცხო ენით შეთვისებული, სანით დაბოლოებული პირთასახელების შესახებ „იპოლიტეს“ (Тр. кн. III გვ. LIII) და „სახისმეტყველის“ (Тр. кн. VI. გვ. 99) წინასიტყვაობებში.

მამაკაცთასახელები¹.

§ 36. ბერძნული მამაკაცთასახელები გადმოცემულია ქართულში სხვადასხვანაირად. აქ შეიძლება აღინიშნოს ორი მთავარი ხაზი:

1) ბერძნული სახელები² გადმოცემულია იმ სახით, რომ სიტყვის ძირად ნიღბებულია ნომინატივის ფორმა:

ანტილონოს-	ევსევიოს-	ლაღვას-
ანტონინოს-	კლავდიოს-	ფერეკლდის-
ენილიანოს-	ნექტარიოს-	
სილვესტროს-	ეპიმინოდას-	და მრავალი სხვა,

ანდა:

2) გადმოცემულია ისე, რომ ნომინატივის ფორმა დაკული არ არის და სიტყვის ძირად გვაქვს ფორმები:

ანტილონე-	ევსეკი-	ლაღვა-
ანტონინე-	კლავდი-	თუკკლიდი-
ენილიანე-	ნექტარი-	სოფოკლი
სილვესტრე-	ანაქსალორა-	და მრავალი სხვა.

ცხადია, თუ ერთი და იგივე საკუთარი სახელი Ἄντιλονος გადმოცემულია ერთს შემთხვევაში ან ტილონოს, მეორეში-კი ანტილონე, Ἰσίδωρος — ევსევიოს და ევსევი და სხვ., — ცხადია აქ ჩვენ საქმე უნდა გვექონდეს (დაბოლოების მხრივ) ორ სხვადასხვა ნაკადთან³.

ერთი ნაკადი, როდესაც ბერძნული სახელების გადმოცემის დროს სიტყვის ძირად ნიღბებულია ნომინატივის ფორმა, მომდინარეობს წმინდა ლიტერატურული გზით, როდესაც ქართველი მთარგმნელი დედნის უალრესი გავლენის ქვეშ იძულებულია.

¹ ბერძნული მამაკაცთასახელების ქართულად გადმოცემის შესახებ ჩვენ მიერ მოხსენებული იყო „ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების“ სხდომაზე 1925 წ. აპრილის 7-ს, და დაიბეჭდა კრებულ „არილი“-ში (გვ. გვ. 89-116). აქ ხელმეორედ იბეჭდება ზოგიერთის შესწორებები.

² როდესაც ჩვენ ვვებით ბერძნულ მამაკაცთასახელებს, ჩვენ მხედველობაში გვაქვს, გარდა საკუთრივ ბერძნული სახელებისა, აგრეთვე ბერძნულის საშუალებით ქართულში გადმოცემული რომაული სახელებიც. ასეთია, მაგალითად, სახელები Honorius, Maximus, Tiberius და სხვანი. უკრ-უკრობით ჩვენ არა გვაქვს საბუთი ვიფიქროთ, თითქოს რომაული სახელები (საზოგადოება და საკუთარიც) უშუალოდ იყოს შეთვისებული ქართულში და არა ბერძნული საშუალებით. ამ მოსაზრებით საზოგადო სახელების განზიღვის დროსაც ჩვენ ცალკე არ განაჯივრებია რომაული სახელები.

³ სომხური ენა ამ შემთხვევაში აღნიშნავს მხოლოდ ერთ გზას. იქ ბერძნული ე-იანი სახელები სწინდევ არის გადმოცემული: პილოს, პეტროს. იოკჰანნეს, ლუკას და სხვა.

თარგმნის დროს ისე ძლიერია დედნის გავლენა, რომ შესაძლებელია ერთი და იგივე სახელი—ან სიტყვა—სხვადასხვა ძირეული ბოლოკიდურით მოგვევლინოს, იმისდა მიხედვით, თუ რა ფორმა წარმოდგენდა მთარგმნელისათვის გამოსავალ წერტილს. მაგალითად:

ა) გენეტიკის ფორმა უდევს საუქველად 225,4 «კრანაუესითგან» (de Boor 434,9 ჰბ: *Kranauz*); 244,6 «ემპედოკლეოასი» (de Boor 468,9 *Ἐμπεδοκλέου*);

ბ) დატივის გავლენით აიხსნება 232,23 «იუქტორის» (de Boor 447,14 *Ἰουκτορίας*);

ც) აკუზატიური წარმოშობისაა წრფელ ბრუნვა «მენდისიონა 222,16 (de Boor 429,12: *τὸν Μενδίσιονα ἄρχοντα*); 283,30 «ბრძანა ხატათა საძაგელთა დაწერა დიახსსა და არეაქსსა» (de Boor 541,18 *Διάχξι: Ἄρεξι*), იმ დროს როდესაც სხვა კონტექსტში ჩვენ გვაქვს იგივე სახელები: «ზეეს» და «არის»¹.

ასეთივე გავლენა უნდა იყოს ბერძნულ დედანში მოცემული ფორმებისა, როდესაც მთარგმნელი ერთსა და იმავე წინადადებათწყებაში ერთისა და იმავე დაბოლოების მატარებელ ბერძნულ სახელს სხვადასხვა ბოლოკიდურით გადმოგვცემს:

ვალვინოს	240,10;	ვალვინოასსა	240,12.
ვიროს	234,30;	ვიროასსა	234,32.
იუსტილლიანოს	242,20;	იუსტილლიანოასსა	242,23.
კაროს	248,23;	კაროას	248,25.
მაკრინოს	239,32;	მაკრინოასსა	239,34.
სპერდიოს	136, 7;	სპერდიოასსა	136,10.
ტაკიტოს	248,17;	ტაკიტოასა	248,19 და სხვ.

პირველ შემთხვევაში მთარგმნელისათვის სახელმძღვანელო ფორმები იყო *Βαλβίνου, Βίρου etc.*, ხოლო მეორეში *Ἰεξ: Βαλβίνου, ἄρχ: Βίρου* (ან *ἄρχ: Ἰεξ: Βαλβίνου, ἄρχ: Ἰεξ: Βίρου*) etc. პირველ შემთხვევაში ბოლოკიდურად ისმოდა -ოს, მეორეში -ო(ნ).

მეორენაირი ფორმები—არა ნომინატიური—წარმოშობილი უნდა იყოს პირადი ურთიერთობის ნიადაგზე, არა მწიგნობრულის გზით, არამედ ზეპირად, ბერძნებთან პირადი ურთიერთობის დროს. მთელი სიძნელე მხოლოდ იმაში გამოიხატება, რომ ამ მეორე გზით შემოსული ფორმებიც სხვადასხვანაირი დაბოლოებით არის გადმოცემული. ძირის დაბოლოების სახით ჩვენ გვევლინება ე ი ა უ და თანხმოვნები.

¹) ამავე წარმოშობისაა საკუთარ სახელთა შემდეგი აკუზატიური ფორმები: თევდოსიონ, პაპიონ, ალექსიონ, აგათონიკონ, კორნელეონ და სხვა (პროფ. კ. კეკელიძე, კართული ლიტერატურის ისტორია I 158—166; მისივე „კრამდენიმე ჯერ კიდევ გაურკვეველი ტერმინი ჩვენი საისტორიო მწერლობისა“; ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. V გვ. 106).

ჩვენ რომ მხოლოდ ზოგიერთი სახელები ავიღოთ, შესაძლებელია აღამიან-მა იფიქროს, რომ ქართულად გადმოცემისათვის აღებულია იგივე ნომინატივის ფორმა, რაც ჩვენ მწიგნობრულის გზით გადმოცემის დროს შევგვხვდა, და მხოლოდ ნომინატივის ჯის მოშორებით არის ძირი სიტყვისა შეთვისებული.

ლუკას — ლუკა
ლაღვის — ლალვა
მოსეს — მოსე

ჰეროდეს — ჰეროდე
დიმოსთენის — დიმოსთენი
იესუს — იესუ

და მრავალი სხვა.

აკად. ნ. მარრი სწორედ ასე ჰფიქრობს, ხოლო სანის დაკარგვას ის მიაწერს ან ქართული ენის ბუნებრივ მოთხოვნილებას ამ შემთხვევაში, ან ასურულისა და სომხურის გავლენას.

„სახისმეტყველის“ კომენტარებში (TP კნ. VI გვ. 99) აკად. ნ. მარრი ამბობს: „სანით დაბოლოებული სახელები ქართულში ჩვეულებრივ ჰკარგავენ ამ ბგერას, რომელიც ქართულში ნათესაობითისა და მიცემითის კონსონანტურ დახასიათებას წარმოადგენს: მაგ., მოსე ნაცვლად მოსეს-ისა, იესუ ნაცვლად იესუს-ისა“. იმავე „სახისმეტყველის“ წინასიტყვაობაში ნ. მარრი საკუთარი სახელების უსანოთ გადმოცემას (იესუ, ქრისტე) ასურულ გავლენას მიაწერს (Физиолог, გვ. XXX).

სომხურით შეთვისებული სახელების გადმოცემას ასურული ფორმების გავლენით ხელს უწყობს ნ. მარრის აზრით ისიც, რომ სანის მოცილება ამ შემთხვევებში საჭიროა ქართული ენის ბუნებითაც. „იპოლიტე“-ს წინასიტყვაობაში აკად. ნიკო მარრი ეხება ორ საკუთარ სახელს, რომელიც მისი აზრით სომხურით არის შეთვისებული ქართულში. ეს არის სახელები მოსე და ჰეროდე. „Грузинский язык не сохранял согласного s (в) в исходе именительного падежа заимствованных собственных имен во избежание путаницы в падежах, где s, с тем или другим гласным (is, sa [из as]). является характером косвенных падежей, отсюда *Μουϋϋα* = მოსე, *Ἡρακλῆς* = ჰეროდე და т. п. И это сведение окончания -*ეს* (es) на окончание -*ე* (e) происходило тем охотнее, что *ე* есть обычное окончание собственных имен в грузинском“ (Ипполит, გვ. LIII).

როგორც აქ მოყვანილ შესატყვისობათაგან ნათელია, ქართულად მოსე და ჰეროდე კი არ იქნებოდა, რომ ესენი სომხურით იყოს შეთვისებული ქართულში (მაგრამ უსანოთ), არამედ *მოვესე და *ჰეროდე, რადგან ბერძნულას სომხური გადმოცემა *მო*-ით. ქართული მოსე და ჰეროდე შეთვისებულია უშუალოდ ბერძნულით, სადაც ჩვენ გვაქვს *Μωυϋς* (*Μωυϋς* და *Μωυϋς*, პარალელურად)¹ და *Ἡρακλῆς*. ქართული ფორმების ბერძნულს სადაურობას ამტკიცებს აგრეთვე ბოლოკიდური -ე, რაზედაც ჩვენ ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი².

¹) შდ. Fr. Blass' Grammatik des neutestamentlichen Griechisch, bearbeitet von Alb. Debrunner 5. A. 1921 გვ. 23.

²) მოსეს სახელი შეთვისებულია ქართულში სანიტაც, ე. ი. მწიგნობრულის გზით შეთვისებული ფორმაც მოიპოვება. იხ. ლუკა 2, 22 („და რ'ეს აღხესრულნეს დღენი განწყედისა მათისანი შეჯულისა მეგრ მოს(ს)ისა...“: ტფ. სახ. უნივერსიტეტის ნაწილი № 8-14).

ამრიგად, აკად. ნიკო ბარბორი რამცხევერს (История гв. III; Филолог გვ. 99) აღნიშნავს: ასეთ დაბოლოებულ საკუთარ სახელებში ქართული ჰქარგავენ ბოლოკიდურ -s's, რადგან ქართულში. ხანი გენეტივისა და დატივის დამახასიათებელია და საჭირო იყო განსხვავების დადგენაო.

ენა, მართალია, მიმართავს ხოლმე ასეთ ხერხს და ხანდახან საჭირო ხდება მისთვის სხვადასხვა დიფერენციაციის დადგენაც, მაგრამ ჩვენს შემთხვევაში ქართველებს ხანის აღრევის თავიდან ასაცილებლად მოეპოვებოდათ სხვა საშუალება, რომელსაც ისინი მიმართავენ ხოლმე, მაგ., შემდეგ შემთხვევებში: ან გ ე - ლ ო ზ ი, (ანგელოსი) ბ ა რ ბ ა რ ო ს ი, დ ე კ ა ნ ო ზ ი, ე პ ი ს კ ო პ ო ზ ი, ს ტ ე ფ ა - ნ ო ზ ი, რ ო მ ა ნ ო ზ ი, მ ო ს ე ს ი და მრავალი სხვა, რომელთაც ისინი აბრუნებენ ისევე, როგორც ყოველს -სი'ზე დაბოლოებულ სატყვას (ტ ფ ი ლ ი ს ი, რ უ ი ს ი, ს ა ს მ ი ს ი), და არავითარ აღრევასაც არა ჰქონია ადგილი.

ასე რომ უხანო ფორმებს საკუთარი სახელებისას ჩვენ ვერ ავხსნიით მხოლოდ-და-მხოლოდ ხანის დაკარგვით იმ მიზეზების გამო, რომელზედაც აკად. ნ. მარბრი გვითითებს.

მაგრამ, კიდევაც რომ წარმოვიდგინოთ ასეთი გზა საკუთარი სახელების გადმოცემისა, ჩვენ აუხსნელი დაგვრჩება ორი დიდი კატეგორია საკუთარი სახელებისა, რომელთა გადმოცემასაც ჩვენ ვერ ავხსნიით მხოლოდ ხანის მოშორებით.

ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ის მამაკაცთასახელები, რომლებიც ენითა და ინით ალის დაბოლოებული, როგორც მაგ.:

- 1) პ ე ტ რ ე, პ ა ე ლ ე, ქ რ ი ს ტ ე და მისთანანი ერთის მხრით; და
- 2) ა მ ბ რ ო ს ი, გ ი ო რ გ ი, გ რ ი გ ო ლ ი და მისთანანი მეორეს მხრით.

ამ ორი კატეგორიის საკუთარი სახელების გაახილვამ ჩვენ იმ დასკვნამდე მიგვიყვანა, რომ ესენი შეთვისებულია ქართულში ბერძნული ვოკატივის ფორმით.

§ 37. ვოკატივის ფორმას ხშირად გარდამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონია პირთასახელების ფორმათა წარმოებაში, როგორც სრული ისე მოფერებითი (კნინობითი) სახელის წარმოების დროს. Zimmero (Keltische Studien. 10. Zur Personennamenbildung im Irischen=KZ 32, 158—197) აღნიშნავს სამს საფეხურს: 1) ჩვენ გვაქვს ყველა ბრუნვაში სრული სახელი, ამავე დროს ერთი ფორმა მოფერებითი მიმართვისა (eine Form der kosenden Anrede); 2) მოფერებითი მიმართვის ფორმა გაქვევდება სრული სახელის პარალელურ ფორმად. რომელიც მხოლოდ ნომინატივში იხმარება; და 3) მოფერებითი მიმართვის გაქვევებული ფორმა იხმარება ყველა ბრუნვაში. და როგორც Felix Solmsen-ის მიერ (Indogermanische Eigennamen als Spiegel der Kulturgeschichte, Heidelberg 1922. Herausgegeben und bearbeitet von Ernst Fraenkel) მოყვანილი მაგალითებით ცხადია, სახელის შემოკლებული ფორმა ჯერ ვოკატივში იხმარებოდა და შემდეგ თანდათან სხვა ბრუნვებშიც (და პირველ რიგში ნომინატივი) იქმნა წარმოებული (გვ. 124). ამის საუკეთესო მაგალითს წარმოადგენს Iupiter.

ასეთივე ხასიათისაა ის მოვლენა, რომ „მამაკცთა სახელებს (კნიზობითსა და მოფერებითს), რომლებიც ატიკურში -ჟიით არის დაბოლოებული, ბეოტიის უძველეს წარწერებში ნომინატივში არა აქვთ ჯ“ (Zimmer, გვ. 193): აქაც ნიშანთვის ფორმა (სადაც ჯ არ იყო) ნომინატიურად არის გამოყენებული.

ამ მოვლენას ყურადღება მიაქცია აგრეთვე გ. ხაძიდაკიძე. ბერძნულში მოიპოვება ფორმები 'Ιουλις, Πετρωνίης, Αὐρηίης და სხვ., რომლებიც შეეყვება რომაულ სახელებს: Iulius, Petronius, Aurelius, და სხვათ. და გ. ხაძიდაკიძის სამართლიანად ხსნის ამ მოვლენას შემდეგნაირად (Zur Geschichte des Mittel- und Neugriechischen: KZ 31, 103 - 156):

„ბერძნებს ესმოდათ ყველგან, რომ რომაელები ერთმანერთს უწოდებდნენ: Iuli, Gai, Antoni, Aureli, Petroni, Mari etc.; და წოდებითი ბრუნვის ფორმებიდან, რასაკვირველია, მათ არ შეეძლოთ ეწარმოებინათ სხვაგვარი ნომინატივები, თუ არა 'Ιουλις, Πετρωνίης, Αὐρηίης, Μάρης etc. ესე იგი სრულიად ისეთსავენაირად, როგორც [საკუთრივ ბერძნული ფორმების ანალოგიით] — 'Αλεξάνδρου — 'Αλεξάνδρου, Εὐπαιδῆς — Εὐπαιδῆς..... ასე, მაგალითად, ჩვენ გვხვდება vocativის ფორმები 'Ιουλίου: Benseler [Studien III] 154, Σηφραίου: 155 'Απολλωνίου, Σημειφύ: 172. Αχάξι: Γεωργίου. Εὐαγγέλιου, Φιλαρέτου, Πύργου. 174, Κίρι: 176. .... რომაელებს შეეძლოთ თავიანთი ნომინატივი აგრეთვე ius-ით, თუნდაც განსაკუთრებით ius-ით ეწარმოებინათ, მის შემდეგაც კი, რაც ბერძნები უშთაერესად შემოკლებულ ფორმას ანუკობინებდნენ, და არა -ისით; ეს სულერთია ამ ფორმის შემდგომი განვითარებისათვის ბერძნულში, რადგან ეს დაბოლოება -ის -იუს etc., ისევე როგორც სხვა რამეები, განმტკიცებული იყო ბერძნულში და მოქალაქეობრივი უფლება მოპოვებული ჰქონდათ, და ფორმები ἰ Μάρης, τὸν Μάρης, τὴν Μάρης ἢ Μάρη: ჩვეულებრივი სქემა იყო“ (გვ. 112).

ვოკატივის გავლენა ბერძნულში ისე ფართო ხასიათს ღებულობს, რომ ის არა თუ ნომინატივის საწარმოებლად არის გამოყენებული (ვოკატივი+ნომინატივი -ის, როგორც ეს ზემოთ მოყვანილ მაგალითებშია), არამედ არის შემთხვევები, როდესაც ვოკატივის ფორმა იმავე დროს ნომინატიურად არის მოხმარებული. ასეთი შემთხვევები ჩვენ მრავალი გვაქვს ბერძნულ პაპირუსებსა და წარწერებში. ამას ცხად ჰყოფს შემდეგი ნომინატივები:

Φιλαρέτου: (Φιλαρέτου || *Φιλαρέτου — Φιλαρέτου || Φιλαρέτου) [voc.--nom.] BGU (Aegyptische Urkunden aus den Museen zu Berlin) I 9 (მესამე საუკ.)

Εὐαγγέλιου: εὐ εὐ εὐ 'Αλοπαι(λίης) ე. ი. ცხოვრობს.

Κορυφαίου: (Κορυφαίου || Κορυφαίου || Κορυφαίου) BGU IV 1044,2 (IV საუკ. ქრ. შ.)
Τῆ[τε] ἀ[π]αρ[τ]ῆς ἀ[π]ε[κ]κ[α]τῆς Ἄρτου Κορυφαίου.....χ[ρ]ι[στ]ο[φ]ο[ρ]ο[υ].

Μακκάρη: (Μακκάρη || Μακκάρη || Μακκάρη: Viereck, Ostraka der Universitäts- und Landesbibliothek zu Strassburg (მოკვყავს Preisigkels Namenbuchთ).

ასევეა ბიზანტიურ პაპირუსებშიც, სადაც ჩვენ გვხვდება იანნი მამაკცთასახელები სხვადასხვა ბრუნვებში გამოყენებული ვოკატივის ფორმით:

Τῆ[τε] Creek Papyri in the British Museum IV (1910). 1419,645.

Μαριανός (=Μαριανός): I. e. f. e. b. v. r. e, Recueil des Inscriptions grecques-chrétiennes d'Egypte. Kairo 1907 (მოგვეყავს P r e i s i g k e თ ი).

Μαριε (=Μαριε): Crum, Coptic monuments (Kairo 1902) 8421 (მოგვეყავს P r e i s i g k e თ ი).

Μαριε (=Μαριε). Greek Papyri etc. IV, 1419, 1128.

Θεοφιλης (=Θεοφιλης) იქვე 1419, 662 et passim: ზ/ Θεοφιλης¹.

საშუალო ლათინურშიაც გვაქვს შემთხვევები, როდესაც საკუთარი სახელის ვოკატივი ნომინატივად იხმარება. მაგ., L E L I S I L V A N E C I L V I I I 2182 etc. (მოგვეყავს S o m m e r - ი თ: Handbuch d. lat. Laut- und Formenlehre S. 341).

ანალოგიურ მოვლენას ადგილი უნდა ჰქონას ქართულშიაც, და ეს პირველ ყოვლისა თავს იჩენს იმ საკუთარ სახელებში, რომლებიც ქართულში წარფელობით ბრუნვაში ენითა და ინით არის დაბოლოებული. სწორედ პირადი ურთიერთობის დროს, როდესაც ქართველებს ბერძნების ურთიერთისადმი მიმართვა ესმოდათ ყველგან—და თვითონაც მიმართავდნენ ხოლმე ბერძნებს— საკუთარი სახელები ევლინებოდა მათ ვოკატივის ფორმით.

§ 38. ა) -ე და -ი ბოლოკიდურიანი სახელები.

1) ენით დაბოლოებული საკუთარი სახელების ხმარება საქართველოში დაკავშირებულია ქრისტიანობის გავრცელებასთან, და ამ გავრცელებისდა მიხედვით შეზღოვის სახელები, რომლებიც ბერძნულში -ა-ით არის დაბოლოებული, ქართულში კი ენით, და პირველ რიგში ეს ეხება ქრისტეს სახელწოდებას (Χριστός voc. Χριστός). ბუნებრივია, რომ ქრისტეს სახელს ქართველები იმთავითვე გაიცნობდნენ ლოკვა-ვედრების გზით, როდესაც ქრისტესადმი მიმართვაში ბერძნები იხმარდნენ ვოკატივის ფორმას Χρ:σ:ს (ქრისტე), და ანნაირადვე იქნებოდა შეთვისებული იესუ ('Ιη:σ:σ, voc. 'Ιη:σ:σ), რომელიც ქართული მწერლობის უძველეს ძეგლებში სწორედ ამ სახით გვევლინება და არა იესო-ს ფორმით. ბუნებრივია ისიც, რომ ასეთივე გზით შეიძლებოდა შეთვისებული ყოფილიყო სახელები პეტრე, პავლე, მათე და სხვანი, და ამ გზით უკვე დამკვიდრებულიყოს ტრადიცია -ა-იანი სახელების გადმოცემისა ენიანი ბოლოკიდურით. ამას ცხად ჰყოფენ ქართულში ხმარებული შემდეგი სახელები:

ქართული.	ბერძნული.	ვოკატივი
ალექსანდრე	Ἀλεξάνδριος	Ἀλεξάνδριε
ანდრონიკე	Ἀνδρονίκος	Ἀνδρονίκε

¹) ეს საკითხი—ბერძნულში -ა-იან მამაკაცთა სახელების -ს ვოკატივის ნომინატივად მოხმარებისა—სრულებით ახალ თემას წარმოადგენს და ცალკე გამოკლევაა მოითხოვს. ამიტომ ჩვენ აქ მას დაწვრილებით ვერ შევხვებით და შემომოყვანილი მაგალითებით დავეყვარებით (ბერძნულ პაპირუსებსა და წარწერებში ხმარებულ პირთა სახელებისათვის ფასდაუდებელია Friedrich Preisigke, Namenbuch. Heidelberg 1922. აქ მრავალი სახელია მოყვანილი -ს დაბოლოებით, მაგრამ ხშირად ეს კითხვა ან პრობლემატიკურია, ან წმინდასახელების აღნიშვნელია).

ბართოლომე ¹	Βαρθολομαῖος	Βαρθολομαῖε (წაი; ბართოლომე)
ვერასიმე	Ἐρασίμος	Ἐρασίμω
დამიანე	Δαμιανός	Δαμιανέ
ეთჳჳმე (<ეეთჳჳმე) ²	Ἐπιθῳμος	Ἐπιθῳμω
თევდორიტე ³	Θεοδώροτος	Θεοδώροτῳ
თეოდორე (>თე- დორე > თედორე)	Θεόδωρος	Θεόδωρε
კვირიე (კვირიკე)	Κυριακός	Κυριακῳ
კვირიე (კირილე)	Κυρίλλος	Κυρίλλῳ
ლაზარე	Λάζαρος	Λάζαρε
მათე	Ματθαῖος	Ματθαῖω (წაი; მათე > მათე)
მაქსიმე ³	Μαξιμῳς	Μαξιμῳ
პავლე	Παύλος	Παυλῳ
პეტრე	Πέτρος	Πέτρῳ

და მრავალი სხვა.

ამავე გზით არის წარმოშობილი ქართულ მწერლობაში და ხალხურ ენაში გავრცელებული სახელები: ზოსიმე, იპოლიტე, ისიდორე, კოსტანტინე, ნიკიფორე, პილატე, სავლე, სტეფანე, ტიმოთე, ტიტე, ფილიპე, და მრავალი სხვა.

აღსანიშნავია, რომ ბერძნულ-რომაული სახელების გადმოცემა ქართულში ენიანი ბოლოკიდურით სწორედ -აჲიან ბერძნულ სახელებთანაა დაკავშირებული:

-ე ბოლოკიდური აქვს ქართულში სწორედ იმ სახელებს, რომელთაც ბერძნულშიაც ენი აქვთ ვოკატივის ფორმაში.

2) ქართულში გადმოცემულია წრფელობით ბრუნვაში ენიანი ბოლოკიდურით ის სახელები, რომლებიც ბერძნულში -აჲიანი ბოლოკიდურით გვევლინება. ამ კატეგორიის საკუთარ სახელებზე იგივე უნდა ითქვას, რაც ჩვენ ენიან სახელებზე ვთქვით: ესე იგი პირველ წყებაში შედის მამაკაცთა ის სახელები, რომლებიც უფრო ხშირ ხმარებაში იყო ბერძნებთან ურთიერთობის დროს. ასეთ სახელებს ეკუთვნოდნენ, ალბათ, გეორგი (resp. გიორგი) გრიგორი (resp. გრიგოლი), ანტონი და სხვანი მისთანანი. ეს სახელები ბერძნული ლიტე-

¹) მათე X, 3. აღსანიშნავია, რომ ბერძნულ ენაშიაც ვოკატივის ფორმა (Βαρθολομαῖος — Βαρθολομαῖ) გამოყენებულია ნომინატივის საწარმოებლად და Ἐπιθῳμαῖოსის პარალელურად ჩვენ გვაქვს Βαρθολομαῖος (წმ. Hatzidakis 94).

²) „მეოხებითა... ეთჳჳმესითა“: თარგმ. ფსალ. წიგნისაი ეფრემ მცირისა (ე. თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. II 244, 58). მაგრამ იმავე ეფრემს აქვს 215, 165: „მამისა ჩნისა ეთჳჳმისა“; ასე რომ ორივე ფორმა უნდა ვიგულისხმოდ პარალელურად: ეთჳჳმე (Ἐπιθῳμος voc. Ἐπιθῳμω) და ეფთჳჳმი (Ἐπιθῳμος voc. Ἐπιθῳμω). იხ ქვემოთ -ი სახელების შესახებ.

³) „გერცალა თევდორიტესა მას თარგმანსა დთისასა კელი შეყჳჳ (ეფრემ მცირე, თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. II 247, 246-7; „თედორიტე... მამად მართლმადიდებლობისა შერაცხილ არს“ (იქვე სტრ. 258 და სხვაგანაც).

⁴) აგრეთვე Κυριακός (წმ. Glotta II 338).

⁵) აბ დ ლ მ ე ს ი ა (6,4,1: „გონგნე მაქსიმედ“.

რატურიდან ცნობილია, განსაკუთრებით, მათი სრული სახით: *Γεωγραφία*, *Γεωγραφία*, *Γεωγραφία* და სხვ. მაგრამ ამ სრული ფორმების პარალელურად ხალხურ ენაში განვითარდა შემოკლებული ფორმები, რომლებიც, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, გ. ხაძიდაკის გამოკვლევით (*Zur Geschichte des Mittel- und Neugriechischen*: KZ 31, 112) განომინატივებულ ლათინურ ეოკატის წარმოადგენენ. როგორც Iuliusის ეოკატივმა Iulii წარმოშვა ბერძნული ნომინატივი 'Ιουλις', ისევე შეიქმნა ხალხურ ბერძნულში *Γεωγραφία*, *Γεωγραφία*, *Γεωγραφία* და მისთანანი, რომელთა ეოკატავი იყო *Γεωγραφία*, *Γεωγραφία*, *Γεωγραφία* და სხვ. და ეს ფორმები შემდეგ ლიტერატურულადაც შემოიკრა ბერძნულში (იხ. Hatzidakis, გვ. გვ. 76—79; 82; 98).

ქართული	ბერძნული	შემოკ. ბერძნული	ეოკატევი
ათანასი ²	Ἀθανάσιος		
აკაკი	Ἀκάσιος	Ἀκάσιος	Ἀκάσιος
ალექსი	Ἀλέξιος	Ἀλέξιος	Ἀλέξιος
ამბროსი	Ἀμβρόσιος		
ანტონი	Ἀντώνιος	Ἀντώνιος	
არსენი ³	Ἀρσένιος	Ἀρσένιος	
ბასილი	Βασίλειος (Βασίλειος)	Βασίλειος	Βασίλειος
გეორგი (გიორგი)	Γεωργίος	Γεωργίος	Γεωργίος
გრიგოლი	Γρηγόριος	Γρηγόριος	Γρηγόριος
დიმიტრი ¹	Δημήτριος	Δημήτριος	Δημήτριος
ევსევი	Ἐβασίλιος	Ἐβασίλιος	Ἐβασίλιος
ევტიქი	Ἐβασίλιος	Ἐβασίλιος	Ἐβασίλιος
ლეონტი	Λεόντιος	Λεόντιος	Λεόντιος
მაკარი ³	Μακάριος	Μακάριος	Μακάριος
პორფირი	Πορφύριος	Πορφύριος	Πορφύριος

და მრავალი სხვა.

ამ ფორმების პერალელურად არსებობდა, რასაკვირველია, ლიტერატურულის გზით შემოსული -იოხიანი ფორმებიც (ამბროსიოს, ევსევიოს, და სხვ.) და რომ ესენი სხვადასხვა გზით შემოვიდა (ზეპირად და მწიგნობრულად), ამას ადასტურებს სახელი კორნელი — კორნილიოს. ლათინური Cornélius ბერძნულად 1) ზეპირი შეთვისებით იქნებოდა *Κορνέλιος* ეოკატ. *Κορνέλιος* (=კორნელი),

¹) ასეთი ნომინატივის ნიმუშს იძლევა აგრეთვე ქართულიც: გ. მონ. 146,19 „ვიღრე იულის კვისრისაძლე“.

²) „ათანასის ვიტყვ და კვილიუს“ (ეფრემ მციორის „თარგმ. ფს. წიგნისაი“. ე. თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. II 215, 173). არსებობს ამ სახელის მეორადი ფორმაც (ათანასი).

³) „გამოიძია მამამან...არსენი“ (№ 160 ხელ. ტფ. უნ. სიძვ. მ. გვ. 223, ქრ. 1,79). „განაახლა და განაურცნა კჳზან არსენი“ (№ 170 ხ. ტფ. სახ. უნ. მ. II და 325). ხანძ. 42,44. „ნუ ეშლი სულიერად ძმასა შენსა არსენის“.

¹) ხანძ. 22,1 „გამოკითხა შეფემან დიმიტრი“.

²) ხანძ. 75,3 „ხოლო მამამან მაკარი... იკითხა“. იქვე 75, 53—54 „ხოლო მაკარის ქრულდა“.

სადაც რ'თი აღნიშნულია ლათინური გრძელი ო; ხოლო 2) ლიტერატურულად იყო სრული ფორმა *Kvavilias*, რომელიც საშუალო ბერძნულში წაიკითხვოდა კორნილიოს. ქართულში ორივე მოიპოვება და ამ სახელში, ჩვენის აზრით, ვარდა დაბოლოებისა, ძირეული ენისა და ინის ცვალებადობაც უნდა ამტკიცებდეს მათი შეთვისების სხვადასხვა გზას.

ამგვარად ჩვენ ვხედავთ, რომ ენითა და ინით დაბოლოებულ სახელებში ბოლოკიდური ენი და ინი აიხსნება იმით, რომ ქართულში ეს სახელები ბერძნულით არის შეთვისებული მათი ბერძნული ვოკატივის ფორმით.

მართალია, ნ. მარს ერთს ადგილას (Иппол. გვ. XI) შენიშვნა მოეპოვება, თითქოს ენი ქართული საკუთარი სახელების ჩეულებრივი დაბოლოება იყოს და ქართულს ეს დაბოლოება ნასესხი სახელებისთვისაც გამოყენებინოს, მაგრამ:

a) ენით დაბოლოებული ქართული (ე. ი. არა ბერძნულ-რომაული) საკუთარი სახელები მეტად მცირერიცხოვანია, რომ შეგვეძლოს ენი ქართულ დაბოლოებად მივიჩნიოთ. თვით საზოგადო სახელებშიც მისი გამოყენება ბოლოკიდურად, ვარდა სა- და სი- პრეფიქსიანი სიტყვებისა, მეტად შეზღუდულია (არე, არვე, ბადე, დვირე, ზღუდე, თბე, კლდე, მასკნე, მზე, სარკე, სვე, უბე, უპე, ღელე, შრე, ჰუნე etc.) და სხვა (მაგ., ო, ა, ბოლოკიდურებთან შედარებით მას არავითარი უპირატესობა არა აქვს. საკუთარ სახელებში ენის ხმარება ბოლოკიდურად კიდევ უფრო შეზღუდულია (ჩვენ შეგვიძლია დავასახელოთ სახელი ვაჩე, რომლის სადაურობა ნათელი არ არის), და ამ მხრივ საკუთარ სახელებში ონი და ანი უფრო გავრცელებულია (გიგო, კაკო, გიგა, დათა და სხ.);

b) ქართული ენა ხმარობს ენს ბოლოკიდურად ისეთ გარკვეულ, არა ქართულის ნიადაგზე ახსნად შემთხვევებში, რომ შეუძლებელია ენი ქართულ დაბოლოებად მივიჩნიოთ. ამ მხრივ საგულისხმოა ენისა და ინის ხმარების შედარება. რომ ორივე ბოლოკიდური ზედმიწევნით არის განსხვავებული და გარკვეულ მორფოლოგიურ შესატყვისობათ წარმოადგენენ, ესე იგი ენით არის გაღმრეკებული ბერძნული -ჲ დაბოლოებიანი სახელები (ვარდა მცირეოდენი განონაკლისებისა), ხოლო ინით -ჲიანი, ამის ნათელ სურათს იძლევა გიორგი ავარტოლას ხრონოგრაფში მოყვანილი მამაკაცთასახელები¹:

1)-ე ადრიანე ანდრიანე	ბოსტრე
აურილიანე	გორდიანე
ალექსანდრე	დიოკლიტიანე
ანტილონე (ანტილონოს)	დომენტიანე
ანტონინე (ანტონინოს)	ეკპტე
არისტოველე	ელისე

¹) ტექსტის ადგილებს, სადაც ქვემოთ მოყვანილი სახელებია მოხსენებული, ჩვენ არ აღვნიშნავთ, რადგან ისინი ტექსტის გამოცემასთან დართულ ინდექსშია ნაჩვენები. ადგილები აღნიშნულია მხოლოდ იმ შემთხვევებში, როდესაც ინდექსში ის გამოტოვებულია.

როდესაც მთარგმნელს -ე -ი ფორმის პარალელურად ნომინატივის -ოს -იოს'იანი ფორმა აქვს ნახმარი, ჩვენ ამას ფრჩხილებში აღვნიშნავთ.

ემილიანე 243,26 (ემილიანოს)	ჰამფილე 166,12
ზაკქე	ჰეტრე
თეოდორე	ჰილატე
თეოდორიტე	რუფინე 304,29 (რუფინოს)
თეოფილე	სილვესტრე (სილვესტროს)
იოვიანე	სკვთ[ი]ანე 244,5 (სკვთიანოს)
იპპოლიტე	სტეფანე
ისიდორე	ტატიანე
იულიანე იელიანე	ტერტულიანე
კალინიკე	ტიმოთე
კვრილე	ტიტე
კვპრიანე	ტრაიანე
ლაზარე	უაღერეიანე 243,11 (უაღერეიანოს)
მატთე მათე	უაღენტიანიანე (უვაღენტიანიანოს)
მარკელლე	უაესტე
მაქსიმე	ფილიპე ფილაპე
მაქსიმიანე	ულაბიანე
მაქსიმიანე (მაქსიმიანოს)	ფლორიანე
ნიკაფორე	ფოტინე
ონისიმე	ლრატეიანე.
პავლე	
2)-ი აექსენტი	თეოდოსი
ათანასი	იგნატი ეგნატი
ამბროსი (ამბროსიოს)	ირაკლი
ანასტასი	კლავდი 183,23; 166,2 (კლავდიოს)
ანტონი	კოსტანტი 253,1 et pass. (კოსტანტიოს)
აპოლინარი	
არკადი	ლავრენტი
არსენი	მაკარი
ბასილი	მაქსენტი
გიორგი	მელეტი
გრიგოლი ¹	მოკი
დალმატი	ნექტარი 302,17 (ნექტარიოს)
დიმიტრი	ნევესი
დიონისი (დიონისიოს)	ონორი
ევსევი (ევსევიოს)	პაფნუტი 266,6
ევსტათი	პორფირი
ევტუქი ევტუქი	პროკოპი
ვიკენტი	ტიბერი

¹) რომ ეს სახელი (გრიგორი || გრიგოლი) წრფელობით ბრუნვაში „გრიგოლი“ იყო თავდაპირველად და არა „გრიგოლ“; ამტიციებს სხვადასხვა ძეგლებში დაცული ფორმები, გრი-

ბირველი ჯგუფის სახელებს ბერძნულში უდრის -ი; ბოლოკიდურიანი სახე-
ლები (Ἀβραάμ, Ἀβραάμ, Ἀβραάμ, Ἀβραάμ, Ἀβραάμ etc.), ხოლო მე-
ორე ჯგუფისას -იაინი (Ἀβραάμ, Ἀβραάμ, Ἀβραάμ, Ἀβραάμ, Ἀβραάμ etc.).

ის გარემოება, რომ ენიანი და ინიანი მამაკაცთასახელების ხმარება ასეა
განსხვავებული და ეს განსხვავებული ხმარება ასე ზედმიწევნით არის გატარე-
ბული ქართულ ძეგლებში (და ზეპირ თქმაშიც), გვაფიქრებინებს, რომ ჩვენი
დასკვნა, შესახებ აღნიშნული სახელების ვოკატიური წარმოშობისა, სწორი უნ-
და იყოს.

მდგომარეობა ჩვენ ისე კი არ წარმოგვიდგენია, თითქოს ყველა ზემოთ
ჩამოთვლილი ფორმები ზეპირად იყოს შეთვისებული ქართულში ვოკატივის
ფორმით. ვოკატივის ფორმით ითვისებდენ ქართველები ბერძნებთან ურთიერ-
ობის დროს ყველაზე მეტად გავრცელებულ სახელებს და ასეთი წარმოება გა-
დატანილ იქნა ანალოგიურ შემთხვევებზე. და ამრიგად დამკვიდრდა ტრადი-
ცია -იაინი სახელების გადმოცემისა ენით, ხოლო -იაინისა -ი ბოლოკიდურით¹.

რომ -ე ბოლოკიდურიანი სახელები ბერძნულის ვოკატივის ნიადაგზეა
წარმოშობილი, ამას ამ ბოლო ხანებში აღიარებს აკად. ნ. მარრიც, რომე-
ლიც ამ უკანასკნელ თევეში გამოცემულ „გრამატიკაში“ (Н. Марри. Грамма-

თქვამს ნაძვლის ცხ-ში (29.65) სწერია: „ხოლო ნეტარმან გრიგოლი დაიღუწა სული მისი.“
მართალი იყო ნ. მარრი, როდესაც მან ტექსტის გადმოცემისას ეს ფორმა არ შეასწორა ჩვეუ-
ლებრივ „გრიგოლ“ ფორმად, და საბუთიანი იყო მისი მაშინდელი შენიშვნაც (გვ. XLVII § 33,
a 1.) „გრიგოლი концептуется как основа, почему неоформленный падеж, замещающий
эт. мест. именный. звучит григголи“.

ამას ნათლად ამტკიცებენ ჩვენი ძეგლის შემთხვევები, სადაც სიტყვის ძირად resp. წრფე-
ლობით ბრუნვად ნახმარია ფორმა „გრიგოლი“ და არა „გრიგოლ“, მაგ.: „ხოლო კრებაჲმან
ერგასისთა მანათანან და მეფემან თეგდოსი ღმრთისმეტყველსა გრიგოლის დაუმტკიცეს
ეპისკოპოსობაჲ“ (302.10); „მეფე იქმნა ღალღიანოს... რომლისა-ზე არტემონ და სწვნეო
წყალებსმთავარნი იცნობჯორდეს და გრიგოლი საკვირველთ-მოქმედი... ბრწყინვიდა“
(243, 27—28).

ხოლო შედეგ ხანებში ძირი „გრიგოლი“ აღიქმოდა, ვითარცა სახელობითი ბრუნვა და
-ი დაბოლოების მოცილებით წარმოებულ იქმნა ძირი resp წრფელობითი ბრუნვა „გრიგოლ“.

1) ერთის შეხედვით, შესაძლებელია ვინმემ იფიქროს. რომ მეთოდოლოგიურად მცთარი
იქოს ჩვენი გზა საკუთარი სახელების ჯამორკვევისა. სახელდობრ, შესაძლებელია მცთარად მო-
ეწინოსთ ის, რომ ჩვენ ასე გამოვყავით მამაკაცთა სახელები და დანარჩენ (მაგალითად,
ქ.ლთა) საკუთარ სახელებთან დაუკავნირებლად წამოვყავნეთ ჩვენი დებულება. მაგრამ როგორც
ზემოთ დაიწახეთ, ჩვენ მიერ მოყვანილი მამაკაცთასახელების შეთვისება ქართულში განსაკუთ-
რებულ პირობებში უნდა მოხდარიყო. ჩვენი საკუთარი სახელების ფორმები შეიძლება შე-
ივისებელი იყოს ქართულში ნაოლოდ ზეპირად, პირადი ურთიერთობის დროს. მაშინდელ პი-
რობებში კი გასხვავებული პირადი ურთიერთობა განსაკუთრებით მამაკაცთა შორის არის
წარმოსადგენი.

ამავე მიზეზით არის, რომ—როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული— ის საკუთარი სახელები,
რომელიც აღიკვერნი -იათ არის დაბოლოებელი, ხოლო ბეოტიურ წარწერებში ნომინატივის
დროშა უკიდროდ აქვთ, სწორედ მამაკაცთა სახელებია. ისინიც წარმოშობილია პირადი
ურთიერთობის ნიადაგზე. როდესაც მამართის ფორმა (ვოკატივი) აღიხულ და შემდეგ ხმარე-
ბულ იქმნა ნომინატივად.

ტიკა древне-литературного грузинского языка, 1925) ირას შენიშვნაში (გვ. 50 § 67) აზრობს: некоторые имена грузинским языком усвоены в форме греческого звательного падежа на —z, как-то —პეტრე Петр, პავლე Павел как бы являют форму заимствованного звательного падежа.

რაც შეეხება -იანი სახელების ინიტ გადმოცემას, აქ შეიძლება კიდევ ექვი არსებობდეს მისი ვოკალური წარმოშობის შესახებ. სახელობრ: როგორც აღნიშნული იყო -იანი სახელებს ბერძნულში განუვითარდათ პარალელური ფორმა -იჲ ბოლოკიდურით (Ἰσῆჲ და სხვ). ასეთი ბოლოკიდურიანი ნომინატივის ფორმიდან ქართველებს შეეძლოთ ეწარმოებინათ ფორმა -ის მოშორებით, როგორც ეს შემჩნეულია საზოგადო სახელებში და აგრეთვე საფიქრებელია ზოგიერთ (მაგ., -აჲ, -იანი) საკუთარ სახელებში. მაგრამ აქ აღსანიშნავია შემდეგი გარემოება: როდესაც ეს უკანასკნელად მოხსენებული საზოგადო და საკუთარი სახელები ქართულში გადმოდის მათი ნომინატიური დაბოლოებით, ხოლო -ის მოშორებით, იქ ჩვენ პარალელურად მოგვეპოვება ორივენიანი ფორმა: სანიანიცა და უსანოც. ჩვენს შეძახევაში-კი -იანი საკუთარი სახელებიდან არ არის დადასტურებული არც ერთი -ის(-იჲ) ბოლოკიდურიანი ფორმა, თუ არ მივიღებთ ნედველობაში ერთ შეძახევეს, როდესაც Ἰσῆჲჲ გადმოცემულია ფორმით «იულის» (Ἰουλιჲჲ) 146.19, რომელიც, საფიქრებელია, საზოგადო სახელ «იულის»-ის (ე. ი. «იულისი») გავლენით იყოს წარმოშობილი. ასე რომ -იანი სახელები ჩვენ გვაქვს ან სრული ფორმით (-იოს), ან ვოკალურიით (-ი).

§ 39. ბ) -ი ბოლოკიდურიანი სახელები (ბერძნული -იჲ, -იჲ).

-იჲ, იანი¹ სახელები გადმოცემულია აგრეთვე ორნიარად: სრული სანიანი და უსანო. ფორმებით:

1) არის (285,1) ასტავის, იპპოკრატის, კამეისის (141,10) კარპოკრატის, პოლიკრატის, ფერეკდის;

2) არისტოტელი, არტავანი, არტაქსერქსი, ასტავი, დიმოსთენი, დიოგენი, ევრიპიდი, ემპედოკლი, ერმი, ვარდისანი (234,26), ზამბრი, თუკვდიდი, ირაკლიდი, კლიმი, ოლოფერნი, ორიგენი, სოფოკლი, უვალი, ქსერქსი.

პირველ ჯგუფში წარმოდგენილია ბერძნული ნომინატივი (როგორც არის ეს აგრეთვე -ოს -იოს¹იან შემთხვევებში).

მეორე ჯგუფის ინი, რასაკვირველია, ძირეულია: ის არ არის ქართული ნომინატივის დაბოლოება, რაც ცხადია იქიდან, რომ ჩვენ მიერ მოყვანილი ფორმები ქართულ ტექსტში წარფლობითი ბრუნვის ფუნქციას ასრულებენ: 141,12 «არტაქსერქსი კელგრძელმან»; 235,10 «რომელმანცა ორიგენი აღექსანდრიათ აღმოცენებულმან ფრიადი მოსწრაფება მოიგო...» და სხვა. ამასვე ამტკიცებს სხვა ქართული ძეგლებიც: ნემეს. 26,24 «რამეთუ ქსენოკრატისმან ეს შესიტყუვა შეკრება; ნემეს. 59,2 «სთნდა უქლპ იპპოკრატისა.

¹) ამ (და აგრეთვე -აჲ) დაბოლოების სახელები სხვადასხვა ფლექსიისა არიან.

წემდეგ ეს ინი ნომინატივის დაბოლოებად იქმნა მიღებული და ამით აიხსნება, რომ „არისტოტელი“-ს ძირის პარალელურად ჩნდება „არისტოტელ“ ძირი. ჩვეულებრივი თქმაა ნემესიოსის თარგმანში: „იტყვს პლატონ“ და „იტყვს არისტოტელი“ (და აზა „არისტოტელ“); მაშასადამე, როგორც „პლატონ“ ძირია სახელისა და არა ნომინატივი, ისევე „არისტოტელი“. მაგრამ მიცემითში და მოთხრობითში მუდამ არის „არისტოტელს“ და „არისტოტელმან“, და არა „არისტოტელის“ და „არისტოტელიმან“, როგორც ეს უნდა ყოფილიყო თავდაპირველად და როგორც ეს არის ქსენოკრატისა და იპპოკრატის მავალითებში (მოთხრ. ქსენოკრატიმან, მიც. იპპოკრატის).

ამის შინდევ საფეხურს წარმოადგენს ის, რომ ინი მართო მიცემითსა და ნოთხრობითში კი არ იკარგება, არამედ წრფელობითსა და სახელობითშიაც, და ამით აიხსნება, რომ ჩვენ ქართულში უფრო ხშირად სოკრატ ფორმა გვხვდება, ვიდრე სოკრათი. ეს ხომ იმავე ჯგუფს ეკუთვნის, როგორც იპპოკრატი (Δακρυχης—Ιπποκρυχης) და მისგან ჩვენ მოველოდით სოკრატი ძირს.

-რჯიანი სახელების გადმოცემა ქართულში იმით არის გამარტივებული, რომ იმ დროს, როდესაც ბერძენ-ქართველთა პირადი ურთიერთობაა საგულისხმებელი, გამოთქმაში რჯ ის ს უღრიდა, ასე რომ 'Αριστοτελης (წიკი. „არისტოტელის“) ისეთსავე კატეგორიაში იყო, როგორც ხალხური ფორმები 'Ισακρης (შემდეგ 'Ισακρης ან 'Ισακρης), და მაშასადამე, როგორც უკანასკნელიდან იყო ვეოროგი (გიორგი), ანალოგიურად იქნებოდა არისტოტელი. გამარტივებულია ინდგომარეობა იმითაც, რომ საშუალოსა და ახალ ბერძნულში -რჯიან სახელებს ვოკატივიც ი(რ)ზე აქვთ (Hatzidakis 78).

თავის-თავად საფიქრებელია, რომ, რადგან აქ საქმე გვაქვს -რჯ დაბოლოებასთან და რკი IV-V საუკუნეების საზღვარზე ფონეტიკურად მერყეობს ენსა და ინს შუა, ჩვენ უნდა მოველოდეთ ზოგიერთ შემთხვევას რჯიანი სახელების ენის საშუალებით გადმოცემისა. ასეთ შემთხვევებს უნდა წარმოადგენდენ: იოანე 'Ιωαννης, voc. 'Ιωανης), მანასე (Μανασης), მოსე (Μωσης voc. Μωσης, ჰეროდე 'Ηρωδης, voc. 'Ηρωδη). ეს მით უმეტეს საფიქრებელია, რომ ეს სწორედ ის საკუთარი სახელებია, რომლებიც შეთვისებულია ქართულში, ყოველ შემთხვევაში. არა უგვიანეს იმ პერიოდისა, როდესაც ქართულში შემოვიდა სიტყვები: ეკლესია, მონასტერი, კვრიაყე, ეპისტოლე (შდ. ზემოთ გვ. 68-69).

§ 40. გ) -ა ბოლოკიდურიანი სახელები (ბერძნული -რჯ).

ამ შენახვევაშიაც გვაქვს ჩვენ ორნაირი ფორმა: სანიანი (ნომინატიური) და უსანო.

1) გეტას, ეპიმინოდას, ვუდდას, ლალეას;

2) აკვლა, ანანია, ანაქსალორა, ანტიპა (155,18). აღრიპპა, ელია (Αλιζα), ვალა, თევდა, თომა, იულა, კლეობა (234,9), კოსტა || კონსტა, ლუკა, შატთია, ნერტა, პიჯალორა, ლალვა.

უსანო ფორმების -ა ბოლოკიდურის წარმოშობის გამორკვევა იმ მხრივ წარმოადგენს სიჭნელეს, რომ

1) -აქზე დაბოლოებული სახელები ბერძნულში იძლევა ანიან ვოკატივს და შესაძლებელია ქართულში ისინი ამ ფორმით იყოს შეთვისებული, რით უმეტეს რომ ამ კატეგორიაში არის ისეთი სახელები, რომლებიც დიდ ხმარებაში იქნებოდნენ ქრისტიანობის გავრცელების პირველი ხანებიდანვე (მაგ., თომა, ლუკა);

2) მეორეს მხრით ანი შეიძლება წარმოადგენდეს აქ -აჰ ბოლოციდურის ნაშთს, როგორც ზემოთ (§ 38) განხილულ -ჟიან სახელებში ინი.

ჩვენ შეგვიძლია მდგომარეობა ისე წარმოვიდგინოთ, რომ ამ სახელებიდან ზოგიერთი შეთვისებული იყოს ვოკატივის ფორმით (მაგ., ლუკა, თომა, ხოლო, რადგან იგივე ვოკატივის ფორმა ბერძნულ სუფთა ძირს იძლეოდა, ყველა დანარჩენი სახელისათვის სახელმძღვანელო ფორმად იღებდა ქართველი ბერძნულ სრულ ფორმას სიგმის მოშორებით¹.

ამრიგად, ხენომოყვანილი მამაკაცთასახელების ჯგუფების განხილვა ჩვენ გვაწუშნებს იმაში, რომ

1. ბერძნული (და აგრეთვე ბერძნულის გზით რომაული) მამაკაცთასახელები ქართულში გადმოცემულია ორნაირად: სრული ბერძნული ნომინატივის ფორმით და შეკვეცილად;

2. შეკვეცილი ფორმების ორი დიდი ჯგუფი ენიანი (ბერძნული -იჰ) და ინიანი (ბერძნული -იჰ) წარმოშობილია ბერძნული ვოკატივის ნიადაგზე; ამნაირი ფორმები შეიძლება შეთვისებული იყოს ქართულში თავდაპირველად მხოლოდ ზეპირად, ბერძნებთან პირადი ურთიერთობის დროს, და შემდეგ ტრადიციად დამკვიდრებულ იყოს ის მწერლობაშიაც;

3. შეკვეცილი ფორმების დანარჩენი ჯგუფები შეიძლება შეთვისებული იყოს როგორც მწიგნობრულად, ისე ზეპირად: მეტად გავრცელებული -იჰიანი (ხალხურად -იჰიანი) სახელების გადმოცემა იმის საშუალებით ჰქმნიდა აღმქმელისათვის საფუძველს იმისათვის, რომ საკუთარი სახელის ფორმა ბერძნული ნომინატიური სიგმის მოცილებით ეწარმოებინა საზოგადოდ, და არა მარტო -იჰიანში, მით უმეტეს იმ შემთხვევაში, როდესაც უეიგმო ფორმა ამავე დროს ვოკატივის წარმოადგენდა.

¹) აქ მხედველობაში გვაქვს მარტივი წარმოდგენა მწიგნობრისა, რომლის გაგებით ძირის მისაღებად საკუთრივ იქნებოდა მხოლოდ სიგმის მოცილება, რომ მას აბით საფუძველი შეეკნა ქართული ფორმის საწარმოებლად.

ს ა ძ ი ე ბ ლ ე ბ ი

ავტორთა საძიებელი

- აბულაძე ი. 68.
 აბაშანი ალექსანდრიელი 33, 34, 35.
 ალლაკიუსი 17.
 არსენი 11, 43.
 ასილი დიდი 33, 35.
 სკნეშევიჩი 73, 76, 82.
 ბლასი 86.
 სოკელმანი 58, 75.
 პრუგმანი 71, 72, 74, 77.
 ბუაჩაკი 68.
 გელასი კესარიელი 10, 21.
 გლაზი 10, 21.
 გრიგოლ ნაზიანზელი 34.
 დე ბოორი 24, 36, 37.
 დემოკრიტე 26.
 დიონისი არეოპაგელი 33, 35.
 დიტერიხი 68, 69, 70, 71, 79, 80, 82.
 დიუ კანეი 79.
 ეესევი 34.
 ეურემ მცირე 37, 38, 90, 91.
 ზოლმსენი 87.
 ზომმერი 89.
 თაყაიშვილი ე. 90, 91.
 თეოდორიტე 26, 32, 35, 45.
 თუმბი 59, 68, 69, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 82.
 ისიდორე პელუსიელი 34, 35.
 ისტრინი ვ. მ. 10.
 კეპელიძე კ. 10, 11, 70, 73, 76, 77, 85.
 კლიმი რომაელი 41.
 კრუმბახერი 17, 75, 76.
 კრუმი 89.
 ლეფებუკი 89.
 ლიკმანი 44.
 ლოგოთეტი 36.
 მალალა 51.
 მარონ ნ. 29, 67, 68, 76, 82, 83, 86, 87, 92, 94.
 მსერიანცი 83.
 მურალტი 11, 17, 36.
 მიულლერსი 59.
 ნემესიოსი 73, 77, 81.
 ნინოშვილი 67.
 ნონე 35.
 ოქროპირი, იოანე 33, 35.
 პლატონი 35.
 პრაიზიგე 88, 89.
 ყორდანია თ. 23, 37.
 რუფინუსი 21.
 საბა (ორბ.) 21, 62, 63.
 სვიდა 79.
 ფასმერი 59, 68, 79.
 ფირეკი 88.
 ფოლლერსი 59, 78.
 ფრენკელი 87.
 ფსალტესი 68, 71, 75.
 შანიძე აკ. 70, 81.
 შესტაკოვი 18.
 ჩუბინაშვილი 68.
 ციმმერი 87, 88.
 წერეთელი გრ. 20.
 ხაშიდაკი 69, 71, 73, 75, 79, 80, 88, 90, 91, 96.
 ჯავახიშვილი იე., 37, 65, 68, 70, 76, 81, 83.

ჯანაშვილი მ. 67, 76, 77.
პირტი 71.
პირში 9, 17.
პიუფშმანი 59.

ნიტყვათა საძიებელი

ქ ა რ თ უ ლ ი

აბოკროფა 70.
აია სოფია 75.
ანდლოში 78.
აეურა 70, 76.
არისტოტელი 96.
ალიაზმა 75.
ბურლო 70, 71.
გრიგოლი 93--94.
ევტუქი 70.
ეკლესია 68, 96.
ენიოხი 63.
ეპისტოლე 69, 96.
იეოლოჯია 76.
იესუ 86, 89.
იენისი 79.
იოანე 96.
იულის (საკ. სახ.) 91, 95
იულისი (თვე) 79, 95.
იქედნე 68, 96.
კათაკუმეველი 69.
კანდელი 68.
კეისარი 71—72.
კერეონი 68.
კეროვანი 68.
კესარი 71.
კვლელდია 75.
კორნელი. კორნილიოს 91--92.
კრასოველი 68.
კუერეჟსი 68.
კვრიაკე 69, 80, 96.
ლაკანი 80.
ლამპარი 82.
მანასე 96.
მონასტერი 68, 96.
მოსე 86, 96.

ნუნ 70.
პაზიონი 68.
პალატი 80.
პანაშვილი, პანაშვიტი 78.
პანიჯური 70, 76.
პინაკი 82.
პორფირი 80.
პოტირიტი 21.
პოტირიტისი 68, 69, 80.
პროშერი 78.
პური 71.
სოკრატ 96.
სოლინარი 80.
სეიქონი 81.
სტრატელატი 68.
სეემი, სქემა 68.
ტაზიონი 68.
ტილისმი 68.
ტრაპეზი 80.
ულუმბო 70.
ფესოს 70, 71.
ფინიკი 71.
ფსალმონი 67.
ქრისტე 89.
წერუს 71, 78.
-ცა 22.
ჯერაკუმია 76.
ჯერასიმე 76.
ჯონელი 76.
ჭეროდე 86, 96.

ს ე ა ნ უ რ ე

სტარუნ 81.

ს ო მ ხ უ რ ი

არქი- 76.
ალარიკონ 75.
დილოლოს 75.
დიოვენ 76.
ერეც 59.
გონგელ 74.
გრამარტიკოს 74.
კაისრ 71.

კესარ 71.
ლილატ 75.
მანისტროს 76.
ტპაზონ 68.
შლოროს 78.

ლ ა თ ი ნ უ რ ი

Jupiter 87.
Leli 89.
locus 21.
Silvane 89.

ბ ე რ ძ ხ უ ლ ი

Πάνυς 76.

ყუაჩაჲ 76.
Μέντιχία 70.
მეგრ 20.
კაი 21.
λαχίνη 68.
პაქსი 68.
პაქოჲ 22.
*პოთერეტიჲ 68.
პორ 20.
პურს 20, 71.
σάμπαχον 22.
სიპაქსი 68.
სიპოთერეტიჲ 68.
ჯორჯ 20.

